cercà.

La alcătuirea unui dicţionar etimologic cuvintele cele mai „grele“ nu sânt totdeauna cele cu etimologie necunoscută sau nesigură, ci de multe ori cele a căror origine este evidentă Un astfel de cuvânt este verbul românesc *cercà*, cu o mulţime de înţelesuri care nu numai că nu sânt atestate pentru lat. *circare*, dar care nici nu se prea potrivesc cu accepţiunile acestui cuvânt. Dacă n'ar există ital. *cercare*, franc. *chercher* etc., cu sensuri asemănătoare, ne-am puteà chiar întrebà dacă *cercà* al nostru, care uneori e sinonim cu „cere“, nu derivă cumva din **quaericare*, care se potriveşte atât de bine şi din punct de vedere formal.

Intre înţelesurile cuvântului românesc găsim bunăoară pe cele următoarele: ‚a căutà“, „a probà“, „a examinà“, „a vizità“, „a încălcà“. Dacă traducem nemţeşte aceste cuvinte, avem „suchen“, „versuchen“, „untersuchen“, „besuchen“, „heimsuchen“. Aceste corespondente germane ni sânt de sigur foarte preţioase, dar un lexicograf nu trebue să creadă că, indicând asupra lor, a explicat de fapt trecerile de la un înţeles la altul. Mai întâiu, pentrucă drumul pe care l-au străbătut cuvintele germane nu trebue să fie acelaşi ca cel apucat de cuvântul românesc şi apoi pentrucă în nemţeşte schimbarea de înţeles se datoreşte acelui element nou — prefixul sau adverbul — care lipseşte cu totul în româneşte.

De aceea analogia limbei germane trebue să rămână pentru noi o indicaţie — de sigur, valoroasă — o analogie — fără îndoială lămuritoare, — dar istoria cuvântului românesc va trebui să încercăm s'o lămurim din materialul însuşi al limbei noastre.

Vom face această încercare cu atât mai bucuros, cu cât ni se dă ocazia să ilustrăm cu un nou exemplu câteva din constatările de natură principiară pe care le-am schiţat în studiul dedicat lui H. Schuchardt „Din perspectiva Dicţionarului“ (II).

Precum, din forma actuală a unui cuvânt romanic, reconstruim adesea tipul „latin-vulgar“, astfel cred că, în cazuri ca

BDD-A14730 © 1924-1926 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul“
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 18.97.14.90 (2026-09-16 06:22:45 UTC)

cel de faţă, când cuvântul nu e atestat în fraze latineşti, sântem în drept să reconstruim împărecheri cu alte cuvinte, din care s'ar putea explică desvoltarea semantică pe teren romanic. De sigur că, ca toate reconstrucţiile, şi acestea indică numai posibilităţi de explicare, nu cuprind explicarea însaşi. Dar prin asemenea încercări, confirmate în urmă adesea prin descoperiri nouă, am ajuns, în filologia romanică, să pădrundem dincolo de limba conservată în monumente scrise şi am câştigat acea agerime de vedere, care ne face să distingem reconstrucţiile artificiale şi neverosimile de cele ce corespund firii limbei vorbite de poporul roman.

Posibil ar fi ca o construcţie *circare oculos* să fi însemnat „a-şi face ochii roată, a-şi roti privirile, a se uita de jur împrejur", sens, din care s'a putut desvoltà uşor cel de „a căutà" sau „a se uità cu atenţiune = a examinà". Prin cunoscutul fenomen de înlocuire a complementului drept cu un instrumental (cf. încur caii pe livadă „îi fac se alerge" — încur livada cu caii „o străbat alergând"; îndrept puşca spre ea — îndrept cu puşca în ea etc.) s'a putut zice şi circare locum cum oculis „a încunjurà locul cu privirea = a examinà". Latinescul medieval *circator* „Wächter" s'ar legà bine de acest înţeles, întemeiat pe o imagine concretă, deci apropiată de mentalitatea populară. Şi în italieneşte găsim, la Dante şi la alţi scriitori, *cercare con l'occhio* „investigare col guardo". In româneşte avem, la Stolnicul Dumitrache, o construcţie care de asemenea se potriveşte cu această explicare: „Turcii, după ce au trecut în Lichireşti, cercându-şi în preajmă (= examinând împrejurimile = rotindu-şi ochii de jur împrejur) şi văzându-se fără zătigneală, se îndreptară noaptea către Slobozie".

Diez (EW s. v.) relevă faptul că lat. *circare* e întrebuinţat de ingineriii hotarnici. In graiul acestora *a cercà o moşie* trebuià să însemneze „ringsum abgehen", deci „a face ocolul ei măsurând-o". Acest înţeles pare a se fi păstrat în limba românească' căci iată ce cetim în documente vechi: „Au luat hotarnici pe Timuş Crupenţchi logofiţel şi hotărînd Timuş logofiţelul, au făcut satul în trei bătrâni pol... cu care hotărîturi neodihnindu-se (= nemulţumindu-se) răzăşii şi plângându-se de strâmbătate..., au fost poroncit Măria Sa d-sale lui Toderaşcu Cantacuzino şi d-sale Manolache Sturza Clucer, ca să vie aice *să cerce acea moşie*"

BDD-A14730 © 1924-1926 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 18.97.14.90 (2026-09-16 06:22:45 UTC)

(a. 1741, Uricariul XV, 311). Prin extensiune s'a zis şi *a cercà hotarele* sau *semnele unei moşii*, corespunzând germanului „die Grenzen (Grenzsteine) abgehen". Astfel, într'un document de pe la a. 1650, Câmpulungenii scriu Bistriţenilor despre un Dornean care ar fi călcat hotarul: „Nu ne-[a]u fost vreme acum să ne cercăm hotarele..., că vremile sintu cum sintu" (Iorga, Doc. Bistr. I, 91). In alt document, de la 1729 cetim: *Să cerci sămnele* şi pe unde ar fi stricate sămnele, să le pui la loc" (Uricariul, XXII, 410). Din asemenea construcţii s'a putut uşor naşte sensul de „a cercetà cu de-amănuntul", „a examinà".

E cunoscut ce urmări grave are adesea asupra desvoltării semantice a unui cuvânt contagiunea la care e expus prin contactul des cu alte cuvinte, care-i împrumută o parte din înţelesul lor. Nota aceasta nouă care i se adaugă poate mai în urmă să devină tot mai accentuată, până când întunecă sau înnăbuşeşte cu totul ideea etimologică. Exemple pentru asemenea contagiuni am adus, din limba română, în studiul citat (p. 14—15) şi tot acolo (p. 7—8) am adus şi exemple pentru desvoltarea unei note, la început accesorie, pe socoteala ideii fundamentale a unui cuvânt. Acest caz s'a întâmplat cu *circare* chiar în latineşte. La origine, *circare* cuprindeà, precum am spus, numai ideea de „cerc" gândită verbal, deci „facerea unui cerc", „cuprinderea într'un cerc" „mişcarea într'un cerc" etc.: *circare montem* erà deci „cuprinderea muntelui într'o mişcare încercuitoare", „încunjurarea lui". La această idee s'a adăogat însă nota: „în mod stăruitor, neîntrerupt", care a devenit din ce în ce mai accentuată, încât ideea etimologică de „cerc" „înconjurà" s'a palizit şi a putut chiar dispare. Georges atestă din inscripţii *circat totam regionem*, care nu mai însemnează „înconjoară toată regiunea", ci „überall durchwandern", deci „a cutreierà, a străbate de la un capăt la altul, a umblà în lung şi în lat" [1]. De acest sens se

[1] Un caz analog s'a întâmplat în românește cu verbul *a încunjurà*, care la început însemnà „a se mişcà în jurul unui lucru, a umblà de jur împrejur": A încunjurat casa. Ca şi la lat. *circare*, acestei idei i s'a adăogat cea de „mult, în mod stăruitor", încât cu timpul nota aceasta nouă devenind cea predominantă, cea etimologică a fost dată uitării. Astfel în exemplul: „Tatăl său, căutându-şi copilul, încunjurà drumurile şi cărările ca să-l afle" (Mineiul 1776 f. 180), nu mai e vorba de o mişcare în juru unui lucru, ci de o umblare continuă, de o alergare dintr'u loc într'altul, de o cutreierare.

BDD-A14730 © 1924-1926 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 18.97.14.90 (2026-09-16 06:22:45 UTC)

leagă ital. *cercare* „a străbate, a cutreierà“ în „cercar tutto il mondo come Ulisse“, de sigur şi albanezul *kerkoń*, care, în dialectul gheg, are înţelesul de „a călătorì“ (G. Meyer, AEW. s. v.).

Acest înţeles îl găsim la Bălcescu, despre care ştim că avea un stil arhaizător şi presupunem deci că va fi imitat pe cronicari: „Tătărî, pornind cete în toate părţile, carele mai mult de opt zile cercară ţara, arzând oraşele, hrăpind bucatele, robind pe locuitori“ (Ist. Mih. Vit. 229/30). Deşi în nemţeşte *cercà* s'ar puteà traduce în acest caz prin „heimsuchen“, cred că nu avem a face cu o desvoltare din sensul de „a căutà“, despre care vom vorbì mai jos, ci *a cercà ţara* însemnează aici „a o străbate în lung şi în lat“. Dacă astăzi sântem aplecaţi să explicăm pe *cercară ţara* în citaţia lui Bălcescu prin „făcură incursiuni prădalnice“, e pentrucă sântem aplecaţi să dăm verbului o complinire de înţeles care nu-i aparţine la origine lui, ci ambianţei în care se găseşte.

Omul, învăţând o limbă — şi, înainte de toate, deprinzând limba sa maternă — totdeauna interpretează şi învaţă înţelesul cuvintelor prin abstracţie din analiza frazelor în care îl aude. In aceste fraze de multe ori e exprimat şi scopul pentru care se întâmplă acţiunea („prădarea“ în cazul citat de Bălcescu). Astfel scopul unei acţiuni de multe ori ajunge să facă parte integrantă din sensul verbului, iar acest scop putând varià, sensul să primească fel de fel de nuanţe nouă, ce-l duc pe căi nouă de desvoltare semantică[1].

A căutat toată ţara să afle un vraciu ar trebuì scris cu virgulă după cuvântul „ţară“, căci partea dintâiu a frazei aveà înţelesul: a cutreierat, a străbătut toată ţara (complement), iar

[1] Cf. *Din perspectiva Dicţionarului* II, p. 9—10. La exemplele date acolo mai adăogăm câteva:

a căutà a însemnat mai întâiu „a privì, a examinà, a cercetà cu atenţiune, cu de-amănuntul“, şi numai când i s'a adăogat ideea scopului: „spre a găsì (ceea ce se pierduse)“ s'a născut sensul actual, echivalent cu franc. „chercher“, germ. „suchen“;

a împărţì însemnà „a face în părţi“, sens care explică de ce, mai ales în limba veche, el era sinonim cu „a despărţì“. Abià după ce i s'a adăogat ideea scopului: „spre a putea da fiecăruia partea sa“ s'a ajuns la înţelesul actual de „a distribuì“;

a închinà însemnà „a plecà spre înainte (capul, partea de sus a corpului)“; după scopul sau după înţelesul simbolic ce se dădea acestei aplecări a capului spre înainte, se explică accepţiunile cuvântului: a se rugà = a se

BDD-A14730 © 1924-1926 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul“
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 18.97.14.90 (2026-09-16 06:22:45 UTC)

partea a doua era explicativă: cu scopul de a găsi un medic. De aceea mai de mult găsim în loc de „să“ şi „pentru să“: „Nu va puteà nime să cearce pre loc strein, pentru să găsească comoară“ (Pravila Mold).

La origine deci, unitatea semantică (verb transitiv + complementul său) era *a cercat toată ţara*; cu timpul însă, făcându-se o legătură tot mai strânsă între verb şi scopul acţiunei, unitatea semantică deveni *a cercat să afle*. Indată ce echilibrul semantic s'a deranjat în felul acesta, vechiul complement *toată ţara* a putut fi înlocuit, din punct de vedere sintactic, printr'un adverb local, de ex. prin *pretutindeni*, care, ne mai fiind esenţial, ci mai mult întregilor, a putut fi chiar omis. In construcţia: *a cercat (pretutindeni) să afle un vraciu*, complementul cel nou e *un vraciu*, iar acesta nu mai depinde de *afle*, ci de noua unitate semantică *a cercat să afle*, care, întocmai ca „a umblat să afle“ primeşte sensul de „şi-a dat silinţa, s'a străduit să afle“. Acest înţeles e foarte des: Cercà traiu mult să custe (Varlaam). Cearcă să ridice un zid (Alecsandri). Cerca a surâde (Eminescu) etc. După analogia sinonimelor „a se strădui, a se sili, a se trudi“ găsim şi întrebuinţarea reflexivă: Să cearcă să otrăvească pe cineva (Pravila Mold). Te cerci a-i dovedi (Odobescu). Se cercă să zică ceva (Ispirescu) etc. Şi în italieneşte: Cercavan d'ucciderlo (Crusca).

A cercat să afle (= a umblat să afle = şi-a dat silinţa să afle) ajunge astfel să exprime, în româneşte, ca în cele mai multe limbi romanice, aceeaşi idee ca „a căutà“. Acest înţeles e foarte răspândit în Moldova şi Transilvania de nord: Unde-l cerci, acolo-l afli (Varlaam). Tâlharii să se cerce şi să se prindă (Şincai). Cercând aşa, n'au găsit nici o casă (Sbiera) etc. Intrat odată în sfera de sinonimie cu „a căutà“, el s'a putut orientà după acesta şi în privinţa felului de a fi construit. In limba vânătorilor bunăoară, *circavit silvam ut reperiet cervum* (la origine: „a încunjurat“, apoi) „a cutreierat, a bătut pădurea să

plecà în semn de adorare; a se devotà = a se plecà în semn de devotament; a se supune = a se plecà în semn de supunere; a aprobà: în semn de aprobare; a salutà: în semn de reverenţă;

a încunjurà, citat şi mai sus din cauza sensului apropiat cu al verbului *cercà*, are şi înţelesul de „a evità“, care s'a născut prin adausul scopului: spre a nu întâlnì; apoi înţelesul vechiu de „a ocroti“ = a luà la mijloc spre a ferì de atacuri.

BDD-A14730 © 1924-1926 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul“
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 18.97.14.90 (2026-09-16 06:22:45 UTC)

găsească cerbul", a putut deveni *circavit cervum in silva* = „a căutat cerbul în pădure", omițându-se cu totul *ut reperiet*, ca de sine înțeles, fiindcă era cuprins în ideea sinonimului „căutà".

Când un cuvânt, într'una din accepțiunile sale, exprimă același lucru ca una din accepțiunile altui cuvânt, atunci de cele mai multe ori această sinonimică parțială îl face să primească și alte înțelesuri ale cuvântului cu care s'a întâlnit în drum. Spre ilustrarea acestui fenomen poate servi — afară de exemplele aduse în studiul pomenit la pag. 12—13 — mai ales verbul *a câștigà* care în Munții Apuseni, ajungând să însemneze „a griji", în forma reflexivă a primit și înțelesul de „a se cumineca", pe care-l are „a se griji".

Devenit odată sinonim cu „a căutà", *a cercà* l-a urmat și mai departe din punct de vedere semantic, primind și celelalte înțelesuri ale acestuia.

Astfel sensul „a privì", pentru care am dat mai sus un exemplu, dacă nu derivă din *circare oculos*, s'a putut orientà după *căutà* = privì.

Germanul „suchen — versuchen" e o indicație că tot din sensul „a căutà" se poate naște cel de „a probà". Acest înțeles de „essayer" e răspândit și în dialectele din nordul Italiei (cf. Dicționarul mieu etimologic No. 342, Lork, *Alberg. Sprachdenkm.* 178, *Arch. glott.* I, 351, 362, 377). El se găsește și la noi: Absolut: Cearcă, și vom vedeà ce voinic ești (Sbiera). Construit cu d o a r ă, d a c à, de: Închide ochii pentru ca să cerce dacă poate trece podul cu ochii închiși (Șezătoarea). Transitiv: Să cercăm vinul de-i bun (Doine). Cearcă șalul (Alecsandri).

De la „a probà = a încercà" ajungem la „a pune la încercare": Relele ți s'au trimis din cer, ca să se cerce credința ta (Marcovici). Să nu cercăm răbdarea lui Dumnezeu (Sbiera).

Precum „căutà" are și înțelesul de „a vizità" (cf. și lat. *visare—visitare* pe de o parte, germ. „suchen—besuchen" pe de alta), tot astfel și *cercà*, deși sensul acesta e destul de rar: De-l va cercà neștine, să-i spună că s'au dus acasă (Șincai). Tinerimea cearcă academiile (a. 1827, Ardeal). Poate că nici crâșmăriței nu-i era tocmai urît a sta între noi, de ne cercà (= vizità sau căutà?) așa des (Creangă). Cu atât mai des îl întâlnim la derivatul *a cercetà*, care se întrebuințează, în limba veche, și pentru „a se duce la cineva spre a-i aduce ajutor, consolație etc.": Pe

BDD-A14730 © 1924-1926 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 18.97.14.90 (2026-09-16 06:22:45 UTC)

care om îl iubeaşte Dumnezău, pre acela şi cearcetă (Varlaam). Bolnav [am fost] şi m'aţi cercetat (Marcovici). Astfel *cercetare*, la scriitorii vechi, are une-ori chiar înţelesul de „mângâiere, consolare“: Tămăduiaşte, curată, neputinţa patimilor meale, în vrednicindu-mă cercetării tale (Mineiul 1776). De acest sens se leagă şi paduanul *tserkar*, tirolezul *k'ark'e* „a mângâià, consolà“ „trösten“ Meyer-Lübke, REW. no. 1938.

Am spus mai sus că limba inginerilor hotarnici ne-a dat pe *a cercà hotarele*, din care s'a putut naşte înţelesul de „a examinà“. Acelaşi sens, precum şi cele de „a studià, sondà, rechiziţionà“ etc., s'au putut desvoltà însă şi pe terert românesc, din cel de „a căutà (cu de-amănuntul)“. Într'adevăr, în locul lui *medicul i-a cercat pulsul*, întrebuinţat de Eminescu, se zice mai des *i-a căutat pulsul*. Alte exemple: Tu cerci de-amănuntul inima şi zgăul (Dosofteiu). Mai nainte de ce nu vei cercà, nu hulì (Letopiseţe II 62/11). Nu numai letopiseţul nostru, ce şi cărţi streine am cercat (ib. I 95/19). Nu cercà marea cu degetul (Proverb). Poate să cearce prin toate casele (Pravila Mold.). Tot astfel în italieneşte: Cercando uno a uno la vita degli altri... (Crusca).

Înţelesul de „a pieptănà“ pe care-l are sicilianul *čircari la testa* (Meyer-Lübke, REW. 1938) ne aduce aminte de românescul *a căutà în cap*; înţelesul original n'a fost cel de „a pieptănà“, ci cel de „a căutà păduchii“, înţeles pe care-l are şi ital. *cercare in capo* sau *il capo*: per pulirlo da insetti immondi (Crusca).[1]

Chiar şi înţelesul de „a câştigà bani lucrând“ pe care, după o comunicare a dlui Ittu, îl are *cercà* în unele părţi ale Maramureşului, se leagă de înţelesul „a căutà“. Atât că în cazul acesta nu avem a face cu o evoluţiune semantică întâmplată pe teren românesc, ci, precum îmi atrage atenţia C. Lacea, cu o decalcare din ungureşte, unde *keresni* însemnează „a căutà“ şi „a câştigà“.

Scopul pentru care se îndeplineşte o acţiune putând fi, precum am spus, foarte variat, s'au putut naşte şi alte unităţi semantice decât *cearcă să afle*. Astfel, dintr'o combinaţie *cearcă să prindă pe hoţ* sau *să ajungă pe vrăjmaş* s'a născut sensul „urmăreşte (pe hoţ)“, „se ia după (duşman)“, pe care îl găsim incidental în limba veche românească: l-au cercat Constantin

[1] Tot astfel avem în val. magg. *kuer* „a pieptănà“ care vine din *quaerre* „a căutà“. Meyer-Lübke REW. no 6923.

BDD-A14730 © 1924-1926 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul“
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 18.97.14.90 (2026-09-16 06:22:45 UTC)

Vodă vreo doi ani (M. Costân). Să cercați pre Perși, să le dați certare (trad. Herodot). Sensul acesta îl atestă Meyer-Lübke l. c. („nachfolgen“) și pentru engadinul *čerk'er*.

In românește mai găsim o întrebuințare destul de caracteristică. Cu exemplul din Bălcescu, citat mai sus, *năvălitorii au cercat țara*, se poate asemăna *durerile au cercat pe bolnav* = l-au străbătut, l-au cuprins, l-au răvășit. Printr'o inversiune destul de deasă în limbă (cf. exemplele citate în *Din perspectiva Dicționarului* p. 11) complementul poate deveni subiectul sintactic al propoziției, rămânând totuși obiectul pasiv al acțiunei verbale: *Bolnavul cearcă dureri* = are parte de .... este supus la ..., îndură, sufere, simte. Tot astfel: Cercam multe scârbe (Gorjan). Mă făcea a cercà toate chinurile despărțirii (C. Negruzzi), chiar și: Când cearcă pământul vr'o mică zguduială (Gr. Alexandrescu).

E locul să mai menționăm aici un fenomen care apare des în evoluțiunile semantice. Cel ce cunoaște un cuvânt cu mai multe înțelesuri deosebite și îl aude într'o întrebuințare nouă, face fel de fel de legături cu înțelesurile cunoscute lui dinainte, înterpretând sensul cel nou oarecum ca o nuanță a acestora. Lexicograful, când încearcă să stabilească sensurile unui cuvânt cu o bogată polisemie, e în aceeași situație. In cazul nostru, în fraza *De câtva timp îl cercà în restimpuri un junghiu în piept* (Vlahuță, Nov. 14) = îl străbăteà, îl străfulgerà [1], se amestecă *cercà* = a probà, a pune la încercare, încât în următorul exemplu din Sadoveanu (Povestiri de seară 44): Il tot cercà amintirea cu Lipovanul — interpretăm pe *cercà* ca „a se ivì din timp în timp ca o încercare“. Și mai clar se vede acest sens în alt exemplu din același autor (Morm. 103): Se întâmplà a doua sau a treia oară: *par'că-l cercà*, par'că-l prevesteà în singurătatea lui, loviturile acestea ca niște ușoare bătăi în ușă ale morții.

Foarte des, în limba literară de azi, verbul *cercà* e înlocuit, în înțelesurile de „a se strădui, a examinà, a gustà“ și „a sufer, a îndurà“ prin compusul *încercà*. Această înlocuire corespunde tendinței generale ce există în limba română de a extinde compusele cu *în-* pe seama verbelor simple (cf. cele spuse mai departe, la „încurà“). *Incercà* corespunde unui compus **in-circare* (cf. lat. *in-circum*), care poate fi de dată foarte veche — deși

[1] Tiktin traduce pe *cercà* în acest exemplu prin „aufsuchen, besuchen“, iar pe *cercà chinurile despărțirei* cu „zu kosten bekommen“.

BDD-A14730 © 1924-1926 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul“
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 18.97.14.90 (2026-09-16 06:22:45 UTC)

forma *încercà* nu se poate atestà în româneşte înainte de sec XIX (dar nici *cercà* nu se găseşte în cele mai vechi scrieri şi nici în dialectele transdunărene) — căci îl întâlnim şi în celelalte limbi romanice (cf. Diez, EW, Meyer-Lübke, REW. no. 1936, Candrea—Densusianu DE. no. 3!5). Unele din acestea păstrează sensul original de „a cuprinde într'un cerc, a încercui". Desvoltările ulterioare de sens au mers paralel cu ale lui *circare*, fără însă de a cuprinde toate nuanţele exprimate de urmaşele acestui verb în limbile romanice.

In sfârşit iterativul *circitare* — pe care nici o altă limbă romanică nu-l mai pastrează — a suferit o desvoltare semantică analogă La înţelesul iniţial de „a da mereu târcoale" s'a adăogat de la început ca notă nouă scopul: „spre a vedeà din toate părţile", deci „a examinà din toate părţile, a privì cu atenţiune". Cu aceeaşi trecere de sens, pe care am întâlnit-o şi la *cercà* şi o găsim şi la lat. *vis(it)are*, s'a ajuns şi la înţelesul de „a se duce la cineva, a vizità pe cineva".

chercuì, tierc.

In Munţii Apuseni se întrebuinţează verbul *chercuì*, pè care Frâncu—Candrea, *Rot.* 59 îl explică prin „a se ciupì, a se îmbrâncì", iar Sima, *Materialuri de limbă*, prin „a se jucà glumind", despre flăcăi şi fete. Ca cele mai multe verbe în *-uì* avem a face cu un derivat denominal de la un substantiv *cherc* (rostit *t'erk*) identic cu acel *tierc* pe care-l atestă Viciu, în *Glosarul* său, din Merişori pe Jiu, cu sensul „jocul ce se face la făgădău (cârciumă) în sara de prinderea postului de Crăciun s. de Paşti, după cină" şi din Vereşmort pe Mureş cu sensul de „adunare de fete şi feciori la o casă". Cuvântul e dat şi de O. Densusianu din Ţara-Haţegului: *„t'erc* = joc ce se face în seara lăsatului de post la Paşti; flăcăi şi fete se duc la marginea satului, unde aprind un foc şi joacă împrejurul lui până se stânge". D-lui N. Drăganu i s'a comunicat de E. Mărcuş şi E. Buia, din Sângiorz (jud Bistriţa-Năsăud) cu sensurile date de Viciu şi corespunzând lui „berc" (cf. Dicţ. Acad. supt. b e r c[1] 2[0]). Că *tierc* n'are nimic a face cu grec. τέρπομαι, cum credea Viciu, e sigur.

M'am gândit un moment că forma mai veche fiind, proba-

BDD-A14730 © 1924-1926 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 18.97.14.90 (2026-09-16 06:22:45 UTC)

bil, *cherc* am putea avea a face cu un lat. pop. **clĭrcus*, metatezat din *circ(u)lus* (păstrat acesta în arom *țercl'u*). Dar pe când *chemà* < clamare se rostește în Sângiorz *tśema*, cuvântul de care vorbim are rostirea *t'erk*, ceea ce dovedește că nu putem plecà de la un *k'* din lat. *cl*.

Sensul fundamental pare a fi însă cel de „cerc, roată“ (după forma jocului împrejurul focului); răspândirea prin Ardeal ne face să credem că avem a face cu ung. *kerék* „roată“.

certat.

Prin Mehedinți, unui bou „ciul de un corn“ i se zice *certat* (Damé, Term. 28). Cred că în acest cuvânt trebue să recunoaștem tulpina slavă *čert-* din verbul *čĭrtѫ—čersti* „a tăià“, care se găsește și în verbul (întrebuințat tot prin Mehedinți și Banat) *certì*, cu înțelesul special de „a cojì un arbore în picioare, ca să se usuce“, și în varianta cu același sens *certejì*, derivată din slav. *čertež* „tăietură“. *Certat* trebue să fi însemnat deci la origine boul căruia i s'a tăiat un corn sau „cu un corn retezat“.

Greu de explicat e sufixul. Un verb *certà* cu sensul „a tăià“ nu există în românește și omonimia cu *certà* < *certare* era o piedecă pentru ca *certì* să-și schimbe conjugarea. Un substantiv *cert* lipsește de asemenea. De aceea *certat* nu poate fi considerat nici ca un participiu-adjectiv de felul lui *retezat* (din *retezà*), nici ca un derivat de felul lui *codat*, *urechiat* etc. Cred însă că derivate ca cele citate au putut facilità o asimilație *t—c* > *t—t* a unui tip **certac*, mai ales că etimologia populară consideră pe *boul certat* ca rămas cu un corn dintr'o ceartă cu alt bou.

**Certac* poate fi sau un derivat românesc din verbul *certì* sau poate fi un împrumut dintr'un slav **čĭrtak*. Intr'adevăr, și la noi și la Slavi, sufixul *-ac* (*-akъ*) se întrebuințează foarte des tocmai spre o derivà adjective și substantive calificative, precum bulg. *nov-ak* „novice“, *slab-ak* „slăbănog“, *gol-ak* „golan“, *jun-ak* „flăcău“ (după care s'a orientat *ğunac* la Aromâni, cf. și *bitărnac* la Megleniți), rus. rut. sârb. *prost-ak* (> rom. prostac), paleosl. *buj-akъ* (> rom. buiac), paleosl. *sir-akъ* (> rom. sărac) etc. La noi *-ac* derivă adesea calificative pentru animale: *ciutac* „bou fără un corn“, *ilac* „bou cu coarnele drepte, ca cele două capete ale ilăului (= nicovalei)“, *ciopârtac* „cu coada ciopârțită“ etc.

BDD-A14730 © 1924-1926 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul“
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 18.97.14.90 (2026-09-16 06:22:45 UTC)

cheşmeci.

In glosarul de cuvinte bucovinene (din comuna Straja), puse la dispoziţia Dicţionarului Academiei de Ar. Tomiac, se dă cuvântul *cheşmeci* cu explicarea „faptă făcută în ascuns“. E nemţescul *Techtelmechtl* „intelligences ou practiques secrètes, mic-mac“, într'o formă destul de stâlcită pentru ca etimologia aceasta să nu fie evidentă de la întâia vedere.

colări.

Masivele de stânci ale Bucecilor sânt adesea întretăiate de câte un şir de poeniţe, pe care uneori vezi păscând oi. Aceste pete verzi de-asupra părelilor perpendiculari de stâncă sură se numesc pe la Bran *colări*.

Voind să aflu singularul, am întrebat pe ţăranul care mă întovărăşea: „Cum le ziceţi când e numai una?“ Răspunsul prompt a fost: „brâu“. Prin alte întrebări am putut desluşi că *colări* — lucru uşor de înţeles — e un plurale tantum (singularul **colare* nu se întrebuinţează), şi că *brâurile* sânt şi ele locuri cu iarbă care încing stâncile, dar mai mici decât colările, şi că la un astfel de „brâu“ nu pătrund oile, ci numai caprele negre, şi nici ele totdeauna.

Pentru cel ce a văzut o stâncă cu „colări“ şi cu „brâuri“ metafora ce stă la baza acestor numiri e clară de tot: colările, de obiceiu aşezate mai sus, sânt salbele de mărgele care împodobesc masivul de piatră, iar brâul e cingătoarea care îl încinge. Etimologia e evidentă; e lat. *collare* „podoabă ce se atârnă de gât (collum)“

Avem dar a face cu unul din număroasele cazuri când un cuvânt latinesc a fost înlocuit în înţelesul lui original prin alte cuvinte şi s'a mai păstrat doar, ca o relictă, într'un sens figurat: „colierele“ ţărancelor noastre se numesc azi „salbe“ sau „mărgele“, *colările* stâncilor trăesc încă.

Cât despre *o* din silaba întâia, acest cuvânt ne arată că dacă alături de formele mai rare *purcar*, *murar* (cf. numele *Murăroiu*) etc. azi întrebuinţăm *porcar*, *morar* etc., rostirea cu *o* nu trebue să se datorească numai unei apropieri necontenite etimologice de *moară*, *porc*, ci poate fi, ca în *Român* (alături de

BDD-A14730 © 1924-1926 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul“
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 18.97.14.90 (2026-09-16 06:22:45 UTC)

Rumân), *coprind* (alături de *cuprind*) etc., rezultatul prefacerii fonetice a lui *u* proton în *o*.

arom. **čupàre**, alb. **k'ipare**.

Th. Capidan are meritul de a fi făcut, în acest volum, p. 164, legătura între arom. *čupare*, care e un fel de fes purtat de unele Aromânce şi între alb. *k'ipare* cu sensul de „trăsăturile feţei", pe care G. Meyer AW. 227 îl credea derivat din sârb. bulg. slov. *kip*, cuvânt care, ca şi *chip* al nostru, e împrumutat din ung. *kép*. Deşi cuvântul *kip* „chip" există şi la Albanezi (la Gheghii estici), totuşi Capidan are de sigur dreptate când bazat tocmai pe cuvântul aromânesc, de care cel albanez nu poate fi despărţit, respinge explicarea lui G. Meyer. Legătura semantică între arom. *čupare* şi alb. *k'ipare* (căci cuvântul trebue cetit cu *e*, nu cu ε la sfârşit), nu e lămurită de Capidan, care lasă a se înţelege că sensul dat de G. Meyer ar putea fi necomplet.

Mi se pare că cele două înţelesuri din cele două limbi se pot reduce la unul singur dacă pornim de la un τυπάρι(ο)ν, atestat în epocă bizantină. Dacă admitem că împrumutul e vechiu în amândouă limbile, acest τυπάρι(ο)ν grecesc trebuia să dea în româneşte *čupare*, pentru că τυ-, rostit *tiu-* trebuia să devină *ču-* ca Θυ- în *čumbru* (> cimbru), ca *kiú* în *ciumă*, *ciutură* etc. şi ca *giú* > *ğu* în *giur*. La Albanezi de asemenea alt rezultat decât forma actuală a cuvântului nu ni-l prea putem închipui. N. Jokl, căruia îi datoresc datele ce nu se găsec la G. Meyer despre acest cuvânt, îmi scrie: „*k'ipare* se întrebuinţează la Gheghii sudici, în a căror dialect *k'* şi *t'* s'au confundat. Vocala protonică se explică dacă admitem următoarele stadii de desvoltare: **k'upare*, **k'εpare* > *k'ipare*, cu asimilarea lui ε la caracterul palatal al consonantei precedente. Proba cea mai evidentă că etimologia propusă de dta e cea bună o avem în sinonimul *tipár* — dublet intrat în vremuri mai nouă — care de asemenea se găseşte la Albanezi".

Cât despre înţeles, Albanezii păstrează înţelesul propriu al cuvântului grecesc, care este cel de „tip" (lat. typus), pe când la Aromâni s'a petrecut aceeaşi concretizare de înţeles pre care o avem în modernul „tipar". Dar evoluţia semantică nu s'a oprit aici, ci precum dialectalul nostru *clop* „pălărie", vine din ung. *kalap* „pălărie", care la rândul său e acelaşi cuvânt cu *calupul*

BDD-A14730 © 1924-1926 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 18.97.14.90 (2026-09-16 06:22:45 UTC)

nostru [1], tot astfel, prin metonimie, „fesul“ a primit numirea după forma (calapodul) pe care se confecţionă: *čuparea*, adecă „tiparul“.

fluşturà.

Pentru simţul nostru de astăzi, verbul *fluşturà* este o variantă a lui *fluturà*. Evident că acest fel de interpretare s'a născut prin etimologie populară, stabilindu-se ulterior o legătură între cele două cuvinte cu înţeles apropiat. Dar stabilirea acestei legături etimologice poate să fie de dată foarte veche şi acel plus neobicinuit a lui *ş* întulpina cuvântului să fie rezultatul unei contaminări între două cuvinte cu formă şi înţeles apropiat. De obiceiu asemenea „sunete parazitare“ sânt rezultatul unei contaminări (cf. istrorom. *ml'ézgu* < ml'ez „miez“ + slav. mozga „măduvă“ etc.).

O astfel de contaminare am presupus şi când am lucrat acest cuvânt pentru Dicţionarul Academiei. Nu mai cred însă astăzi că această contaminare s'a făcut cu tulpina *fliş-*, ci altul a fost cuvântul care s'a amestecat cu *fluturà*.

In Italia de sud există adecă pentru „pleavă“ cuvintele (tarent) *yoska*, pe care Meyer-Lübke REW. 3383 îl crede urmaşul lui *flosculus* „floricică“, (sic.) *čuska*, *suska*, (calabr.) *yuska*, pentru care Meyer-Lübke REW. 3382 admite, cu Salvioni, o contaminare între *flos* şi *crusca*. Intr'un studiu recent publicat în *Zeitschrift f. rom. Phil.* a. 1926, 722—23. H. Rohlfs respinge această etimologie pe motiv că „pleava“ e altceva decât „târâţele“ şi pentrucă vorba *crusca* lipseşte tocmai în regiunea în care se admite contaminarea ei cu *flos*. Deşi nici una din aceste două obiecţiuni nu-mi par decizive, totuşi noua etimologie pe care o propune Rohlfs e foarte ademenitoare. El pleacă adecă de la forma *fuska* „pleavă“, existentă până azi la Grecii din Terra d'Otranto, pe care o consideră de origine grecească: φούσκα „băşică“, în loc de φύσκα, din φυσάω „suflu“. De la acest cuvânt grecesc rezultă formele latinizate **fuscula* şi **fluscula*, care stau la baza formelor siciliane—calabreze. Trecerea de sens de la „băşică“ la „pleavă“

[1] Analogia cu *clop* mi-a suggerat-o C. Diculescu Insuşi cuvântul *calup* (< bulg. *kalúp*, *kalъp*, care la rândul său vine din turc. *kalyb*, iar acesta, prin filiaţiunea arabului *qālib*, din grec. καλόπους = καλαπόδιον = rom. *calapod*) a ajuns să însemneze la noi şi „bucată dintr'o masă confecţionată într'un tipar“: *calup de săpun*, *de şocoladă*, *de caşcaval* (cf. Dicţ Acad.).

BDD-A14730 © 1924-1926 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul“
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 18.97.14.90 (2026-09-16 06:22:45 UTC)

o explică: „da jeder Spreubalg (als Hülle des einzelnen Getreidekornes) in Wirklichkeit eine kleine Blase bildet".

Explicarea semantică ar putea fi și alta decât cea dată de Rohlfs. Intre grec. φυσάω „suflu" și φούσκα „băşică" trebue să existe aceeaşi legătură etimologică ca între germ. *blasen* și *Blase*: contagiunea care produce o băşică pe piele fiind o inflamaţie dureroasă, omul suflă pe ea; tot asemenea *băşica* unui animal e numită „Blase", fiindcă se umflă suflându-se în ea. Cred că și pentru ideea exprimată de „pleavă" trebue să plecăm tot de la ideea de „a suflà", căci „pleava" constă din pojghiţele pe care vântul le suflă, la vâturat.

Precum de la *a vânturà* avem derivatul *(om) zvânturat* sau *zvânturatic* = nestatornic, aventuros (ideea de bază a acestei expresii metaforice fiind pleava purtată de vânt încoace și încolo), tot astfel sinonimul (om) *fluşturat* sau *fluşturatic* se bazează pe aceeaşi imagine din sfera vieţii agricole. Verbul *fluşturà* trebue să fi avut deci, la origine, sensul de „a se mişcà suflat de vânt, ca pleava", precum reiese din întrebuinţarea lui în unele regiuni din Ardeal, unde în funcţie intransitivă și ca verb unipersonal, *fluştură* însemnează „ninge cu fulgi duşi de vânt". Celelalte sensuri, înregistrate de Dicţionarul Academiei în ordinea 1.) a mişcà încoace și încolo din cap (din coarne); 2.) a mişcà (ameninţător) o sabie, un băţ etc. repede prin aer, astfel ca să şuiere; 3.) a fluierà printre dinţi, a şuierà — sânt sensuri ulterioare, desvoltate, în parte, prin apropiere de *a flutură*.

Este deci foarte probabil ca *fluşturà* să derive de la un substantiv care la origine să fi însemnat „pleavă". Din punct de vedere al limbei române putem plecà sau de la un **floscellare*, derivat de la **floscellus* în loc de *flosculus*, sau de la un **fluscellare*, derivat de la **fluscella* în loc de **fluscula*, din grec. φούσκα. In amândouă cazurile rezultatul ar fi **fluştela*. Apropierea etimologică de *flutură*, care a trebuit să se nască de timpuriu, a promovat asimilarea vocalică *u—e* > *u—u* și disimilarea consonantică *l—l* > *l—r*, în urma cărora **fluştelà* a putut deveni *fluşturà*.

galfăd.

In Dicţionarul Academiei s'au dat exemple din Banat și din Crişana pentru adjectivul *galfăd* (întrebuinţat și de Slavici în Novelele sale), cu înţelesul de „palid", de la care e derivat verbul

BDD-A14730 © 1924-1926 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 18.97.14.90 (2026-09-16 06:22:45 UTC)

gălfezì „a devenì palid.“ In Ţara-Haţegului cuvântul are forma *calfăd* „palid şi puhav sau buget la faţă“, iar în Banat verbul corespunzător e *călfezì* „a se face palid, a (se) îngălbenì“ (Dicţ. Acad). O altă variantă, numai grafică, întrebuinţată în Bihor, este *tialfăd* „palid, galbăn la faţă“ (M. Pompiliu, *Conv. lit* XX, 1019); aceasta se găseşte, precum a arătat N. Drăganu, şi în unul din textele noastre vechi şi anume în Codicele Todorescu editat de N. Drăganu 148 v. unde, vorbindu-se de învierea morţilor, se spune: toţi într'un chipu şi într'u[n] obrazu vor[u] învià; acolo nu e p[lă]voşi, nice mai n[e]gri, nice ma[i] varo[şi] (< ung. vörös „roşu“) nece *kélfeţi*... Pus în poziţie cu „negri“ şi „roşii“, *kelfeţi* nu poate însemnà decât „galbeni, palizi“.

Sufixul *-ed* < lat. *-ĭdus*, neproductiv în limba noastră, ne face să credem că avem a face cu un element latin; înţelesul ne aminteşte pe *galbĭnus*. Cred că trebue să plecăm de la un tip **galfidus*, în loc de **galbidus*, derivat din *galbus, -a, -um* atestat în glose latine şi păstrat în istrorom. *gâbu* „galben“ (înregistrat de I. Popovici în Glosarul său istroromân, p. 111). Ca derivaţie, tipul acesta presupus nu cuprinde nici o greutate (cf. şi *galbulus*, **galbuleus* > *gălbuiu* şi cazurile de schimb între sufixele *-ulus* şi *-idus* după tulpine terminate în labială, *Conv. lit.* XXXIX, 302—303); modificarea de înţeles dată de sufix a trebuit să fie aceeaşi ca în *flavĭdus* faţă de *flavus*, *elbidus* faţă de *helvus* (cf. şi *flacc-idus*, *grav-idus* etc.) deci „cam galben, gălbuiu“.

Greutatea o prezintă *f* în loc de *b* în **galfĭdus* faţă de *galbĭnus*. Etimologia lui *galbus*, *galbinus* nu este stabilită (cf. Walde, LEW. s. v.); presupun că *galbus* e rezultatul unei contaminări (a lui *gilvus*?) cu *albus*; Brugmann (citat la Walde) crede că *b* — care ne interesează pe noi mai ales — se reduce la sufixul indoeur. *-bho-* (cf. şi germ. *gel* alături de *gelb*). Dialectele umbro-oscice păstrează, ca urmaş al lui *bh* indoeur. labiala *f*, pe care limba latină a prefăcut-o în *b* (cf. vgs. *elbiz* „lebedă“, grec. ἀλφός „blândă albă“, umbric *alfu* „albele“, lat. *albus* etc. Sommer, *Lat. Laut- und Formenlehre* § 112 b). Ştim însă în acelaşi timp că astfel de forme dialectale şi în special, cuvinte cu *f* în loc de *b* au întrat şi în limba latină. **Galfĭdus* alături de *galbĭnus* ar puteà deci să fie o formă dialectală din regiunea oscă sau umbrică, precum e *Alfius* alături de *Albius* (în Roma). Cf. Sommer *op. cit.* §§ 112, 113, 120. Multele coincidenţe ale limbei

BDD-A14730 © 1924-1926 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul“
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 18.97.14.90 (2026-09-16 06:22:45 UTC)

române cu dialectele italiene centrale și de miazăzi ne silesc să nu excludem apriori păstrarea în românește a astorfel de forme dialectale.

Cât privește variantele cuvântului românesc, cele cu *c* inițial arată același schimb între velara fonică și afonă pe care îl întâlnim și în alte cazuri și în special la *călbează* alături de *gălbează*. Forma bihoreană *tialfăd* e o transcriere nedibace a rostirii *t'alfăd* (*k'alfăd* sau *tśafăd*); dacă am vrea s'o reproducem în ortografia literară, ar trebui să scriem *chealfăd*. Ea se explică mai întâiu la verbul *călfezì*, care tocmai în această regiune vestică trebuia să devină *chelfezì* (cf. exemplele date mai departe la închelba). După verbul *chelfezì*, s'a schimbat apoi *calfăd* în *chelfăd* > *chealfăd*, la plural *chelfezi*. Această formă se găsește în Codicele Todorescu, unde apare însă în același timp și substituirea sufixului *-ed* prin *-et*, ca în *buget* (< buced < buccĭdus) și dialectal și în *fraget*, *suleget*, arom. *lândzit*, *salbit* „sarbăd" etc., dacă nu cumva avem a face cu o simplă transcriere greșită, căci *dz* e redat și în alte cuvinte, în acest text, prin *ț*.

Editorul textului, N. Drăganu, mai citează (p. 182) și o formă *gâlfed*. Aceasta nu există, căci precum îmi comunică verbal, forma pe care o știe din dialectul său natal e *gâlśed* și însemnează „puhav la față"; indus în eroare de rostirea *śer* a lui *fier* prin acèle regiuni și de asemănarea cu *galfăd*, el a transcris pe *gâlśed* prin *gâlfed*, deși redarea justă în limba literară trebuia să fie *gâlced*. Acesta trebue să fie alt cuvânt, precum și sensul îi e altul. El ne amintește pe *vâlced* „vânat, strivit din cauza unei lovituri" (cu derivatul *vâlcezì* „a lovì producând vânătăi"), care nu poate fi despărțit de substantivul *vâlcă* „umflătură", întrebuințat prin Bucovina. Asociația lui *vâlcă* cu *gâlcă* „umflătură supt piele" (spec. „umflătură la gât") a putut preface pe *vâlced* în *gâlced*[1].

[1] Posibilă ar fi și o contaminare *vâlced* + *galfăd* > *gâlced*. Cât despre *vâlced*, explicarea lui din **vârced* = *vârcă* „dungă" + *-ed* (Pascu, *Sufixele*, 64) lasă neclarificată prefacerea lui *r* în *l*. Ne-am putea gândì la germ. *welk* „ofilit", a cărui formă veche era **walki* și care însemnă „umed" (cf. Kluge EW. s. v.). De la acesta, un derivat străvechiu în *-ed* ar fi putut da **valced* (poate și **galced* cu redarea lui *w-* prin *gu-*, ca în celelalte limbi romanice), cu derivatul *vălcezì* (*vâlczì*),din care să se fi refăcut *vâlced*, în tocmai cum *marcidus* a dat, prin verbul *mârczì*, un *mârced*, în loc de *marced*.

[1] Comunicând etimologia lui *galfed* la Congresul filologilor din București, A. Scriban mi-a atras atenția că și el dăduse aceeași explicare în „Convor-

BDD-A14730 © 1924-1926 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 18.97.14.90 (2026-09-16 06:22:45 UTC)

încurà; înţesà; cheotoare.

Răspunsurile la chestionarul „Calul“, primite la Muzeul Limbei Române, ne permit înainte de toate să facem câteva precizări cu privire la extensiunea geografică a cuvântului. El se întrebuinţează astăzi, pe cât se pare, numai în Ţara-românească şi în Dobrogea, mai exact (după chestionarul „Calul“) în judeţele Dolj, Vâlcea, Romanaţi, Dâmboviţa, Constanţa, şi (după Marian şi Gorovei) în Teleorman şi Argeş. In literatură îl găsim întrebuinţat tot numai de scriitorii munteni şi adecă — după materialul Dicţionarului Academici — de I. Văcărescu, I. Golescu, A. Pann, Gorjan, Bălcescu, Ghica, Odobescu, Sandu-Aldea, Ispirescu şi în colecţiile de literatură populară şi folclor ale lui Teodorescu, Mateescu, Păsculescu, Zanne, apoi la Gorovei (Credinţe 3263, din Argeş) şi la Marian (Serbători II 77, din Romanaţi, Teleorman; Inmormântarea 220; Nunta 475). Dintre scriitorii moldoveni şi ardeleni cuvântul e întrebuinţat de Vlahuţă şi Coşbuc, trăiţi amândoi la Bucureşti, şi-l găsim în literatura populară într'o „colăcărie“ din Mălini, în jud. Suceava, publicată în „Nunta“ de E. Sevastos p. 110.

Inţelesul cuvântului e acelaşi pretutindeni unde el e viu în limbă. In funcţiune transitivă, se întrebuinţează despre cal cu înţelesul „a face să fugă, a-i da drumul să alerge, a goni“, cuprinzând mai ales şi ideea „spre a se luà la întrecere“: Toţi râdeau şi-şi încurau caii la deal, lovindu-i mereu cu varga peste ochi şi cu călcâiele în pântece. (Vlahuţă, Dan, 75). E deci sinonim cu transitivul „a alergà“ (sensul I 3⁰ din Dicţ. Acad.); locuţiunii *a-şi alergà caii*, cu sensul de „a-şi face mendrele“ (din Transilv. şi Munt.) îi corespunde, în Vâlcea, locuţiunea *a-şi*

biri literare“ LI (1919) p. 651: „*gâlfed* (Trans.), *galfed* (Dicţ. Acad.) şi *calfed* (Pascu, Sufixe), buget, gălbejit, vine din latinul **galbidus*, variantă din *galbinus*, galben. verzuiu. Prefacerea lui *lb* în *lf* e ca în reto-romanul *alf* faţă de rom. *alb*“. Dacă cu toate acestea m'am hotărît să public această etimologie, pe care o întrezărisem de pe când lucram cuvântul pentru Dicţionarul Academiei, dar nu cutezasem s'o dau fiindcă nu mi-era clară înlocuirea lui *b* prin *f*, este tocmai pentrucă cred că acum am găsit explicarea acestui fenomen. Asemănarea pe care o face Scriban cu forma retoromană n'are, pentru românește, nici o importanţă, întru cât *f* apare, în unele dialecte ale acestei limbi, regulat în loc de *b* şi *v* final, cf. *bef* < bibo, *nof* < novus etc. (Meyer-Lübke, *Rom. Gramm.* I, § 555), deci *alf* e acolo reflexul normal al lui *albus*.

BDD-A14730 © 1924-1926 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul“
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 18.97.14.90 (2026-09-16 06:22:45 UTC)

încurà caii. Oamenii încură caii (= se iau la întrecere), când vin de la câmp; îi mai încură și la nunți (Făurești, în Vâlcea), dar *încurările* sau *încurăturile* (=alergările, întrecerile cu cai) se fac mai ales la Sân-Toader (Marian, Serb. II 77), pe alocurea și la Botezul Domnului (Branișteа, în Dâmboviță). — In funcțiune reflexivă (cu înțeles reciproc), cuvântul se întrebuințează despre cai (mai rar despre măgari, porci etc.) și însemnează „a o porni la fugă, alergând unul după altul, luându-se la întrecere, zburdând": Caii se încură numai când aleargă de voia lor (Caracal), când sânt bine îngrijiți și odihniți (Băneștі, în Dâmboviță), când fug slobod fără să fie mânați de nimeni (jud. Constanța), când caii tineri și grași zburdă (Topalu, jud. Constanța). Prin extensiune să zice și de copii că *se'ncură:* Inapoindu-se de la pășune, copiii se iau la întrecere, se întrec, se încură, se gonesc cu caii (Rudari, jud. Dolj).

Cuvântul aparținând vieții țărănești e rar întrebuințat în literatura veche. Tiktin (Dicț rom.-germ.) atestă un *încúrărea cailor* (=alergare de cai) din „Indreptarea legiei" din 1652, iar Gaster (Crestomatia I, 132) din „Varlaam și Ioasaf" (1648) în traducerea lui Năsturel, unde cuvântul e întrebuințat în sens figurat de „a se grăbi, a da busna gonindu-se unul pe altul": Și erà a vedeà unde se încură toți de frica împăratului, de aduceà ceale ce erà gătite de jărtvă.

Din punct de vedere formal, în afară de exemplul citat din „Indreptarea legiei", verbul se mai conjugă după conj. III și astăzi în Topalu (jud. Constanța) și anume arătând aceeași desvoltare ca și *currĕre:* „se zice *a se încurge*".

Adevărat, că această conjugare o găsim și la Petru Maior (Istoria 22): *Până la lăcașurile lor i-au încurs* (= i-au alungat), dar cum în Ardeal cuvântul nu se întrebuințează în popor și în literatură nu pătrunsese încă, e probabil că P. Maior nu l-a cunoscut, și că avem a face la el cu un latinism (*incurrere*), introdus conștient în limbă. Aceasta reiese și din înțelesul de „a alungà, a goni" pe care-l dă el cuvântului: La al doilea an, mai lacom încurând pre Goți preste Dunăre..., se înecă (Ist. 22). I. Ghica (Scrisori 629) vorbește de *amenințările și încurările Cazacilor ruseștі*; de sigur că în mintea lui, alături de imaginea Cazacilor ce veneau *încurându-și* (gonindu-și) caii, s'a făcut și o apropiere etimologică de cuvântul „incursiune", încât Ghica a

BDD-A14730 © 1924-1926 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 18.97.14.90 (2026-09-16 06:22:45 UTC)

putut da cuvântului popular o nuanţă de înţeles care e a neologismului cu care l-a asociat în minte.

Legătura etimologică a lui *încurà* cu lat. *currere* e evidentă. Precum se întâmplă însă adesea, aşa şi în cazul de faţă, deşi etimologia e evidentă, ea nu e, pentru filolog, satisfăcătoare, cât timp implică unele probleme nerezolvite. Tocmai în asemenea ocaziuni, când asupra originei unui cuvânt nu există îndoială, curiozitatea noastră ştiinţifică trebue să fie mai activă, căci, prin elucidarea deplină a chestiunilor de amănunt, vom dobândi o siguranţă mai mare în cercetările ulterioare.

Cum se explică, la *încurà*, plusul prefixului *în-* şi schimbarea de conjugare faţă de latinescul *currere*?

O formă *incurrere* se găseşte şi în latineşte. Dar acest derivat al lui *currere* avea un înţeles atât de deosebit de cuvântul românesc — el însemnà „a năvăli asupra cuivà, a da năvală, a atacà, a face o *incursiune*“ sau „a da (de ceva, peste cineva), a se întâmplà“ etc. — încât nu vedem cum s'ar puteà explicà, din punct de vedere semantic, legătura lui *incurrere* cu *incurà*, care are, precum văzurăm, un înţeles cu totul special şi precis în limba română. Nu ne vom mulţumì deci să trecem, ca Tiktin (*Dicţ. rom.-germ.*), peste această dificultate cu observarea „mit veränderter Bedeutung“, şi în opoziţie cu Candrea—Densusianu (*Dicţ. etim.* No. 463) — preocupaţi mai mult de a explicà greutăţile formale decât cele semantice[1] — nu vom considerà pe *încurà* ca urmaşul lui *incurrere*, ci ca pe un derivat nou cu prefixul *în-* din *currere*, care în latineşte se întrebuinţà adesea tocmai despre cai alergători (currentes equi).

Un studiu asupra prefixului *in-*, cu o vitalitate atât de mare în limba română şi în limbile romanice, nu mi-e cunoscut. Lucrând la Dicţionarul Academiei cuvintele începătoare cu *în-*, am dat adesea de probleme grele şi interesante, încât am fost constrâns să studiez mai de aproape acest prefix. Voiu arătà în cele următoare, în linii mari, observaţiile ce le-am putut face.

[1] Tot astfel consideră autorii excelentului Dicţionar etimologic pe *încruntà* al nostru ca urmaş al unui **incruentare* latin (No. 416), pe care-l găsesc atestat supt forma participială *incruentatus*. Dar în acest cuvânt din urmă, pe care Georges îl traduce cu „unblutig“ (cf. şi *incruente* „ohne Blut“, *incruentus* „unblutig“), *in-* corăspunde lui *ne-* al nostru („nesângeros“) şi nu trebue confundat cu prefixul *in-* > *în-*.

BDD-A14730 © 1924-1926 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul“
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 18.97.14.90 (2026-09-16 06:22:45 UTC)

1. Dintre verbele românești derivate cu prefixul *în-* multe cuprind încă, pe lângă ideea reprezentată de tulpină, o nuanță de înțeles care corespunde germanului „ein", „herein" sau „hinein" inerente și prepoziției românești *în*, astfel: *îmbăià* „a băgà *în baie*", *îmbeznà* „a prăbuși *în beznă*"; *imbracare > *îmbrăcà* „a băgà *în* (haina numită) b r a c a e", *îmbrâncà* „a da în b r â n c i", *îmbrânzì* (despre lapte) „a da în b r â n z ă", *îmbruși* „a bate în b r u ș i", *imbuccare > *îmbucà* „a băgà în b u c ă (= gură)", *îmbucățì* „a face în b u c ă ț i", *îmbutà* „a face în b u t u l (= în ciuda) cuivà", *îmbutucì* „a pune în b u t u c", *îmbuzunărì* (după franc. *empocher*) „a băgà în b u z u n a r", impedicare > *împiedecà* „a băgà în p i e d e c i", impingere > *împinge* „h i n e i n stossen", *împrăștià* „a luà în p r a ș t i e", *împrohità* „a luà în p r o h i t ă (= batjocură)", *incalciare > *încălțà* „a intrà cu picioarele în (încălțămintea numită) c a l c e", *a se încăpățânà* (franc. *entêter*) „a-și pune în c ă p ă ț î n ă (= cap)", *incarricare > *încărcà* „a pune în c a r", *încârligà* „a încovoià în (formă de) c â r l i g", *încătușà* „a băgà în c ă t u ș i", a se *încetì* cu cineva „a intrà în c e a t a cuiva" (tot astfel a se *înglotì*, *întovărășì* etc.) *închingà* „a strânge în c h i n g i", *închirià* „a da în c h i r i e", *încinà* „a duce oile în (= la) c i n ă", *încleștà* „a prinde în c l e ș t e", *încolăcì* „a învârti în (formă de) c o l a c", *încoltì* „a luà în c o l ț i", *îndesà* „h i n e i n stopfen", *îndoì* „a împăturà în d o u ă", *înfundà* „a împinge (până) în f u n d", *înfurcà* „a prinde în f u r c ă", *înjugà* „a băgà în j u g", *înmormântà* „a băgà în m o r m â n t" etc. Unele din aceste verbe sânt derivate direct din locuțiuni adverbiale compuse cu propoziția *în*[1], de ex.: *îmboì* „a se prăvălì" < (de-a) în boul, *împrejmuì* < în preajmă, *împrumutà* < împrumut, *împrejurà* < în prejur, *împreunà* < împreună, *înaintà* < înainte (după franc. avancer), *înapoià* < înapoi, *înlăturà* < în lături, *închipuì* < (a face) în chip (de . . .) etc. Tot astfel se explică verbe ca *îmbrățișà*, *împoncișà*, *încrucișà* din continuarea adverbelor *brățiș*, *ponciș*, *cruciș* (și *încruciș*) cu locuțiunile adverbiale *în brațe*, *în poancă*, *în cruce*. Adesea prefixul *în-* s'a adăogat prin atracție față de

[1] Tot așa se explică verbe ca *inaltare* sau **inaltiare* (> *înălțà*) din locuțiunea adverbială *in alto* sau *in altum* „în înălțime", care s'a păstrat în al nostru *înalt*, la început adverb și numai în urmă adjectiv; același proces pare a se fi petrecut la *încet* și *încetà* (vechiu *cet*, *cetà*).

BDD-A14730 © 1924-1926 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 18.97.14.90 (2026-09-16 06:22:45 UTC)

prepoziţia *în* cu care se construia verbul: palare in... > impalare > *împărà* „a vârî pari în pământ“, plantare in... > implantare > *împlântà*..., pungere in... > *împunge*, capit in... > *încape*, filare in... > *infilare > *înfi(e)rà* (cf. DR. III, 759), figere in... > infigere > *înfige* „hinein stecken“, *înţepà* „a vârî ţeapa în cineva“; astfel se explică adăogarea prefixului *în-* în cazuri ca rus. proč(i)katĭ > *împroşcà* = proşcà în toate părţile (cf. DR. III, 681) sau în dial. *împroptì* = propti în... etc. Pentru *înduplecà*, care substitue pe vechiul *duplecà* > duplĭcare, e instructiv exemplul: *duplecându-se în genunchi* se închina lui (Biblia 1688). Raportul dintre *crestà* şi *încrestà* trebue să fi fost la început următorul: se va fi zis *crestez cevà* dar *încrestez în ceva*. Construcţia *mă încred în cinevà* pare a se fi născut din *cred în cineva* contaminat cu sinonimul *mă (îm)bizuesc în* (s. pe) *cineva*. Adesea modelul unui verb cu sens apropiat va fi fost cauza adăogării prefixului *în-*. Astfel *îmbâcsì* alături de *bâcşì* se poate explică prin apropiere de înfundà, îndesà, înghesuì; *îmbârligat* = bărligat + încârligat, *împăciuì* < pace + împăcà, *împreveştì* = preveştì + înfăşurà; substantivul *încălţare* se explică din lat calceare + încălţà; literarul *încălcà* s'a născut din călcà + franc. envahir sau lat. invadere, incurrere, *încâlcì* din slav. *klŭčiti + încurcà etc. Influenţa altor verbe se poate manifestà şì prin contrast cu derivatele în *des-*. Astfel dacă alături de *blănì* avem *îmblănì*, cauza va fi opusul *desblănì* (ca desbrăcà—îmbrăcà, desfăşurà—înfăşurà etc.); tot astfel se pare că din timpuri străvechi s'a format — precum reiese din limbile romanice — alături de *caballicare* un **incaballicare*, ca opus al lui **discaballicare*; şi lat. *incantare* nu va fi un „hinein zaubern“, ci mai degrabă opusul lui excantare „fort zaubern“ [1].

2. Prefixul *in-* poate indicà şi o stare sau o mişcare „(spre) înlăuntru“, „în (spre) interior“: *invocare* „a chemà înlăuntru“, *implicare* „hinein falten“; faţă de *torquere* „drehen“ (> *toarce*)

[1] Dacă verbul *împărţì* însemnează în româneşte şi „a distribuì“ (ca lat. impartire), dar şi „a separà“ (*a despărţì*), cauza e că înţelesul original erà numai „a face în părţi“; din acest înţeles, oarecum neutru, s'au putut desvoltà, după cum scopul acestui partagiu era „separarea“ sau „distribuirea“, cele două sensuri româneşti. Acelaşi lucru s'a întâmplat la *împărechià*, care însemnà la început „a face (în) părechi“ şi care, pe lângă sensul actual de „a unì (în părechi)“, avea mai de mult şi pe cel de „a despărţì în părechì (= a despărechià)“.

BDD-A14730 © 1924-1926 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul“
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 18.97.14.90 (2026-09-16 06:22:45 UTC)

avem *întorquere* „nach innen drehen“ (> *întoarce*). Tot astfel din slav. **kovaljati* „a făuri“ (< slav. *kovalj* „faur“, cf. Th. Capidan, în *Dicț. Acad.*) s'a născut *covăià;* imaginea potcoavei ale cărei capete se întorc în spre înlăuntru va fi fost cauza derivatului *încovăià*. Dacă față de *coagulare* latin avem în românește *închegà*, față de *glaciare* un *îngheță*, cauza poate fi sau ideea de „a se preface în chiag, în gheață“ (deci ca în exemplele de supt 1), sau ideea „coagulării“, a „solidificării apei în interior“. De aici e numai un pas până la ideea de „complet“: ca și germanul „ein trocknen“, lat. *inarescere* nu mai deșteaptă ideea de „a se uscà în interior“, ci pe cea de „a se uscà de tot“; tot astfel *inardescere*, *innodare* (> *înnodà*), *intremere* sânt traduse nemțește prin „ver brennen“, „ver knüpfen“, „erzittern“ etc. Aceași intensificare a înțelesului o poate da prefixul *în-* și atunci când el arată o direcție, precum reiese bunăoară din compararea lui *tendere* „strecken“ față de *intendere* „hin strecken“ (> *întinde*). Acesta e cazul bunăoară la verbul nostru *a îndreptà* pe cineva = a-i indicà drumul într'o direcție. Exemple pentru sensul intensiv al lui *în-:* lui *frango* „frâng“ îi corespunde **infrango* (*infringo*) > *înfrâng* „frâng de tot“, lui *firmare* un **infirmare* > *înfărmà* (DR. III 759). lui *vinco* „siege“ un **invinco* > *înving* „be siege“; din *pressura* a fost derivat *presurà*, care a devenit *împresurà*, cu sensul mai vechiu de „a apăsà de tot“; în locul lui *boldì* se întrebuințează mai mai des intensivul *îmboldì* [1].

[1] Observări analoge putem face cu privire la prepoziția *în*. Cu ajutorul ei se derivă locuțiuni adverbiale de felul lui *în dreapta, în lături, în dos, în față* etc., ca lat. *in dextram, in latus* etc. Numărul mare al acestora a făcut ca *în* să se adaugă și înaintea unor adverbe și prepoziții care aveau însele sens local: *împrejur* (ca *în preajmă*), cu deosebire când aceste adverbe și prepoziții erau compuse cu prep. locală mai puțin precisă *ad-: (în)afară, (în)ainte, (în)apoi, nastânga* etc. Adesea aceste compuse cu *în-* exprimă însă în mod vădit ideea direcției: *încoace, încolo, încotro*. Nota aceasta a direcției explică și întrebuințarea pleonastică a lui *în* înainte de prepoziții de felul lui *spre*, care însele arată direcția: *mă uit (în)spre cer*. Dar prep. *în*, dând un sens mai mult sau mai puțin intensiv, apare și în unire cu adverbe temporale și modale: *(în)curând* (care s'ar puteà explicà la rigoare și ca gerundiul lui *încurà*, cu sensul original „gonind caii“, față de *curând* „alergând“), *îndeseară, întocmai, înzadar* etc. Tot din înțelesul intensiv al lui *în* se explică unele expresii românești precum: căciula o pun în cap (cf. lat. pono coronam in capite), inelul îl vâr în deget (cf. it. metter un anello in ditto), care ne fac impresia de „nelogice“, căci

BDD-A14730 © 1924-1926 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul“
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 18.97.14.90 (2026-09-16 06:22:45 UTC)

Prin această nuanţă nouă de sens, prefixul *in-* a ajuns în concurenţă cu alte prefixe latineşti, de ex. cu *con-*, *ob-* şi *ad-*. Astfel *îndesà* exprimă, în româneşte, aceeaşi idee ca lat. *condensare*; *îmbinà* corespunde latinescului *combinare* (dacă în general forma originală a acestui cuvânt nu e *înghinà*, precum reiese din arom. *ngl'in*). In latineşte *innubilo* (> *înnourez*) şi *obnubilo* redau amândouă pe germ. „u m wölken", *obdulcesco* are acelaşi înţeles ca *îndulcesc*, iar *obdurare* însemnează „hart sein" şi „aushalten, ausharren" întocmai ca românescul *îndurà*, franc. *endurer* etc. S'ar putea chiar ca în unele din aceste cazuri să avem a face cu înlocuirea prefixului neproductiv *ob-* prin *in-*, precum *ob-* a fost înlocuit în limbile romanice adesea prin celalalt prefix care arată direcţia, *ad-* (cf. Meyer-Lübke, *Rom. Gramm.* II §545).

Acest *ad-*, care arată şi el un raport local, imaginat ca „apropiere de ceva (cf. lat. *acclino* „a n lehnen", *inclino* „h i n beugen"), e atât de apropiat ca sens de *in-*, încât une-ori se confundă cu el. Astfel lui *înnecà* al nostru îi corespunde ital. *annegare*, cat. span. portg. *anegar*; lui *întinerì* „a deveni tânăr" îi corespunde *asurzì* „a deveni surd"; Molnar-Piuaru întrebuinţează *înmuţì* în loc de obicinuitul *amuţì*, iar la Gorjan (Halima I 159) cetim chiar forma *aduplicà* în loc de *înduplicà*.

Dacă alături de *împrumutà* găsim, în Psaltirea Scheiană, forma *aprumutà*, e pentru că în loc să se spună *dau în prumut* s'a putut spune şi *dau a prumut*. Tot astfel cele două forme *aţinà* şi *înţinà* corespund la două derivate diferite latine **ad-tenuare* „a slăbì" şi **in-tenuare* „a slăbì de tot". Dacă însă ală-

---

de fapt căciula e pe cap şi capul în căciulă, degetul se vâră în inel şi nu invers. Spre a înţelege geneza astorfel de expresii trebue să ţinem seama de un lucru: nuanţa de înţeles pe care o conţine prepoziţia nu atinge numai substantivul următor, ci contaminează şi verbul precedent, ea se extinde asupra imaginei întregi pe care o evocă verbul împreună cu substantivul. Când zic deci *pun căciula în cap*, particola *în* are faţă de substantivul următor rostul unei prepoziţii, dar aficiază în acelaşi timp şi înţelesul verbului precedent în felul prefixului *în*. De fapt *pun în* exprimă altceva decât *pun pe* sau *pun subt*, indiferent dacă substantivul următor e „cap" sau „masă" sau altceva. In cazul de care ne ocupăm, *pun, vâr în cevà* însemnează „pun, vâr astfel ca să stea bine, să se fixeze", căci, ca şi la prefixul *în-*, din ideea de „înlăuntru" (pe care o avem bunăoară în expresia *pun carnea în oală)* s'a născut cea de „în mod definitiv, de tot".

BDD-A14730 © 1924-1926 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 18.97.14.90 (2026-09-16 06:22:45 UTC)

turi de *îngăduì* < ung. engedni, găsim la Dosofteiu, cu acelaşi sens, forma *agăduì*, avem, după toată aparența, înlocuirea silabei radicale *în-*, considerată ca prefix, prin *a-*. Cazul invers îl avem în *abur(i)cà* < *arboricare, rosit în unele regiuni *îmbur(i)cà* (ca şi când ar fi un derivat din *buric*), şi, după analogia multelor verbe cu şi fără prefixul *în-*, chiar *buricà*.

3. Precum prepoziția *în* se întrebuințează adesea în legătură cu noțiuni temporale („în anul trecut", „în amiazi", „în dimineața aceea"), întâlnim şi prefixul *în-* în derivate ca *se înserează*, *se înnoptează*, *întârzià* etc.

4. Obicinuită e schimbarea raportului local cu cel instrumental: *innubilare* > *înnourà* „a se învăli *în nori*" se poate defini şi ca „a se acoperi *cu nori*", *încătuşà* nu mai însemnează „a băgà pe cinevà în cătuşe", ci „a-l legà cu cătuşe". De aceea unele din derivatele romanice cu *in-* sânt traduse de Meyer-Lübke în *Rom. Gramm.* prin circumscrieri germane cu „mit", de ex. franc. *encirer* „mit Wachs überziehen", *empourprer* „mit Purpur färben", span. *encalar* „mit Kalk überziehen" etc. Tot astfel avem în românește: *îmbăierà* „a legà cu băieri", *îmbălà* „a umbleà cu bale", *îmbălțà* „a împodobì cu bălți", *îmbrânà* „a încinge cu brâu", *îmbrobodì* „a acoperì cu broboadă", *îmbumbà* „a încheià cu bumbi", *îmburà* „couvrir de bruine", *împăcurà* „a unge cu păcură", *împădurì* „a acoperì cu pădure", *împănà* „a umpleà cu pene", *împielmà* „a învăli cu (sau în) pielm", *împintenà* „a mânà lovind cu pinteni", *împlătoşà* „a înarmà cu platoşă", *împoncià* „a ocolì (un loc) cu țăruşi", *împodobì* „a gătì cu podoabe", *împovărà* „a încărcà cu povoară", *înargintì* „a suflà cu argint", *înaripà* „a prevedeà cu aripi", *înarmà* „a prevedeà cu arme", *inclavare > *încheià* „a bate cu cuie (= a înțepenì în cuie)", *îndrugà* „a răsucì cu druga" etc. Mai ales sânt dese participii în funcție de adjectiv precum: *împâclit* „acoperit cu pâclă"; *împetelat* „împodobit cu peteală", *împletoşat* „cu plete mari", etc. După asemenea modèle s'a adăogat la adjective ca *arcat* = franc. arqué, *brumat* „cu brumă", prefixul *în-*, schimbându-le în *înarcat*, *îmbrumat*.

5. Foarte adesea prepoziția *în* se leagă, în mod figurat, cu abstracte („în cinste", „în primejdie", „în beție" etc.); tot astfel verbele derivate cu prefixul *în-* exprimă intrarea în starea sau în

BDD-A14730 © 1924-1926 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 18.97.14.90 (2026-09-16 06:22:45 UTC)

raportul exprimat prin adjectivul sau substantivul tulpinei: *încuscresc*, *întovărăşesc* = intru în raport de cuscru, de tovarăş cu cineva, *îmbăt* = aduc în starea de a fi beat etc. Cele mai multe din aceste verbe sînt derivate de la adjective exprimând, în funcţie intransitivă şi reflexivă, o devenire, iar în funcţie transitivă, o prefacere: *înroşesc* sau *mă înroşesc* = devin roşu, *înroşesc cevà* = fac roşu; chiar şi când derivatele sînt desubstantivale, substantivul radicalului serveşte adesea numai ca un termen de comparaţie spre a exprimà tot o însuşire: *a se îmbujorà* (la origine „a se preface în bujor") „a se face roşu ca bujorul", **îmbufonare* (de la bufo, -onem, cf. Th. Capidan, DR. II 758) > *a se îmbufnà* „a se zborşi ca o buhă", *a se încâinì* „a se face rău ca un câine". Exemplele abundă: *îmbătrânì*, *îmbelşugà* „a face să fie din belşug", *îmbunà*, *împământănì* „a face să fie pământean", *împărtăşì* „a face părtaş", *împrietenì* „a face să fie prieten", *împrospătà*, *îmfierbântà*, *încăruñţì*, *ingrassiare > îngrăşà, *ingrossiare > îngroşà (după care s'au luat derivatele în *-oşà*, precum *îmbăţoşà*, *împăroşà*, *împietroşà*, *îngreţoşà*, *învârtoşà* etc.), *ingrevicare > îngrecà „a face greu (grea)", *însoţì*, *învecinà*, *întristà* etc. Mulţimea aceasta de exemple, care însemnează „a face (să fie) ca ceea ce exprimă radicalul", a dat impresia că prefixul *în-* poate derivà factitive[1].

6. Nu trebue să uităm însă că atât în limba latină, cât şi în limbile romanice şi în cea românească, există şi există încă posibilitatea de a derivà verbe denominale prin simpla adăogare la tulpina numelor a terminaţiunilor verbale de conjugarea *-are* şi *-ire*[2]. Inţelesurile acestor derivate directe sînt din cele mai variate, raportul între nume şi verb putând să fie cel de subiect, de obiect, de instrument etc. (cf. Meyer-Lübke, *Rom. Gramm.* II § 575), de ex. *haiducì*, *şcolărì* „a fi haiduc, şcolar", *urîţì*, „a face urît", *cărà*, *căruţà* „a duce, cără cu carul", *secerà* „a tăià cu se-

[1] „Sodann werden [im Italienischen] von Adjektiven und Substantiven Faktitiva mit *in* gebildet, das Versehen mit einer Eigenschaft wird aufgefasst als ein Versetzen in dieselbe hinein, vgl. *inaridire* austrocknen, *ingrandire* vergrössern, *impallidire* erbleichen, *illegiadrire* verschönern, *illanguidire* schwächen . . ." etc. (W. Meyer[-Lübke], *Ital. Gramm.* § 585).

[2] Mai rare în celelalte limbi romanice, aceste derivate în *-ire* sînt numeroase în româneşte din cauza îmbogăţirei conjugării a patra la noi prin marele număr de verbe de origine streină, mai ales slavă.

BDD-A14730 © 1924-1926 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 18.97.14.90 (2026-09-16 06:22:45 UTC)

cereà“ etc.[1]. S'au putut deci naşte părechi de verbe, unele derivate direct şi altele derivate cu prefixul *în-*, exprimând acelaşi lucru: *armà* = *înarmà* „a prevedeà cu arme“, *urîţì* dar *înfrumseţà*, *amărî* dar *îndulcì*, *căruţà* „a duce cu căruţa“ — *încăruţà* „a duce în căruţă“ etc. Astfel prefixul *în-* deveni cu timpul, ca şi *ad-* şi *ex-*, aproape fără nici un conţinut semantic, ci mai mult un element protetic. Exemplele de verbe întrebuinţate cu şi fără prefix abundă în româneşte. Iată câteva din cele care încep cu *îmb-* şi *împ-*: *(îm)băligà*, *(îm)bărburà*, *(îm)bârfì*, *(îm)bătrânì*, *(îm)bârzoià*, *(îm)belciugà*, *(îm)bolmojì*, *(îm)borţoşà*, *(îm)brânci*, *(îm)brăzdà*, *(îm)brezăià*, *(îm)brumà*, *(îm)bucurà*, *(îm)buiecì*, *(îm)buimăcì*, *(îm)burzuluì*, *(îm)butucì*, *(îm)butuşì*, *(îm)painjenì*, *(îm)păivănì*, *(îm)peţì*, *(îm)picà*, *(îm)povârnì*, *(îm)pogodì*, *(îm)potcovì*, *(îm)prăfuì*, *(îm)prăsì*, *(îm)presără*, *(îm)preveştì*, *(îm)pricì*, *(îm)proţăpì*, *(îm)prăjì*, *(îm)punoià*, tot aşà: *(în)acoperì*, *(în)cămătà*, *(în)căpătà*, etc. In Dicţionarul Academiei se găsesc multe exemple despre întrebuinţarea, fără distincţie, de acelaşi autor, a formelor cu şi fără prefix. In general, verbele cu *în-* câştigă — fiind cele mai nouă — tot mai mult teren în limba populară, unde se întâlnesc şi forme ca *împlimbà*, *împrimenì*, *încâştigà*[2] etc. Această extindere a lui *în-* se

[1] Foarte des formăm, mai ales în glumă sau în afect, verbe ca *bădărănesc*, *măgăresc* pe cineva = îl fac (= îl numesc) bădăran, măgar. Interesante sânt şi formaţiile glumeţe ca cele din versurile populare (Mândrescu, Lit. pop. 153):

Aşa joacă bătrânii
Când înfloresc călinii
Călinii *s'o călinit* (= au înflorit, s'au trecut)
Bătrânii s'o bătrânit.
Dar la minte-o 'ntinerit.

Asemenea formaţii incidentale au de obiceiu un traiu scurt şi nu rămân în limbă; este vie însă posibilitatea de a le formà. Ceva analog avem în latineşte, când de la *Antonius* se formează incidental un derivat *antonescere* = a se asemănì lui Antonius (ca gr. φιλιππίξειν, de la Φίλιππος).

[2] In literatura populară şi în textele vechi găsim şi forme cu *în-* dispărut, precum *pinge*, *părat*, *ceput*, *tunerec*, etc. Pe când în poezia populară ele se datoresc adesea unor trebuinţe ritmice, în textele vechi de multe ori dispariţia lui *n* (= *în*) se explică pe cale fonetică în combinaţii ca *în ntunerec*, *un mpărat*, *din nceput*, *am mpins* etc. Această pierdere a lui *în-* atinge şi cuvinte în care el aparţine tulpinei, precum: *druşaim* în loc de *îndruşaim*. Pe de altă parte *în-* fiind un prefix atât de frecvent, înlocueşte uneori alte sunete iniţiale, precum *îndrevenit* „înţepenit“ < **udrevenit* (după analogia sinonimului *în*lemnit) < sârb. odreveniti; *încrop* < ucrop; istrorom. întrat < it. un tratto etc.

BDD-A14730 © 1924-1926 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul“
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 18.97.14.90 (2026-09-16 06:22:45 UTC)

observă mai puţin în Ardeal — unde formele vechi se păstrează mai mult — decât în Ţara-românească, ceea ce explică preferinţa lor în limba literară: vechiul *plinesc* < *plenesco* a fost înlocuit prin *împlinesc*, *bolnăvesc* prin *îmbolnăvesc*, lui **fervidiare* îi corespunde *înfierbăzà* (DR. III 758), paleosl. *pĭstriti* a devenit *împistrì*. Pentru *înduplecà* şi *înnebunì* de astăzi în textele vechi găsim mai ales *duplecà* şi numai *nebunì*. In altă parte a acestui volum arăt care e desvoltarea semantivă a lui *circare* > *cercà*; alături de acest verb avem un derivat dĭn *circus* cu prefixul *in*: **incircare*, cu sensul original de „a încercui". Cu timpul *încerc*, a ajuns să aibă aceleaşi înţelesuri ca *cercà*, iar astăzi îl înlocueşte, în limba literară, de cele mai multe ori. Lat. *blandiri* (**blandire*) „a mângâià" a dat în româneşte *blânzì*, formă pe care Candrea şi Densusianu o atestă din „Mărgăritarele" din 1691. Alături de acest verb moştenit, s'a format, de la *blând*, un factitiv *îmblânzì* „a face blând" (ca accepţiunile franc. „apaiser" şi „dompter"). Acesta a înlociut în limba veche pe vechiul *blânzì* cu sensul de „a mângâià" („Imblânzeaşte cela ce au venit în al unsprăzecele ceas". Cuv. d. bătr. II 79).

Tot astfel *includere* „einschliessen" a înlocuit pe *claudere* (*cludere*) „schliessen", păstrat încă în arom. *cl'id;* astăzi se zice, la noi, de o potrivă: *închid pe cineva în temniţă* şi *închid uşa*. Deosebiri esenţiale de înţeles între derivatul cu *în-* şi între verbul fără acest prefix întâlnim aproape numai în cazuri ca *durà* şi *îndurà*, a căror legătură etimologică n'a mai fost simţită din momentul când adjectivul *dur* (durus) a dispărut. In limba literară se face o deosebire şi între *drăgostì* „caresser" şi *îndrăgostì* „ennamourer": tot astfel între *tocmì* „a angajà" şi *întocmì* „a aranjà" („a tocmit un contabil, ca să întocmească bilanţul"); între *potrivì*, derivat din *potrivă* „asemănare" şi *împotrivì*, derivat din *împotrivă* „încontra" („Cum s'au potrivit lucrurile, a rămas unul singur care s'a împotrivit propunerii"). In unele regiuni găsim însă că se întrebuinţează numai forma *tocmì*, cu amândouă sensurile, în altele *împotrivì* are şi înţelesul de „a potrivì" („Ştie să 'mpotrivească cuvinte neîncâlcite". I. Negruzzi, Scr. II 112).

Adăogarea prefixului *în-*, fără ca prin el să se modifice în mod esenţial sensul verbului, nu este însă o particularitate a limbei române, ci se găseşte şi în celelalte limbi surori şi o putem atestà şi în latineşte: *infloresco* (> *înfloresc*) stă alături

BDD-A14730 © 1924-1926 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 18.97.14.90 (2026-09-16 06:22:45 UTC)

de *floresco*, fără deosebire de înţeles ş. a. Forme romanice ca retorom. *inglacer*, veron. *inğasar*, trevis. *inğaza*, v.-franc. *englacier*, sau it. *indolcire*, retorom. *indultschir*, sard log. *indulkire*, v.-franc. *endoucir*, cat. *endolsir*, v.-span. *enducir* ne arată că, alături de *glacio* (it. *ghiacciare*, franc. *glacer*, prov. *glasar*, cat. *glassar*, galiţ. *lazar)* şi de *dulcesco*, a putut există în limba poporului roman şi **inglacio*, **indulcesco*. Vechimea compoziţiilor *îngheţà* şi *îndulcì* în româneşte se atestă şi prin faptul că ele se găsesc în toate dialectele (istrorom. *ăngl'aţå*, arom. *ngl'iţare*, *ndulţire*, megl. *angl'iţari*)[1]. Tot veche trebue să fie şi compoziţia **in-uxorare* > *însurà* precum dovedesc formele italiene de sud, unde s'a mai păstrat cuvântul; dacă la Aromâni găsim şi forma *surà*, aceasta e mai degrabă refăcută din *nsurà*, decât continuarea lui *uxorare*, precum dovedeşte dispariţia lui *u*. Şi prefacerea lui *a* în *ă* în *înăcresc*, *nălbesc*, *înăspresc* (faţă de *înarmez*, *înapoiez*, *înaintez*, *înavuţesc)* dovedeşte vechimea compoziţiei cu *în-*, poate chiar existenţa unui **inacresco*, **inalbesco*, **inaspresco* latin poporal.

7. Coexistenţa din timpurile cele mai vechi a formelor cu şi fără prefixul *în-* a trebuit să producă la indivizii cu talent pentru limbă tendinţa de a înlătură sinonimica şi de a stabili nuanţe de înţelesuri între părechile de verbe auzite când într'o formă, când într'alta. Prin interpretări nouă, în cea mai mare parte de natură stilistică, a materialului moştenit de limbă s'au putut produce, mai întâiu individual, apoi, prin imitaţie, la grupuri mai mari, inovaţiuni în funcţiunea şi în conţinutul semantic al prefixului *în* . Urmărirea acestora ar fi foarte interesantă. La acest loc ne vom mulţumì cu câteva constatări.

Braşovul e situat tocmai la locul unde se întâlnesc cele două rostiri: *puşcà*, aproape general în Ardeal, şi *împuşcà*, aproape general în Muntenia. In graiul mieu deosebirea între *puşc* şi *împuşc* e cea dintre germ. „schiesse" şi „erschiesse": „Ai să puşti (un Bucureştean ar zice: ai să tragi) atâta, până vei împuşcà (= nemeri) pe cinevà". S'ar putea ca la mine această distincţie după aspectul verbal (*puşcà* imperfectiv, *împuşcà* perfectiv) să se fi născut din nevoia de a redà în graiul mieu o

[1] Pentru alte asemenea cazuri, cf. cu deosebire *Dicţ. etim.* de Candrea-Densusianu, care au dat o deosebită atenţie formelor romanice corespunzătoare celor româneşti.

BDD-A14730 © 1924-1926 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 18.97.14.90 (2026-09-16 06:22:45 UTC)

distincţie care mi-erà familiară din limba germană[1] şi a cărei modèle erau date prin exemplele de *în-* intensiv citate supt 2. Cred că în mod inconştient distincţia aceasta o mai fac însă şi alţii, căci atunci când le-am spus propoziţia citată mai sus, au admis-o şi mi-au explicat-o la fel ca mine şi soţie-mea şi C. Lacea, amândoi Braşoveni, şi O. Ghibu, din Sălişte, deci tot dintr'o regiune unde ardelenescul *puşcà* se întâlneşte cu muntenescul *împuşcà*.

Multele exemple de verbe cu pref. *în-* care au un înţeles factitiv fac ca funcţiunea de a derivà factitive să se atribue prefixului. Pentru soţie-mea deosebirea între *acresc* şi *înăcresc* este cea între intransitiv (reflexiv) şi factitiv (transitiv): *varza se acreşte în bute* „devine acră", dar *bucătăreasa înăcreşte zeama* „o face acră". Distincţia aceasta, pe care au admis-o şi alţii pe care i-am întrebat, nu se face însă în alte regiuni, unde totuşi se zice numai *a înălbì pânza* „a o face albă". Pe de altă parte, soţie-mea care, tot astfel, zice *a albit* „părul îi e alb", întrebuinţează numai pe *a încărunţit* „părul îi e cărunt".

N. Drăganu mă asigură că la Năsăud se zice, tocmai dimpotrivă, *acreşte zama* „o face acră", dar *curechiul se înăcreşte în putinà* „începe să devină acru". Pentru el prefixul *în-* dă verbului o nuanţă incoativă. Această deosebire între Braşov şi Năsăud se observă mai bine la verbele *puţì* şi *împuţì*. Pentru mine *put* este intransitiv, iar *împut* factitiv: „Pute a ceapă încât împute toate casa"; pentru N. Drăganu *puţesc* e neutru, *împuţesc* e incoativ: *puţeşte în odaie* „miroase rău", dar *de la cap se împuţeşte peştele* „începe să miroase rău".

Acest exemplu din urmă e deosebit de instructiv, căci el ne arată cât de tare se pot îndepărtà interpretările ulterioare de stadiul original. In latineşte raportul între *puteo* şi *putesco* erà

[1] Este interesant a urmărì, la indivizii care vorbesc mai multe limbi, cum caută se introducă în limba părintească distincţii care se fac în a doua limbă vorbită. In *Studii istroromâne* II § 201 am arătat asemenea cazuri la Istroromânii bilingui. Cărturarii ardeleni şi bucovineni numai cu greu se desbară de expresii ca *agrăì (avorbì)*, plăsmuit după germ. „anreden", *amăsurat* după germ. „gemäss" *preluà* după germ. „übernehmen" (sau ung. „átvenni") servind ca model şi opusul *predà*, *singuratec* în înţelesul germ. „einzeln" etc. In Bucovina am auzit făcându-se distincţia între „gehen" şi „fahren", care lipseşte în româneşte, prin întrebuinţarea lui *plecà* în înţelesul de „fahren": Nu vom merge, ci vom pleca.

BDD-A14730 © 1924-1926 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 18.97.14.90 (2026-09-16 06:22:45 UTC)

cel dintre un verb neutru „miros a putred“ și între un incoativ „încep să putrezesc“. Dacă compoziția cu prefixul *in-* ar dată din epocă latină (cf. *imputresco*, *exputesco*), atunci **imputeo* ar însemnà „miros pe dinlăuntru a putred“ sau „miros de tot a putred“, iar **imputesco* „încep pe dinlăuntru să fiu (tare) putred“. Cum *-esco* și-a pierdut tot mai mult funcțiunea sa incoativă și a devenit o simplă terminațiune verbală, s'a generalizat în unele regiuni sau forma (*îm*)*put* sau formà (*îm*)*puțesc* și s'a făcut o diferențiare de sens după prefix, atribuindu-se acestuia, în Năsăud, puterea de a da verbului un sens incoativ, iar în Brașov cea de a da verbului un sens factitiv.

Dintre aceste diverse feluri de interpretare ulterioară a prefixului *în-*, cea care pare mai generală și mai frecventă este cea factitivă. Din cauza ei bunăoară vechiul *pacare* a devenit *împăcà* „a face să trăiască în pace“ (ca *îmbunà* „a face să fie bun“) și tot ea marchează deosebirea de înțeles între (de la natură) intransitivul *trece* „vorübergehen“ și *întrece* „(im Vorübergehen) einholen“.

Tot ca un factitiv față de intransitivul *cure* „a alergà“ apare derivatul *încurà* „a face să alerge“.

Rămâne de explicat de ce la acest cuvânt avem, alături de forma mai rară *încurge*, trecerea din conjugarea a treia la conjugarea întâia, pe care la simplul *cure* (*cură*, *curge*) n'o întâlnim.

Pentru a explicà această schimbare de conjugare, Candrea-Densusianu (*l. c.*) admit că „forma românească a fost trecută la conjugațiunea I-âi prin confundarea persoanei a 3-a sg. ind. pres. *încurà* și a formelor de imperf. *încuram* etc. cu verbele de conjugațiunea I-âi“. Din punct de vedere formal explicarea lui Candrea și Densusianu este plauzibilă și trecerea acestui verb de la conj. III la conj. I, din cauza coincidenței unor forme flexionare, ar înmulți exemplele de felul lui *ploud* < plovēre, istrorom. *tață* și *zață* < tacēre, jacēre, date de Meyer-Lübke, *Rom. Gramm.* II, § 117, la care se mai adaugă megl. *amplĭà* < implēre și arom. și ban. *scrià* < *scribēre (alături de *scrie* < scribĕre). In lat. e atestată și forma *currēre* (cf. Georges), care ar fi trebuit să se desvolte în mod regulat în *curà*.

Mi se pare totuși că această schimbare de conjugare nu e de natură fonologică, ci derivativă, și că ea continuă o tendință pe care o putem urmări până în epocă latină.

BDD-A14730 © 1924-1926 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul“
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 18.97.14.90 (2026-09-16 06:22:45 UTC)

Există adecă în latineşte o scrie de verbe în *-are*, care au alături şi forme ce aparţin conjugării în *-ĕre*, precum:

capio, cepi, captum, capere stă alături de *occupo, -avi, -atum, -are*;

crepo se conjugă: *crepas* şi *crepis, crepui, crepĭtum*. Georges dă în titlu infinitivul *crepare*, Walde dă *crepĕre*. In limbile romanice s'a păstrat numai *crepare* (Meyer-Lübke, REW. 213), dar ca derivate avem, alături de **crepatura* (ibid. 2314 > rom. *crăpătură*) şi *crepĭtare* (ibid. 2316);

cubo se conjugă: *cubui, cubitum, cubare*. In limbile romanice avem numai *cubare* (ibid. 2351), a cărui legătură cu *cubitus* (*cubitum*) nu se mai simte;

domo se conjugă în lat. clasică *domui, domitum, domare*, dar în scrieri cu colorit vulgar se găsesc şi formele *domavi, domatus* (cf. Georges). In limbile romanice s'a păstrat însă *domĭtus, domĭtare, *domĭtiare* (ibid. 2742—44);

fugo, -ĕre însemnă în latineşte „fliehen, davonfliehen" (în limbile romanice *fugīre*, ibid. 3550), iar *fugo, -are* „fliehen machen, in die Flucht schlagen", care însă în limbile romanice (ibid. 3549) are, pe lângă acest sens, şi pe cel de „fliehen" (cf. rom. *fugând = fugind*);

lavo se conjugă *lavi, lavatum, lavare* şi *lavi* (= lavui, ca crevi < crevui etc.), *lautum* (< *lavitum*), *lavere*. In limbile romanice avem numai *lavare* (rom. *la*) şi derivatele *lavatorium, lavatura*[1] (ibid. 4951—53), **pellavo* (rom. *spălă*), dar s'a păstrat şi *lautus* în românescul *lăut* şi mai ales negativul *nelăut*;

mejo, -ĕre se conjugă şi *mejo, -avi, -are*. In limbile romanice verbul e de conj. I (Meyer-Lübke, REW. 5468);

neco, -avi, atum, -are, aveà şi formele *necui, nectus*;

pello, pepuli, pulsum pellĕre, are, când e compus cu prep. *con-*, formele *compello, -puli, -pulsum, -pellĕre* „zusammentreiben, eintreiben, treiben, nötigen, drängen" şi *compello, -avi, -atum, -are* (pe care Georges îl consideră ca un „intensiv" al celui precedent) „anreden, ansprechen, anklagen";

pinso, care în limbile romanice se conjugă numai după conj. I (ibid. 6517), avea în latineşte formele *pinsi* şi *pinsui*, la part. *pinsum, pinsitum, pistum* şi *pinsatum*, la inf. *pinsere* şi *pinsare*;

[1] Rom. *lături* ar puteà derivà şi din **lauturae* (< *laviturae).

BDD-A14730 © 1924-1926 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 18.97.14.90 (2026-09-16 06:22:45 UTC)

plĭco se conjugă *plicui* şi *plicavi, plicatum, plicare* In limbile romanice avem numai conj. I, dar şi derivatele **plĭcta* şi **plĭctoria* (Meyer-Lübke, REW. 6601—03);

profligo se conjugă (ca şi simplul *fligo, -ĕre*) *proflictus, profligĕre,* dar, cu acelaşi sens de „niederschlagen", şi *profligo, -avi, -atum, -are*;

sono se conjugă *sonui, sonitum, sonare,* dar se găsesc şi formele *sonĭt* (care e veche, cf. Sommer, *Lat. Laut- und Formenlehre,* § 334, 1), *sonunt, sonere.* In limbile romanice avem numai *sono, *sonavi, *sonatum, -are,* dar s'a păstrat şi *sonitus* în rom. *sunet;*

specio avea formele *spexi, spectum, specĕre* şi tot astfel compusul *suspicio, -spexi, -spectum, -ĕre,* cu înţelesul „aufwärts sehen, verehren, vermuten", alături însă de *suspicor, -atus sum, -ari* „argwöhnen, im Verdachte haben, mutmassen". In limbile romanice: *suspicare* (Meyer-Lübke, REW. 8487);

sperno, sprevi, spretum, spernere „absondern, trennen, verachten" are şi forme ca *spernabat, spernatus* şi tot de conj. I e *spernor, -ari* „verachten" şi compusul *aspernor, -atum sum, -ari* „abweisen";

seco se conjugă *secui, sectum* şi *secaturus, secare.* In scrieri cu colorit vulgar găsim însă şi formele *secăvi, secarunt, secarit* (Georges), care sânt şi cele romanice, alături însă de derivate ca **sectare, sectio, *sector, sectorius, sectura* (Meyer-Lübke, REW. 7764, 7766—70);

tono se conjugă *tonui, tonitum, tonare,* dar e atestat şi forma *tonĭmus* (Georges). Tot astfel avem compusul *intono, -ui, -itum, -ĕre,* pentru care sânt atestate şi forme ca *intonatus, intonaverit, intonavisset.* De conj. I e românescul *tună*; am păstrat însă şi pe *túnet.*

Deşi raportul formal şi semantic între conjugarea III şi I nu apare cu claritate, totuşi se desprind, din unele din exemplele citate, două observări care ne pot fi folositoare la elucidarea cazurilor româneşti. Cea dintâiu e că une-ori trecerea la conj. I stă în legătură cu compunerea verbului cu un prefix (cf. şi Sommer, *l. c.*); a doua, că raportul între conj. III şi I e uneori cel dintre funcţiunea intransitivă şi cea factitivă, indiferent pentru noi dacă acest raport e vechiu — şi deci o rămăşiţă arhaică în

BDD-A14730 © 1924-1926 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 18.97.14.90 (2026-09-16 06:22:45 UTC)

limbile romanice — sau se datoreşte unei interpretări ulterioare [1]; indiferent deci dacă în *fugare* avem a face cu un derivat nou din *fuga*, cum cred unii, sau cu un schimb de conjugare din *fugere*, pentru cei ce întrebuinţau aceste verbe, raportul între ele era cel dintre germ. „fliehen“ şi „in die Flucht treiben“. Tot astfel se poate ca raportul între *crepere*, *pinsere*, *sonere*, *tonere* şi *crepare*, *pinsare*, *sonare*, *tonare* să fi fost cel dintre germ. „bersten“, „mit den Füssen stampfen“, „erklingen“, „donnern“ şi „spalten“, „zerstampfen“, „klingen machen“, „sausend herabfahren lassen“ (cum traduce Georges pe clavam superne intonat), deci să se fi spus odinioară undeva: *lignum crepit* „lemnul creapă (de frig)“ dar *homo crepat lignum* „omul creapă lemnul“, **tonit*, dar *Juppiter tonat hominem*. Această interpretare s'a putut da verbelor latine cu conjugare amestecată cu atât mai uşor, cu cât la o clasă întreagă de cuvinte deosebirea între sensul „a face ceva“ şi „a fi ceva“ rezultă tocmai din modul de conjugare în *-are* sau în *-ĕre*: *albare* „weis machen“ — *albescere* „weis werden“, *amarare* „bitter machen“ — *amarescere* „bitter werden“ etc. (cf. E. Herzog, în *Bausteine*. Festgabe Mussafia p. 482—83, unde se citează 34 de asemenea exemple).

Am constatat mai sus, că şi prefixul *in-* a ajuns să aibă funcţia de a derivà verbe cu sens factitiv, încât nu ne va surprinde dacă vom găsi în româneşte, pentru derivarea de asemenea verbe, combinate amândouă elementele, prefixul *în-* şi trecerea de la conj. III la I.

Aceasta s'a întâmplat la *încurà*. Latinescul clasic *incurrere* nu s'a păstrat în limbile romanice. In schimb însă s'a născut, poate încă în graiul poporului roman, un **in-currare*, păstrat până azi la noi. Apropiatul ca sens *fugere — fugare* (păstrat în limba veche şi în unele regiuni până azi supt forma *fugà*, sau în derivatul *păfugà* „a pune pe fugă“) care de bună seamă a servit ca model la schimbarea de conjugare, dovedeşte şi el că avem

[1] Din existenţa unei forme franceze *brayer* alături de *braire*, deduce Ettmayer (*Über das Wesen der Dialektbildung*, p. 17) asupra existenţei unei forme **bragare* alături de **bragere*, pe care o pune în aceeaşi categorie cu *crepare* alături de *crepere*, „ein uralter Konjugationswechsel, der im Vulgärlatein zur Zeit der Romanisierung noch lebendig war, wie wir aus dem Sardischen und aus manchen Beispielen in Nordfrankreich erschliessen können und der im Altlatein und vorher wohl die Bildung eines Transitivs neben einem Intransitiv charakterisiert haben dürfte“.

BDD-A14730 © 1924-1926 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul“
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 18.97.14.90 (2026-09-16 06:22:45 UTC)

a face cu o formaţie care trebue să dateze dinainte de ce *fugĕre* a fost înlocuit cu totul prin *fugīre.*

După cele arătate vom înţelege mai bine şi celelalte cazuri de trecere de la conj. III la conj. I în limba română[1].

Alături de *bibĕre* „a bea" trebue să fi existat un **bibare* „a face să bea", al cărui participiu **bĭbatus* se continuă în românescul *beat.* Intr'adevăr, reducerea acestui cuvânt la lat. *bĭbĭtus* se împiedecă de două mari dificultăţi fonetice. Judecând după cazuri ca cavĭto > *caut*, *lavĭtus > *lautus* etc., am aşteptă ca şi grupul évĭ + cons. să dea *eu.* De fapt *prebĭter > *preut* şi *ingrevĭno > *îngreun* şi, înainte de toate, *habet > au*, ca şi *habent* > *au*, ne arată că acest grup se schimbase în *eu* înainte de ce să înceapă amuţirea lui *v* intervocalic. Un *bĭbĭtus* ar fi trebuit să dea deci **béut*, care, după analogia participiilor în *-út*, a trebuit să mute accentul pe terminaţie, întocmai ca *láutus* care a devenit *lăút* (DR. III 773). Deci pentru *băut* nu e nevoie să admitem un **bĭbutus*, deşi şi acesta ar fi dat acelaşi rezultat. Cei ce admit că în *bĭbĭtus* a dispărut fără urme *b* intervocalic şi că **beet* s'a contras în **bet*, explică schimbarea acestuia în *beat* prin analogia femininului *beată* — o explicare cu totul neprobabilă, dat fiind că starea de ebrietate la femei e excepţională — sau „prin influenţa infinitivului *bea*, după analogia lui *da -dat*, *sta -stat*" (Candrea-Densusianu, Dicţ. etim. No. 153), o explicare cam forţată.

Alături de vechiul *vie* „a trăi" avem factitivul *învià* „a face să trăiască", care ar puteà fi un derivat românesc din *viu*, dar care s'ar puteà reduce şi la un factitiv **invivare.* Alături există

[1] In *adăogà* avem a face cu un schimb nou (sec. XIX) de conjugare şi anume din *adăogì* — ca în atâtea alte cazuri de schimb între conj. I şi IV — care formă e şi ea nouă (apare mai întâiu la cronicarul moldovean E. Kogălniceanu), născută din *adaoge*, singura formă cunoscută în literatura veche şi în celelalte dialecte. In *dedĕre* > *dedà* avem a face cu o orientare după *da.* Tot astfel, dacă alături de *soage* > *subigere* găsim forma *sogà* (DR. III 777), cauza e analogia sinonimului *frământà*, care a înlocuit în cele mai multe regiuni cu totul pe *soage.* Forme aromâneşti ca *aştirnare*, *dispunare* etc. s'au născut în vremuri recente din *aştirneare*, *dispuneare*, cf. L. Morariu, *Morfologia verbului predicativ* 78. Aparentă e schimbarea de conjugare în *desface* (< disfacere) şi *desfăcà* (< *disfabicare). Pentru limbile romanice, cf. Meyer-Lübke, *Rom. Gramm.* II § 117. Exemplele citate acolo se pot înmulţi cu forme dialectale ca lyonez *averà* < avellere (REW. 817), milan. *destrüga* < destruere (REW. 2606), lomb. *remolar* (cf. Mussafia, *Beitrag* 93, Lork, Altberg Sprachdenkm. 187) < remolere (REW. 7198).

BDD-A14730 © 1924-1926 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 18.97.14.90 (2026-09-16 06:22:45 UTC)

şi forma fără prefix *vià*, care însă are înţeles intransitiv („a trăi“) şi care, din punct de vedere formal, ar puteà continuà un **vivēre* (cu un schimb obicinuit de conjugare), întocmai ca mai sus amintitul *scrià* < *scibēre < scribere.

In româneşte foarte multe verbe se întrebuinţează cu acelaşi sens în funcţiune intransitivă şi reflexivă (*răcesc = mă răcesc roşesc = mă roşesc* „devin roşu“). Raportul original între *(în)holbà, învolbà, desvolbà* şi *învoalbe* (cf. *învolt*), *desvoalbe* (cf. *desvolt, desvoltà*), *înhoalbe* poate să fi fost acela că verbul simplu de conj. III să se fi întrebuinţat cu înţeles intransitiv şi cu funcţiune reflexivă, ca lat. *se volvere* „sich wälzen = rollen, wirbeln“, iar formele compuse şi conjugate după conj. I să se fi întrebuinţat ca transitive: **involvare oculos > a înholbà ochii* „a-i face să se rotească“.

Tot cu înţelesul reflexivului *se commĭttere* apare românescul *a se (în)cumete* şi *a (se) încumetà*.

Cred, însfârşit, că tot ca *currere — *incurrare* s'a format de la *tĕxere* (sau *intĕxere*) un factitiv **intĕxare*, din care se explică al nostru *înţesà*. Lat. *texere* se întrebuinţà şi cu un înţeles figurat apropiat de „înţesà“ românesc: *texitur nemus alno* s'ar putea traduce prin „pădurea e înţesată de arini“ sau *intextum vitibus antrum* prin „peşteră înţesată de viţă“. Inţelesul lui *înţesà* (la Tiktin tradus prin „vollpfropfen, spicken“) este cel de a înghesuì, a îmbulzì, a întroduce ceva vârând, astfel ca rezultatul să fie ceva îndesat, foarte plin. Comparaţia cu o ţesătură deasă este firească. Pe la Bran „ţesut“ e uneori chiar sinomin cu „des“; astfel despre o negură foarte deasă se zice curent că e „ţesută“ (ca o pânză prin care nu poţi vedea). Mai ales în gura ţărancelor noastre ţesătoare o asemenea expresie figurată se înţelege uşor. Admiţând un **intexare*, a cărui formaţiune are, precum văzurăm, şi alte analogii, cu înţelesul factitiv de „a face să fie îndesat (ca o ţesătură)“, putem părăsì etimologia propusă de Giuglea (metateză din **înseţà*) şi nu avem nevoie să căutăm, cu Spitzer (DR. IV, 651), explicări artificiale spre a salvà etimologia lui Ţicĕloiu, inadmisibilă deoarece la baza cuvântului românesc nu poate fi un lat. *tē(n)s-*, ci numai un *tĕs-*.

Dacă existau însă în latineşte atâtea verbe în *-are* care aveau în participiu forme în *-ĭtum* (în mod excluziv sau alături de *-atum*), atunci mi se pare că sântem îndreptăţiţi să presupunem

BDD-A14730 © 1924-1926 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul“
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 18.97.14.90 (2026-09-16 06:22:45 UTC)

şi despre un verb ca *clavo, -are,* că aveà, alături de *clavatum,* un participiu **clavitum.* Intr'adevăr forma noastră *cheutoare* (*cheotaare, chiotoare*) se explică formal numai dintr'un **clautoria* (= *clavitoria, cf. Dicţionarul mieu etimologic unde s'a cules din greşală la No. 816 în loc de No. 815). A admite cu Candrea-Densusianu (Dicţ. etim. No. 326) că din **clavatoria* s'a născut mai întâiu *chetoare* şi apoi, prin asimilare faţă de *o* următor, un *cheotoare,* mi se pare neverosimil, mai ales că în multe părţi se zice *cheutoare.* Cred, din potrivă, că însaşi forma *chetoare,* răspândită în unele regiuni dacoromâne (rostită şi *cetoare, citoare*), ca şi aromânul *cl'itor* „sorte d'écuelle munie d'un couvercle qui la ferme hermétiquement" s'au desvoltat în mod regulat din **clautoria, *clautorium.*

Precum *au* proton se preface în mod regulat în *a* (augmento > arom. *amintu,* *cautelinus[1] > *cătelin* DR. III 659, cavitare > *cautare > *cătare,* *disfabicare > *disfaucare > *desţăcà* Candrea-Densusianu, *Dicţ. etim.* No. 568, *expavoriare > *spauriare > *spăriare,* *experlavĭcare < *spellaucare > *spălăcare > *spălăcire* DR. III 678, fabricare > *faurecare > *fărecare* > *ferecare,* fragmentare > *fraumentare > *frământare,* laboratoria > *laurătoare > arom. dzi *lălătoare,* pavimentum > *paumentum > *pământ,* plausare > *plăsare* DR. I 411—412, repausare > arom. *arăpăsare* > dacorom. *răposare* — cu *ă* > *o* după labială —, sagmarius > saumarius > arom. *sămar* şi, bine înţeles, auguro > *agur,* augustus > *agust,* ausculto > *ascult,* *autumna > *(a)toamnă,* aucupo > *apuc,* averrunco > *aurrunco > *arunc*) şi s'a păstrat ca *au* numai prin analogie cu alte forme accentuate pe tulpină (*căută* după *caut, adăugà* după adáug, *auzì* după *aud, băună* < *baubulare după báun, *lăudà* după láud, *aurar, auriu* după aur, *tăurenciu* după taur, *scăunel* după scaun etc.), tot astfel şi *eu* şi *ou* proton au devenit *e* şi *o:* *bĭbĭticius Candrea-Densusianu,

[1] Oricât de ingenioasă şi de ademenitoare e etimologia propusă de Spitzer în acest volum p 659 pentru *cătelin,* ea nu mi se pare convingătoare fiindcă atât sufixul *-ĕllus,* cât şi *-ī̆nus,* adăogate la tulpina *catt-* trebuiau să prefacă pe *t* în *ţ,* precum dovedesc cuvintele *căţel* şi *căţină.* Analogia lui *încetinel* (p. 658) nu explică această neregularitate, întrucât şi acest derivat este neregulat şi conţine, probabil, sufixul *-ēnus,* iar nu pe *-ī̆nus.* In ceea ce priveşte pe megl. *căterǫu,* acesta nu poate conţine sufixul *-ău,* precum presupune Spitzer (p. 662), din cauză că *-ău* e la noi de origine ungurească şi Megleniţii n'au elemente ungureşti.

BDD-A14730 © 1924-1926 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 18.97.14.90 (2026-09-16 06:22:45 UTC)

Dicţ. etim. No. 115 > *beuticiu > *beţiţ*, *bĭbĭtivus ibid. No. 154, *beutivu > *beţiv*, *imbĭbĭtare > *imbeutare > *îmbătare* < civitatem > *cĭvĭtatem (cf. serbocroat. Captat, Skok cf. DR. I 423) > *ceutate > *cetate*, debitorius > *deutoriu > *detor* (+ da) > *dator*, *grevitiosa ibid No. 756 > *greutiosa > *grecioasă*, *ingrevicare > *ingreucare > *îngrecare* şi *clavitoria, -orium > *clautoria, -orium > *cl'ăutoare, -or > *cléutoare, -or > *chetoare*, arom. *cl'itor*. Formele *bibitorius > *băutor*, *bibitura > *băutură*, *grevinare > *greunare > *îngreună*, *grevitatem > *greutate*, novitatem > *noutate* s'ar explica prin analogia lui *beu*, *greu* şi *nou*, iar *cheutoare*[1] prin existenţa unui **c'laut* < *clautus, precum arom. *avgăţesc* „înmulţesc", derivat din **avgat*, ne arată că alături de *adaugeo* s'a păstrat în acest dialect un timp oarecare şi *augeo* > **avgu*. Tot astfel s'ar explicà *gheurà* < glabrare prin influenţa lui *gheáur* < glabro (Candrea-Densusianu, *Dicţ. etim.* No. 738). Dacă ar fi să credem pe Cihac (I 109), că *ghiocelul* nostru derivă din **glaucellus* (< glaucus = grec. γλαυκός), ar trebui să admitem că în forma **gheucel* diftongul s'a păstrat printr'o apropriere de *ghioc*, cu care a fost asemănată floarea din cauza florilor ei albe. Dar mai e posibilă şi o altă explicare. Paralelismul lui *eu*, *ou* cu *au* nu trebue să fie perfect. Se poate adecă ca aceşti diftongi să-şi fi pierdut elementul labial prin asimilare faţă de *t* următor — exemple cu *s* lipsesc — întocmai precum, înainte de accent, *pt* a devenit (*t*)*t*. In cazul acesta în *gheurà* şi *ghiocel* (căci *č* şi *ţ* nu are acelaşi efect ca *t*, cf. *răpciune*, *supţire*) păstrarea diftongului ar fi regulată. La această părere ne conduce cuvântul nostru *leuştean*, care e urmaşul lui *leust-'* < *levist-'* (din *levisticus* cu un sufix accentuat, despre care voiu vorbi cu altă ocazie) şi în care păstrarea lui *eu* cu greu s'ar puteà explicà printr'o apropriere de cuvântul *leu* (cf. floarea „gura-leului").

Spre a înţelege mai bine raportul cuvântului *cheutoare* cu lat. *clavare* şi cu românescul *încheià* mai e nevoie de o precizare.

[1] Din *cheutoare* s'a născut *cheptoare* în Banat, Serbia şi Mehedinţi, ca în cazurile descrise de Weigand în *Jahresbericht* III 222 şi de Giuglea în DR. I 248. Nu e deci probabil ca în *cheptoare* să se fi amestecat — precum credeau Candrea-Densusianu, *Dicţ. et.* No. 326 — cuvântul *piept*, mai întâiu pentrucă tocmai în regiunile sudvestice cuvântul acesta se rosteşte *p(i)ept*, şi apoi pentrucă *cheotoarea* ţărănească e la gât (la gulerul cămeşii) şi nu la piept.

BDD-A14730 © 1924-1926 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 18.97.14.90 (2026-09-16 06:22:45 UTC)

Aproape toţi care s'au ocupat cu aceste două cuvinte, le-au adus în legătură etimologică cu *cheie*. Mai întâiu Lexiconul Budan, care derivă pe *încheiu* „de la chiae, clavis"; de asemenea Cihac (I, 52), care dă supt *cheie* pe *cheiotoare* < **clavatoria* şi pe *încheiu*; apoi Philippide (*Principii*, 26, 70), care consideră pe *încheià* ca un derivat din *cheie* (clavis); la Tiktin *încheià* e derivat din *cheie*, iar *cheotoare* din **clavitoria* oder **clavatoria* zu *clavis* „Schlüssel"; în sfârşit Candrea şi Densusianu, în Dicţionarul lor etimologic, deşi derivă pe *încheià* din *in-clavare* < *clavus* „clou" şi pe *chiotoare* din **clavatoria*, totuşi le dau pe amândouă supt *cheie*.

Mi se pare că această constantă apropiere etimologică de *cheie* se datoreşte faptului că cei ce au scris dicţionare etimologice la noi s'au gândit la singurul înţeles ce se leagă, pentru un orăşan, de aceste două vorbe, adecă la *încheià* = boutonner, *cheotoare* = boutonnière. Şi atunci, cum aceste două cuvinte amintesc, prin forma lor, pe *cheie* „clef", a fost firesc ca să se ivească în mintea lor imaginea care aseamănă „îmbumbatul" hainei cu „închisul" (cf. „închide haina!") sau chiar „încuiatul" uşei cu „cheia". De fapt, în dicţionare, înţelesurile „boutonner" şi „boutonnière" se şi dau la locul întâiu.

La ţară însă, de unde cuvintele acestea au intrat la oraş, înţelesul care se naşte în mintea ţăranului mai întâiu când rosteşte aceste cuvinte este altul. Se zice şi despre cămaşă, că o *închei* la gât, iar ochiul în care intră nasturele se numeşte *cheotoare*; dar aceste sensuri sânt mai nouă. La origine, se spuneà despre dulgher (sau despre ţăranul care-şi clădea singur casa) că *încheie* bârnele (grinzile, căpriorii) unei construcţii de lemn atunci când le legà, fixând capătul cioplit în formă de călcâiu al unei bârne (*chiotorătura*, cum i se zice prin jud. Cojocna), în scobitura (cuibul s. încheietura) celeilalte, cu care se îmbucà. *Cheotoare* se numeşte însaşi scobitura aceasta sau, mai des, colţurile caselor clădite din bârne, care ies afară din păreţi, rămânând nevăruite. Cine a cetit multe poezii populare, ştie cât de des e vorba în ele de aceste *cheotori*, de care ţăranul îşi anină coasa, de care-şi leagă calul, lângă care aşteaptă fata pe iubitul ei, etc. Când un prunc se naşte, se zice că râd şi cheotorile casei de bucurie[1].

[1] Exemplele se pot găsi în Dicţionarul Academiei. Dicţionarele noastre nu înregistrează pe *cheotor, -oare* în funcţie adjectivală, păstrat în expresia *piatră cheutoare* = piatră de hotar, piatră care delimitează, „încheie" hotarul.

BDD-A14730 © 1924-1926 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 18.97.14.90 (2026-09-16 06:22:45 UTC)

Terminul acesta de dulgherie a pătruns apoi în graiul de toate zilele, dând o bogată floră semantică. Cu bârnele îmbinate una într'alta s'au comparat oasele omului, care se *încheie* prin *încheieturile* (= articulaţiile) lor[1], sau cele două capete ale gulerului de la cămaşă care se împreună prin *cheotorile* lor (mai târziu şi cele două margini ale unei haine bărbăteşti, care se îmbumbă). Cum, pentru un dulgher, potrivirea una într'alta a bârnelor cioplite însemnează sfârşitul muncei sale, *încheierea unei case* a ajuns să însemneze „terminarea" ei. De aici se explică expresiile figurate: *şi-a încheiat vorbirea, şi-a încheiat viaţa* = şi-a sfârşit-o; *un an încheiat* = terminat, în cap, întreg; *a încheià o socotealà, a încheià pace*; *horă încheiatà, masă încheiatà* etc. Tot astfel *cheotori* au ajuns să însemneze „colţurile gardului", „cele două colţuri ale gurii (unde se îmbină buzele)", „agrafă", „butonieră", „legăturile coasei" „ochiul în care se prinde plasa" etc.

Rezultă deci că *încheià* şi *cheotoare* nu stau în legătură cu *cheie*, ci cu alt cuvânt latin, înrudit, adevărat, cu acesta. Alături de *clavis* „cheie" există în latineşte *clavus* „cuiu"[2]. De la acesta din urmă derivă verbul *clavo, -are* „a bate, a fixà cu cuie", care, precum arată formele romanice (cf. Meyer-Lübke, REW. No. 4358), trebue să fi existat şi compus cu prefixul *in-*. „Cuiele" de care e vorba nu trebue să ni le închipuim, ca astăzi, de fier, ci ele erau de sigur mai de mult, în mare parte, de lemn. Aceasta se vede din faptul că lat. *cuneus*, care a dat pe franc. *coin*, a devenit la noi terminul generic pentru „cuie"[3]. *Clavus* trebue să fi fost şi „capul" sau „călcâiul" cioplit la capul unui lemn, care intrând în scobitura altui lemn *încheià* cele două capete. *Inclavare* în acest sens s'a păstrat nu numai la noi, Românii, ci şi la Francezi, unde *enclaver une solive* e definit de Littré: „l'encastrer ou la placer dans l'entaille d'une poutre"[4]. Din punct de

[1] Nu invers, cum crede Tiktin, care, supt încheietură dă: „1. Gelenk, daher, übertragen, 2. Verbindungsstelle, Fuge".

[2] Pluralul acestui cuvânt, *clavi*, trebuia să dea în româneşte *chei* (cf. şchiau—şchei) şi e posibil ca unele din obiectele numite româneşte *cheie*, precum *cheia plugului, a morii, a teascului* etc., să fie nişte rămăşiţe ale acestui *clavus* latin, care la plural a devenit omonim cu *clavis*.

[3] *A încuià uşa* n'a însemnat deci „a o bate cu cuie de fier". Şi astăzi, în multe regiuni, există un cuiu de lemn, care se potriveşte în anumite crestături ale zarului primitiv, cu care se *încuie* sau *descuie* uşa.

[4] Cf. şi ital. *chiavare*, care, când derivă din *clavis*, însemnează „chiudere a chiave", iar când derivă din *clavus*, însemnează „inchiodare, configgere".

BDD-A14730 © 1924-1926 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 18.97.14.90 (2026-09-16 06:22:45 UTC)

vedere formal, *inclavo* ar fi trebuit să dea *închiau; la persoana a doua trebuià să avem *închei* și tot astfel la conjunctiv *să înche(a)ie*; după acestea s'au modificat celelalte forme (*încheiu*, *încheià* etc.), poate și supt influența lui *cheie*, cu care a putut fi adus în legătură etimologică nu numai de filologi, ci și de strămoșii noștri.

înfiripà (înciripà); închelbà (închelbărà); chelbe (chelbos).

Cihac I 93 se gândeà, pentru etimologia lui *infiripà* la un tip lat. **infilicare* (din *filum*). Tiktin crede că înțelesul fundamental ar puteà fi „ins Dasein rufen" și îl aduce în legătură cu *fire*, observând totuși că „das Suffix ist dunkel". Pascu (Sufixele 178) se gândește la înțelesul de „a-și veni în fire" pe care *a se înfiripà* îl are une-ori și pleacă tot de la *fire*, crezând că a existat în românește un sufix *-ip*, pe care-l descopere și în *aripă*, *a se aripì* > lat. **alipo* (derivat din *ala*), în *ciripesc* (arom. *țiripedzu*) < arom. *țiur* < lat. **tinniulo* (< *tinnio*) și în *țip* (megl. *țǫp*) < *tinnĭpo*. Trei etimologii greșite nu ne pot, de sigur, convinge despre existența unui sufix *-ip*. Ca Cihac, s'a gândit și Giuglea (*Dacoromania* II 825) la *filum*, crezând că avem a face cu un termen de țesătorie: „de la ideea de 'a desprinde și a formà firul' a ajuns să se aplice la aceea de 'a formà, a înfiripà pe încetul un lucru', așa cum se alcătuește un fir prin învârtirea lentă a fusului". Spre a explicà forma verbului românesc, Giuglea admite o metatezà: *înfiripà* < **înpiția*, disimilat din **împrifirà* > lat. **imperfilare*. Impotriva acestei ingenioase etimologii vorbește înainte de toate faptul că **perfilare* s'a păstrat în românește în forma *prefirà*, cuvânt care are cu totul alt înțeles (cf. Tiktin s. v.).

Alături de *înfiripà* întâlnim și varianta *înciripà*, singura atestată în Lexiconul Budan. Cercetând mai amănunțit materialul de fișe cules pentru Dicționarul Academiei, ne bate la ochi faptul că *înfiripà* e atestat mai ales la scriitori moldoveni, deci într'o regiune unde *fier* și *cer* se rostesc la fel: *șer*. Un hiperurbanism (*înfiripà* în loc de *înciripà* la acești scriitori este deci foarte firesc, pe când trecerea lui *fi* în *ci* în alte regiuni, cum e Ardealul de sud, e imposibilă. La fixarea formei *înfiripà* în limba literară a contribuit de sigur și legătura etimologică ce s'a făcut între *a se înfiripà* și *a-și veni în fire*. După ce cuvântul a fost întrebuințat de scriitori ca Eminescu, Creangă și Vlahuță, el a devenit literar,

BDD-A14730 © 1924-1926 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 18.97.14.90 (2026-09-16 06:22:45 UTC)

trecând la T. Maiorescu, D. Zamfirescu şi fiind folosit cu predilecţie de poeţii mai noi (Iosif, Goga). La Braşov se zice curent *înciripà*, dar nu se întrebuinţează *înhiripà* (precum ar trebui să se rostească dacă cuvântul ar stà în legătură cu *fir* sau *fire*), ci cel mult, prin influenţă literară, *înfiripà*.

Sensul fundamental al verbului e cel de „a adunà la un loc, a pune la loc în grabă şi de mântuială“ [1], de aici (refl.) „a căpătà o formă, a luà fiinţă, a se face (din nou)“ [2] apoi „a face rost de ceva, a-şi agonisì, procurà ceva [3]“, iar (de obiceiu) în funcţiune reflexivă „a se cârpì, a se întremà (după o boală), a-şi venì în fire [4]“.

[1] *A înfiripà* sau *înciripà* = a face ceva iute, a săvârşì ceva în grabă (Com. A. Tomiac, din Straja, Bucov.). *Infiripez* = alcătuesc (Creangă, Glosar). Şi-apoi, încetul cu încetul mi-am *înfiripat* iar gospodăria (Vlahuţă ap. Tiktin). Acestora le-au poroncit căpitanul să prindă cum şi cu ce vor puteà şi *să înfiripe* carul şi să-l ajute a-l duce până în ogradă (Sbiera, Pov. 11/32). Celalt [erà] peste măsură de leneş, ca să poată *înciripà* ceva (Pamfile, Duşm. 67).

[2] Vísul său *se'nfiripează* şi se ntinde (Eminescu, P. 237). Nu peste mult însă [Alba-Iulia] s'a ridicat din ruine; cetatea a fost zidită de nou şi lângă ea, spre apus, *s'a înciripat* şi oraşul (Moldovan, Ţara noastră, 364). Nu pot iubì în lume, adică în afară, tocmai pentrucă acolo nu se poate face *înfiriparea* din nou a creaţiunii mele sufleteşti (D. Zamfirescu, In Războiu, 155). Ce mândră serbătoare *se'nfiripă*! (Iosif, P. 81). Din doru-i nestins şi'n veci călător O doină domol *se'nfiripă* (Goga. P. 50).

[3] *Inciríp* = sich nach und nach etwas erwerben, sich allmählich zu etwas aufhelfen (Lex. Bud.). *A [se] înciripà* = a se provedeà cu ceva în silă şi cu mare greu: de unde să *mă încirip* de bani? (Viciu, Gl.). *A se înciripà* = a-şi agonisì ceva (Frâncu—Candrea, Munţii Apus, 101). Pipăià cu grijă după curea, să vadă de stă tăbacul; îşi făcea vânt până'n tindă, să-şi mai *înciripe* câteva lemnuşe de pe solniţă (Agârbiceanu, Sămănăt. III, 177).

[4] *Mă încirip* din boală la sănătate, adecă mă întram (Lex. Bud.). *Mă înfiripez* = îmi viu în fire, mă însănătoşez (Creangă, Glosar). *Inciripà* = însănătoşì (Jipescu, Opinc. 55). *Inciripatu-te-ai?* = însănătoşatu-te-ai? (Frâncu-Candrea, Rot. 54). *A se înciripà* = a prinde la putere după un morb (Viciu Glos.). Abia-abia *s'o'nciripat* şi iarăşi s'o îmbolnăvit. Abia *s'o'nciripat* puii şi trebue să-i vând. *Inciripează-te* (= îmbracă-te) încetişorul şi ne-om pornì (Bilca, în Bucov. Com. G. Tofan). Cultura tutunului, încetată în timpul monopolului, începe iarăşi *a se înfiripà* în satele unde locuitorii sânt deprinşi cu dânsa (I. Ionescu, Mehed. 356). Nu apucau bine... *a se* mai *înciripà* şi întrarmà, şi numai ce se trezeau că iarăşi au venit asupra lor (Marian, Trad. 256). Cu cojiţă, cu tărâţe, purcelul începe *a se înfiripà* (Creangă, Pov. 76). Ce a făcut de atunci încoace? A progresat în desvoltarea lui? *S'a înfiripat?* (Maiorescu, Crit. II, 156). De-odată mi *se înfiripă* (= se aieptă) zmeul, rădică pe Sucnă-Murgă în sus şi-l trânteşte... în jos (Sbiera, Pov. 103/5). Alte exemple la Tiktin.

BDD-A14730 © 1924-1926 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul“
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 18.97.14.90 (2026-09-16 06:22:45 UTC)

Dacă cercetăm cuvintele româneşti care exprimă aceeaşi idee, căutând să reconstruim „atmosfera semantică", avem, ca termen mai răspândit cuvântul *a înjghebà*, derivat din *jghiab*. Tiktin explică bine desvoltarea semantică: „wie eine bretterne Rinne aus mehreren Teilen herstellen". Prin părţile Braşovului avem *a înciocălà* „a face ceva cu multă trudă şi totuşi prost, a adună, a înnădi, a începcià ceva cu multă osteneală", care, precum a arătat C. Lacea (DR. III 744) derivă din săsescul *Tschachəl* „zală de lanţ"; avem deci sensul original de „a drege un lanţ, prinzând zalele rupte una într'alta". Odobescu (II 518) vorbeşte despre un raport care *s'a îndrugat* din toate cele spuse şi auzite. Aici *a îndrugà* „a toarce deslânat" a devenit „a alcătui, a aranjà prost, fără consistenţă". Prin Bucovina se întrebuinţează verbul *a îndrilà* „a face din mai multe lucruri slabe ceva bun", de ex. am *îndrilat* un cărucior cu mare greu din lemnele celea; în funcţiune reflexivă însemnează, ca şi *a se înciripà*, „a se întremà": Gavril *s'a* mai *îndrilat* puţin, nu stă în pat şi tot mănâncă câte cevà (Com. G. Nistor, din Vicovul de sus). Verbul acesta e derivat din *îndreà* (plur. *îndrele*) şi va fi însemnat la origine „a prinde din nou în undrele ochiurile scăpate ale unei împletituri".

Tot astfel *a înciripà* ar puteà derivà din slavul *čerep* (rus. *čérepŭ*, rut. bulg. *čérep*, trecut şi la Unguri *cserép*) „hârb, ţeastă, scăfârlie", iar sensul lui original să fi fost (probabil ironic): „a drege (de mântuilă) o oală spartă, adunând la un loc hârburile ei" [1].

Dacă această explicare e justă — şi nu văd alta mai probabilă — atunci tot ca *înciripà* s'ar puteà explică alt sinonim al lui, acesta însă de origine latină.

E verbul *închelbà* care apare în limba română cu o mulţime de variante. Iată-le după materialul Dicţionarului Academiei:

închelbà: E atestat la A. Pann, Povestea Vorbei I 28: Cu mînciuna ori prânzeşti ori cinezi; pe amândouă nu le *închelbezi*. Sensul e „a împreunà" (Damé traduce: tu ne peux pas faire l'un et l'autre), derivat din cel de „a adunà la un loc, a strânge", atestat, acesta, supt forma:

încherbà, care s'a născut prin asimilarea lui *l—r* în *r—r*

[1] Mai puţin probabil e ca să se fi zis *a înciripà o avere* = „a strânge banii în oală".

BDD-A14730 © 1924-1926 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 18.97.14.90 (2026-09-16 06:22:45 UTC)

mai întâiu în infinitiv (*închelbare* > *încherbăre*). E atestat ca verb reflexiv, în *Graiul nostru* I 4 din Bala de jos, jud. Mehedinţi: *Ne 'ncherbam* copii, cât să puteà..., şi diecă... nu ne găsà, *nie 'ncherbam aldată*. In Glosar cuvântul e tradus prin „a se adunà la un loc". Acelaşi înţeles de „adunat, strâns" îl are *încherbat* prin jud. Dolj şi Vâlcea (Revista „Ion Creangă" V 345). Un sens desvoltat din acesta, cel de „a încheià", când e vorba de „horă", e atestat odată în „Materialurile folcloristice" p. 445 din comuna Vladimir în Gorj: Ai să dăm mână cu mână *Să 'ncherbăm* de-o horă bună — şi într'o novelă de Gh. Vifor, publicată în „Luceafărul" V 310: Pe poiana din dreapta cârciumei *se încherbase* hora. O varlantă a acestei forme e, în Banat, *închiorbà*, pe care Coca mi-o comunică din Oraviţa traducând-o nemţeşte prin „zusammenbringen": Abia *am închiorbat* (= am făcut) banii;

încherbără, cu aceeaşi asimilaţie a lui *l—r* în *r—r*, e atestat în Dicţionarul manuscris al lui Iordache Golescu, care-l traduce prin „a dobândì oarece câte puţin". Sensul acesta s'a desvoltat şi el din cel de: „a strânge (câte ceva) de ici şi colo", dat de M. Olmazu din comuna Măgurele în Teleorman pentru forma disimilată (*r—r* > *r—l*) sau metatezată (*l—r* > *r—l*):

încherbelare, care, în varianta

încherbălà e atestată de Rădulescu-Codin în Ingerul Românului: Când a *încherbălat* carul în casă, nu-l puteà scoate afară (p. 61, Priboieni în Muscel) — Arată-mi, cocoană Moarte, cum să fac lemnul (= cosciugul)... Uite aşa! Şi-i arătă blănile şi cum să le *'ncherbăleze* (264). Cuvântul e glosat prin „a alcătuì"; mai nimerit ar fi fost „a încheià", sens care derivă din „a împreunà, a pune la un loc, a adunà, a strânge";

închelbără, fără asimilare, e întrebuinţat de Ispirescu (Legende 136): după ce-şi *închelbără* un rând de haine. Tiktin îl traduce prin „herstellen". Tot Ispirescu mai întrebuinţează o formă:

închelbăşl, cu acelaşi înţeles de „a face în grabă, a improvizà": Dacă văzură că este vânat mult şi bun, se aşezară acolo şi îşi *închelbăşirà* şi un adăpost (Conv. lit. XIX 393). Cred că nu greşesc presupunând că forma aceasta este plăsmuită de Ispirescu, care, în tendinţa lui de a scrie o limbă cât mai populară, confundà, ca orăşean, uneori cuvintele auzite de la ţărani. Acest *închelbăşl* pare într'adevăr a fi rezultatul unei reminiscenţe a

BDD-A14730 © 1924-1926 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 18.97.14.90 (2026-09-16 06:22:45 UTC)

verbului *chelbăși* („a deveni *chelbaș*"), căruia Ispirescu i-a împrumutat înțelesul lui *închelbără*. In tot cazul, până nu vom avea altă atestare, mai sigură, nu ne putem bizui pe forma aceasta. O altă contaminare, poate tot personală, între *închelbără* și *încheià* (cu care are sensuri comune) sau cu *încăibără* (de care se apropie ca formă) este:

încheibără în „Opincarul" lui Jipescu: Mai venirăm... să ne *închelbărăm* câte ceva... și pe nevastă aș vrea s'o 'mbrac cu scurteică și să-i cumpăr și de un pambriu (p. 143). Ceri de la rumân câte dări toate și nu-l lași să-și *încheibere* și el un venit (p. 33). Sensul e „a-și face rost de ceva", înțeles desvoltat din cel de „a înjghebà, a înciocălà, a adunà câte ceva".

Din examinarea materialului rezultă următoarele:

1. Cuvântul e răspândit în Țara-Românească;

2. Toate variantele se reduc la două forme: *închelbà* și *închelbără*; neexistând în limbă o familie etimologică care să-i servească de sprijin, cuvântul a suferit o serie întreagă de schimbări asimilatorice și disimilatorice și apropieri ulterioare de cuvinte existente;

3. Înțelesurile se reduc la sensul fundamental „a strânge, la un loc, a adunà din toate părțile", din care se explică sensurile ulterioare: „a împreunà, a încheià, a înjghebà, a înciocălà, a înciripà", precum și „a face rost (de...), a dobândi câte puțin" și „a improvizà".

Cuvântul de care ne ocupăm, nefiind intrat în limba literară (numai Ispirescu îl întrebuințează), nu a fost cercetat din punct de vedere etimologic. Tiktin (și Barcianu) se mulțumesc cu un „cf. încăibără". Nu cred ca între cele două verbe se existe însă vreo legătură etimologică, ci dacă ele se simt ca înrudite, apropierea aceasta s'a făcut ulterior prin etimologie populară.

Etimologia pe care o propun este **incalvare* pentru *închelbà* și **incalvariare* pentru *închelbără*. Imi dau perfect seama de dificultățile formale și semantice ale acestei etimologii, dar mi se pare că, cel puțin din punct de vedere metodic, expunerea ce urmează merită a fi urmărită.

Cele două tipuri latine presupuse sânt niște verbe denominale, derivate de la substantivul *calva*.

Precum slavul *čerep* însemnează „hârb" și — de sigur, mai întâiu în batjocură — și „țeastă, scăfârlie" (cf. rom. *oală, țeastă*

BDD-A14730 © 1924-1926 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 18.97.14.90 (2026-09-16 06:22:45 UTC)

= cap, franc. *tête* „cap" etc), tot astfel se puteà ca lat. *calva* şi *calvaria* să fi avut, alături de înţelesul atestat de „craniu, scăfârlie" şi pe cel de „oală, hârb", precum ne indică diminutivul *calvariola* „ceaşcă mică (în formă de scăfârlie)". In acest caz *închelbà* şi *închelbără* s'ar raportà la *calva* şi *calvaria* ca *înciripà* la *čerep*. Faptul că în limba română nu există un sufix *-ără*, care să explice varianta *închelbără* ca derivat din *închelbà*, ne face să presupunem că acest element derivativ trebue să aparţină limbei din care provin cele două forme româneşti. Din punct de vedere al derivării latine **incalvariare* (din *calvaria)* putea perfect de bine să existe alături de **incalvare* (din *calva*), fără ca între aceste două verbe să existe o deosebire de sens, precum ea nu există nici între *calvaria* şi *calva* sau între românescul *închelbà* şi *închelbără*.

Rămâne să explicăm forma cuvântului, căci din **incalv(ari)are* ar trebui să avem **încălb(ăr)are*.

Avem două posibilităţi de explicare. Am puteà mai întâiu să considerăm pe *încălb(ăr)are > *închelb(ăr)are* ca pe *cămaşă > chemeşe*. Dacă urmărim în studiile dialectale ale lui Weigand cuvântul *cămaşă*, constatăm că rostirea *ke-* (une-ori *k'e*), care a progresat până la *ki- (k'i-)*, cuprinde tot teritoriul vestic dacoromân, începând cu câteva sate în Serbia, cuprinzând partea cea mai mare a Banatului şi întinzându-se în Crişana de vest şi nord prin Ţara Oaşului până în Maramureş, cu ramificări în Ardeal, peste Munţii Apuseni, cu Clujul în centru, până dincolo de Reghinul-săsesc, apoi spre Alba Iulia şi Blaj. In multe părţi ale Transilvaniei (mai ales pe Mureş în sus, începând de la Arad până'n dreptul Orăştiei) găsim rostirea *kę-*, care este cea intermediară între *că-* şi *ke-*. Pe acest teritoriu, care face aproape $^1/_4$ din toată Dacoromânia, *că* şi *gă* se preface regulat în *ke* şi *ge* în poziţie moale şi protonă. Exemplele pe care noi le-am însemnat din alte părţi sânt: *chimíş* (în Banat, Jahresber. III 237) < cămiş < sârb kamiš; *chelfezì* < călfezì (cf. acest volum..); *chimineţ* (în loc de căminet) se găseşte pe Târnave (Dicţ. Acad); *chitenel* (atestat de Anonimul Caransebeşan) < cătinel şi corespondentul *chitingan* (la Moţi şi în Nordestul Ardealului); *chepcel* (Serbia, Banat Oltenia) < căucel (DR. I 248); *ghină* (în Bihor, DR. I 248) < *gheină* < găină; *Cherebeţ* (nume propriu) alături de *Cărăbeţ*. Trecerea aceasta nu este aşa nouă precum s'ar putea crede. Cred

BDD-A14730 © 1924-1926 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 18.97.14.90 (2026-09-16 06:22:45 UTC)

că гєта şi гєтаsъ în Psalt. Sch. 245 (= gătà, gătează) conţine aceeaşi trecere şi este remarcabil faptul că formele cu *ghe-* apar aici generalizate şi în poziţie tare. Dar vechimea trecerii e dovedită prin faptul că ea se găseşte şi la Istroromâni, care de asemenea rostesc *kemęse* şi a căror conjuncţie *ke* de sigur nu-i ital. *che*, ci e identică cu *că* al nostru, devenit *ke* prin fonetică sintactică *(ke vęde* etc.*)*. Forma *kjelatori* „călători" în documentele sârbeşti, arată că şi Românii Apuseni rosteau pe *că-* ca Istroromânii. Se pare chiar că această trecere a cuprins odinioară un teritoriu mai mare decât azi. Cuvântul *cămaşe*, chestionat de Weigand, nu este din cele mai potrivite spre a arătà aria acestei rostiri, căci o altă trecere fonetică, schimbarea lui *ă* proton în *a* înainte de *a* următor, l-a prefăcut, în unele regiuni, de timpuriu (cf. DR. III, 95 ş. u.) în *camaşă*, deci l-a scos din categoria vorbelor cu *că-*. O insulă mică în apropiere de oraşul Roman are până azi rostirea *k'imęşa* (Jahresber. IX 169). Avem chiar indicii că rostirea *cà-* a recâştigat, pornind de la est, terenul pe seama pronunţării *ke-*. Intre acestea e cuvântul *căpeneag* care nu se poate explicà decât ca un hiperurbanism în loc de *chepeneag* < ung. köpenyeg. Dacă nu avem a face cumva cu o orientare după *ghioc* şi forma *gheoace* (*ghioace)* în loc de *găoace* ar documentà extensiunea mai mare a fenomenului de care vorbim, căci ea are o arie cu mult mai întinsă decât *kemęşe* şi e întrebuinţată şi în literatură de Odobescu (cf. Dicţ. Acad.). Forma *chelerabă* în loc de *călărabă* (germ. Kohlrübe) „gulie" n'o găsim numai în Banat (DR. I, 361, Liuba-Iana, Măidan 102), ci şi în Mehedinţi (Boceanu, Glosar). In Dolj e atestată din comunele Breasta şi Băileşti (în răspunsurile la Chestionarul lui Hasdeu V 19 şi 73) forma *chelbează* (în loc de *càlbează*), care însă ar putea să se fi orientat după *chelbe*. Diminutive din *calce* par a fi numele de flori *chelculiţe* (jud. Tulcea) şi *chelcele* (revista Ion Creangă III 151).

S'ar puteà ca **încălb(ăr)à* să se fi pierdut în cele mai multe regiuni dacoromâne şi să se fi păstrat numai în Oltenia, unde rostirea *închelb(ăr)à* nu trebue să ne mire. Din Oltenia el a putut trece în Muntenia, iară aici, neavând o familie, rostirea *că-* să nu se fi substituit pronunţării *che-*.

Dar mai există şi altă explicare. S'ar puteà ca printr'o propagare a lui *l* în silaba dintâiu să se fi născut o formă **clal-*

BDD-A14730 © 1924-1926 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 18.97.14.90 (2026-09-16 06:22:45 UTC)

va(ria)re care ar fi dat în mod normal *chelb(ăr)à*. Dacă cuvântul ar există în celelalte dialecte, care păstrează grupul *cl'*, am puteà şti care din cele două explicări e cea adevărată.

Fenomenul opus disimilării totale, propagarea — progresivă sau regresivă — a unui sunet, nu este tocmai frecvent. Totuşi nu lipsesc nici în alte limbi şi nici în cea română astfel de cazuri de propagare şi ele ating, ca şi la metateză, mai ales lichidele şi nazalele. Cu metateza fenomenul acesta e strâns înrudit şi de altfel, bazându-se pe o inadvertenţă în ordinea rostirii sunetelor: la metateză şi la propagare un sunet următor poate fi rostit cu anticipaţie; atât că, la meteteză, după ce un sunet a fost rostit prea curând, el nu se mai rosteşte şi la locul lui, ca la propagare. Dacă în loc de **cingla* (*cingula*) s'a rostit **clinga* (> *chingă*), e pentrucă vorbitorul a pronunţat prin anticipaţie pe *l*; posibil ar fi însă ca într'o vreme oarecare să se fi rostit, cu propagare, **clingla*, din care al doilea *l* să fi dispărut abià mai târziu prin disimilare totală. Dar precum metateza nu e numai produsul unei eclipse de memorie pentru succesiunea exactă a sunetelor unui cuvânt, ci de obiceiu e pricinuită şi de influenţa analogică a unor cuvinte ce conţin succesiuni asemănătoare de sunete, tot astfel — şi în măsură mai mare — propagarea unui sunet e determinată mai adesea de asociaţiuni cu cuvinte construite la fel şi cu un sens apropiat.

Cele mai dese cazuri de propagare le întâlnim, în româneşte, la *n* şi cu deosebire la Dacoromâni. Ele nu se restrâng asupra unui *n* învecinat, ci şi asupra nazalei *m*, care se propagă tot ca *n*. Fenomenul cuprinde cuvinte vechi şi nouă, căci el s'a putut ivì în toate timpurile: ceea ce s'a întâmplat în vechime cu *minutus* devenit *mănunt*, se repetă în vremile noastre cu dubletul neologic *minut*, rostit prin Moldova *minunt*. Străveche trebue să fie propagarea lui *n* în *minacio*, căci numai într'o formă **minancio* s'a putut preface *a* în *â* şi apoi în *i*: *ameninţ*; uneori se găseşte un *n* propagat şi în corespondente din alte limbi romanice. Suprafeţele de răspândire sânt foarte neegale; astfel *genuche* se rosteşte în regiuni care au *junincă* etc. Mai rar, ca la *păgân* şi *pângănì* (*pângări*), s'a diferenţiat şi sensul pentru cele două forme. Exemple: *acoñu* (= *acoiu*) şi *ancoń* (Rev. Crit. III 68); arom. acumpirari şi *ancumpirari* (care ar putea fi şi *încumpăra*); brăcinar şi *brâncinà* „a face un cerc în coaja unui copac“ (Făget);

BDD-A14730 © 1924-1926 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul”
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 18.97.14.90 (2026-09-16 06:22:45 UTC)

turc. amadè > *amandeà* (Mold.); *ambidui > *amândoi* (arom. *amindoil'i*, istrorom. *amindoi*, ital. *amendue*, eng. *amendous*, v.-franc. *anduĭ)*; turc. arzi mahzar > *arzmanzar*; basamac și *basamancă* (Munții Apuseni); canutus > arom. cănut > **cănúnt* > *cărunt* (cu disimilarea *n—n* > *r—n*); cătigan > *cătingan* (DR. III, 666); fuliginem > *furigine (arom. furidzină) > funigine (dial. *fuńiźińe*) > *funingine*, *funingină*; turc. ğamadan > *geamandan*, *geamantan* (arom. *ğimăndane*, neogr. τξαμαντάν:, dar megl. *ğibădan*); genuc[u]lum > *genuche* (arom. dzenucl'u, megl. zenucl'u) > *genunche* (istrorom. *zeruncl'u* cf. galiz. gionllo, montbéliard *dgenonlye*, Aube *genon*); cf. ung. gogány—*goangăn(ă)* (Dicț. Acad.); *granucium > arom. megl. gărnuț > dacorom. *grănunț* > *grăunț*; haldan > *hlăndan*; hățăni și *hănțăni*; înfig și (rar) *înfing*; legănà și *lengănà* (DR. III 509, cf. ung. lengeni), junicem > (rar) junice, junică > (de obiceiu) *junincă*; măcar și (rar) *măncar* (Iorga, Braș. și Rom. 148/15. 18); manuc[u]lus > (rar) mănuchiu > (de obiceiu) *mănunchiu*; mărgărit și *mărgărint*; meridies, meridiare > meriză, merizare (arom. amiridz, amiridzare), megl. *mirindz*, *mirindzari*; minacio > ameliț și *minancio > amenințț; minutus > arom. minut > dacorom. *(a)mănunt*, *mănunt*; minut și (rar) *minunt* (Jahresber. IX 182); moft + a-giu (sârb. muftagija) > *moftangiu*; *mutulus > megl. *muntur*; neque unus > niciun (arom. megl. niți un, istrorom. nițur) și (rar) arom. *nințiun* (cf. prov. *nengun*, span. *ninguno*, portg. *nengun)*; nuptiae > *nuntă* (arom. *numptă*, megl. *nuntă*, istrorom. *nunț*; cf. sard. *nuntas*; *n* propagat și în dial. ital. din Dignano; poate supt influența lui *nuntiare*); paganus > păgân și **păngân* (arom. *pângân*, megl. *pàngọn*), de unde *păngănì* (> *păngări*); panicum > *păninc* (> *părinc*; petiginem > *pețigine > *pecingine*; plantaginem > pătlagină > *plătanginà* (Candrea-Densusianu, Dicț. etim. No. 1360); renuc[u]lus > *rănuchiu > **rănunchiu* > *rărunchiu* (cf. romagn. *naronkal*, eng. *nirunkel*, sopraselv. *naronkęl*); scaun + -eciu > scăuneciu și *scăunenciu* (din care s'a deslipit un sufix *-enciu*, cu care s'a derivat *popenciu*, *tăurenciu*); strucin și *struncin*; smiceà și *sminceà* (plur. *zmins'ele* Jahresber. IX 182, *zmâns'ęle* Densusianu, Haț. 42); paleosl. sŭmŭčati > smucì și *smuncì*; tunică și (rar) *tunincă* (Jahresber. VII 88). Cf. și *mănânc* asemănat cu manduco. Același fenomen se găsește și în alte limbi, cf. *coeminterium < coemiterium (Jud, Zur Geschichte der bünde-

BDD-A14730 © 1924-1926 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul”
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 18.97.14.90 (2026-09-16 06:22:45 UTC)

rom. Kirchensprache 45); la Albanezi: metaxa > *mεndafš*, magia > *mεngì*, ital. maccare > *mangε* (Meyer-Lübke, Grundriss I² p. 1050) etc. In exemple ca *ancońu*, *hlăndan*, *hănţănì* etc. propagarea e regresivă, în *înfing*, *merindzare* ea e progresivă. Tot astfel şi în numeroasele cazuri de felul lui *amandeà*, *genunchiu*, *muntă* etc., numai cât în acestea, propagarea fiind imediată, ea ar puteà fi de natură mai mult fiziologică: vălul palatului neridicându-se la vreme, vocala următoare a putut fi rostită nazal: *am̃adea*, *gen̆ûk'*, *n̆ûtă* şi discompusă apoi în *voc.* + *n* (ca în dialecte franceze: *am̃ĩ*, *fin̆ĩ*, *kem̆ĩž* sau portg. *mim*, *minho*, cf. Meyer-Lübke, Rom. Gramm. I § 40). Nu avem însă alte indicii în româneşte despre influenţa progresivă a nazalizării, ci numai despre cea regresivă, care a avut odinioară un rol foate important.

Sunetul *r* fiind greu de rostit (cf. DR. II, 75) anticiparea lui la vorbitori, spre a se vedea oarecum trecuţi cu un moment mai de grabă peste acest hop. sau răsunetul lui în silaba următoare, e oarecum un fenomen explicabil din punct de vedere psihologic. Totuşi, pe cât de numeroase sânt cazurile de metateză cu *r*, pe atât sânt de rare, mai ales ca întrebuinţare, cele cu propagarea acestui sunet şi se datoresc mai adesea asociaţiei cu un alt cuvânt. La Aromâni se găsesc mai multe cazuri ca la noi. Exemple: *acearius (+ arc?) > *arţar* (DR. III, 825)[1]; arom. ańurzescu „miros" şi *arńurzescu*; turc. arzi mahzar > *arzmarzar*; *brizarău* „Zug beim Hemd am Hals" (Herzog—Gherasim, *Glosarul dial. mărginean*, 41) < bezărău (cf. Dicţ. Acad. s. v. bezer); căpestru (+ capră?) > arom. *căprestru* „căpăstru"; checheriţă şi *chercheriţă* (Marian, Insecte, 400); (des)cotorosì şi (*de*)*scortorosì*; slav. krastavec > crastavete (castravete) şi (rar) *crastravete*; fierăstău şi *fierestrău*; galgulus > gangur (+ graur?) > *grangur*; negură (+ negru?) > *negrureaţă* (Gaster, Crest. II, 299); opintire (+ oprì?) > *oprintire* (Glose, Conv. lit. XXIV, 733); cf. paparudă (bulg. peperuda, neogr. παπαροῦνα) şi arom. *pirpirună*; neogr. πυρωστιά > pirostii şi *pirostrii*; păstură > arom. *prestură* (plăstură); stejar (+ strajă?) > (Banat) *străjar*; *stimularia (+ stră-pung etc.) > *strămurare* (arom. *strimurari*, megl. *struminari*; intercalarea unui *r* se găseşte şi la Sarzi: campid.

[1] Tot ca în *arţar* pare a se fi propagat *r* în *arcer* „affiloir", care presupune un **acer* < **acuĭle* în loc de **acuī̆le* (ca **manĭle* > *mâner*; cf. schimbul între *-ī̆cius* şi *-ĭcius*), din *acuo* „ascut".

BDD-A14730 © 1924-1926 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 18.97.14.90 (2026-09-16 06:22:45 UTC)

strumbulu, strumbulai); tustrei, tuspatru şi *trustrei, truspatru*; paleosl. věverica > dacorom. *veveriţă*, dar arom. *virviriţă* ca bulg. *ververica*, neogr. βερβερίτσα.

Propagarea lui *l* n'o cunosc decât într'un sigur alt exemplu şi adecă în *facula* devenit **flacula* (păstrat şi în ital. *fiaccola* şi în sardul *afflakilai* „a se aprinde") > *flacără*, cu verbul *flăcărà* (< *flăcurà). De sigur că la propagarea lui *l* în acest cuvânt va fi contribuit asociaţia de idei cu *flamma* sau cu *flagrare*. Al doilea exemplu ar fi **fluscula* < *fuscula*, despre care vorbesc mai sus (pag. 683-4). Tot astfel s'ar putea ca în **clalva(ri)are* să fi intervenit analogia lui *clavare*, căci, precum văzurăm, *a închelbà* însemnează uneori (când e vorba bunăoară de o horă) acelaşi lucru ca *a încheià*.

Dacă însă pentru derivatele de la substantivul *calva* se poate admite propagarea lui *l* în silaba dintâiu, ea s'a putut întâmplà şi pentru derivatele de la adjectivul *calvus, -a, -um*. Intr'adevăr românescul *chelbe* şi *chelbos* corespund şi ca înţeles şi ca formă unor **clalvia* (în loc de **calvia*) şi **clalvosus, -a, -um* (în loc de **calvosus, -a, -um*). Şi Tiktin (Dicţ. rom. germ.) propune pentru *chelbe* un **calvia*, dar dând pentru *ca* > *che* o explicare neverosimilă, etimologia lui a fost respinsă de Al. Philippide şi de Meyer-Lübke, care, amândoi, s'au gândit la alb. *k'elp* „puroiu".

laie — bucălaie.

Cuvântul *laiu* face parte din terminologia pastorală şi ca cele mai multe cuvinte păstoreşti se găseşte răspândit şi la popoarele învecinate:

La Albanezi cuvântul e atestat cu forma *l'aj*, fem. *l'aje* şi se întrebuinţează despre oi cu lână neagră şi albă; există şi derivatul *lajuš* „berbece negru" (Petersen, *Alb. Texte*, 151). G. Meyer, AEW. 235 îl consideră ca „un cuvânt păstoresc, de origine obscură, răspândit prin păstorii români"; Rösler îl asemănà pe nedrept cu turc. *lai* 'noroiu negru'". Pentru etimologia cuvântului albanez s'au mai dat următoarele etimologii: S. Bugge (*Bezzenbergers Beiträge* XVIII (1892), 178—179) îl derivă dintr'un adjectiv lat. pop. **labius*, din *labes* „pată, pată neagră", pe care Ovidiu îl întrebuinţează în Metamorfozele sale, bunăoară despre un taur (*Signatus tenui media inter cornua nigro: Una fuit labes*,

BDD-A14730 © 1924-1926 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 18.97.14.90 (2026-09-16 06:22:45 UTC)

cetera lactis erant), comparându-l cu portg. *laivo, laibo* „pată, murdărie", care presupun un **labia*, şi cu grecescul din Asia-mică λαΐα· κηλίς. St. Wędkiewicz (*Mitteilungen des rum. Inst. Wien*, 278—279) respinge această etimologie pe motiv că, după cum arată Meyer-Lübke, REW. No. 4806, prototipul latin vulgar „e greu de admis din punct de vedere formal şi semantic" pentru formele portugeze, şi mai ales fiindcă lat. *bj* nu dă în limba albaneză *j* (cf. *scabies* > *zgebe*). El propune cu oarecare rezervă un lat. *laneus* (din *lana*), crezând că sensul original al acestui cuvânt, care se referă totdeauna la oaie, a fost „remarcabilă prin lâna ei". Recunoaşte însă că *laneus* ar fi trebuit să dea în românește **lâńu, *lâiu*, deci admite implicit că românescul *laiu* e împrumutat din albanezeşte. Etimologia lui Bugge e admisă de P. Skok (*Zeitschrift f. rom. Phil.* XXXVI (1912), 648) şi de N. Jokl (*Linguist.-kulturhist. Untersuchungen*, p. 236), care însă în „addenda" (p. 328) revine asupra acestei păreri şi primeşte etimologia lui Barić, care (în *Albano-rumänische Studien* I, 46) pleacă de la lat. *laureus*, care ar fi dat mai întâiu **l'aurie*, apoi **l'arje* şi în sfârşit *l'aj* (*laurus* a dat alb. *l'are* cu înţelesul de „pistriţ", cf. trevis. *lora* „amestec de alb şi negru"). Treimer (*Zeitschrift f. rom. Phil.* XXXVIII (1914) 389) consideră cuvântul albanez de provenienţă neogreacă: λαΐους = λάγειος „pestriţ ca un iepure". P. Papahagi (*Jahresbericht Leipzig* XII, 102—103) consideră cuvântul românesc ca împrumutat de la Albanezi, iar pe acesta îl derivă din lat. *flavus*, asemănându-l cu *l'ume* < *flumen* şi crezând că înţelesul de „negru" s'a putut desvoltă din cel de „vânăt" pe care *flavus* — în latineşte „galben, auriu, blond" — îl are incidental în latina medievală. G. Weigand, într'o notă din subsol, respinge această etimologie, care nu i se pare acceptabilă nici din punct de vedere formal (cf. alb. fl'amur, fl'ake, fl'ak, fl'e, fl'ok) nici semantic şi crede că cuvântul românesc e împrumutat din cel albanez, de origine obscură.

Dintre Slavi găsim cuvântul la popoare care au şi alţi termeni pastorali de origine română: sârb. *laja* „oaie sau capră cu semne albe sau negre" (relevat de Skok *l. c.*, care crede că vorba e împrumutată de Serbocroaţi de la Albanezi), ruten. *łajistyj* „negru", cf. şi *Lajanovce*, localitate în Galiţia, moravo-slovac *laja, lajka* „oaie cu lâna neagră amestecată cu alb". Miklosich, SEW. 159, Berneker, SEW. 686 şi Wędkievicz *l. c.* consideră

BDD-A14730 © 1924-1926 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 18.97.14.90 (2026-09-16 06:22:45 UTC)

cuvintele rutene şi slovace împrumutate din româneşte, pe când Cihac, II, 164 — care confundă adjectivul *laiu* cu substantivul *laie* (*de ţigani*): „l'acception noir des mots čech. alb. et roum. serait donc quasi un terme d'injure“ — crede dimpotrivă că Românii au împrumutat cuvântul de la Slavi.

La Neogreci găsim λάϊου „oaie neagră“ ca împrumut din româneşte (cf. *Indogerm. Forsch.* VI, 112, G. Meyer, *Ngr. St.* II, 68, Murnu, *Lehnwörter im Neugr.* 30).

In ceea ce priveşte răspândirea cuvântului şi înţelesul lui în limba română, constatăm mai întâiu că el lipseşte la Megleniţi şi Istroromâni, care au numai *negru*. La Aromâni, dimpotrivă, *laĭ* a înlocuit aproape cu desăvârşire pe „negru“, în toate accepţiunile acestui cuvânt şi având în plus şi sensul figurat de „nenorocit, sârman, biet“ (cf. şi abstractul *lăeaţă* „nenorocire“). In aromâneşte acest *laĭ* a ajuns, ca franc. „pauvre“ (în *mon pauvre ami* etc.) să-şi piardă aproape cu totul sensul său pregnant de „nenorocit“ şi să exprime numai simpatia (nu compătimirea!) ce o simte cineva faţă de altul: *laĭ Nicola*. Poeziile populare citate de Th. Capidan în acest volum cuprind multe exemple de acest *laĭ* intraductibil. Astfel cu timpul *laĭ* — şi cu *a* protetic: *alaĭ* — a devenit o simplă particulă exclamativă (ca „mă“, „bre“ al nostru) prin care Aromânul cheamă pe altcineva. Din punct de vedere gramatical, *laĭ* se declină ca celelalte adjective: *oamiń laĭ, case lăĭ* (ca *oamiń mari, case mări*).

La Dacoromâni cuvântul e rar. Aparţinând graiului păstoresc şi fiind redus chiar în acesta la câteva regiuni şi întrebuinţări izolate — orăşenii am făcut cunoştinţa cu el abia prin cunoaşterea poeziei noastre populare. Astfel se explică că Lexiconul Budan nici nu-l înregistrează[1] şi că mulţi Români nu avem nici siguranţa înţelesului nici a formei cuvântului. Lucrul acesta fiind important pentru clarificarea etimologiei, dăm în cele următoare materialul — destul de sărac — cuprins în fişele Dicţionarului Academiei.

Vom începe cu constatarea că în toate exemplele cunoscute *laiu* are sau înţelesul de „negru“ sau „pătat cu negru“, „amestecat cu negru“ şi prin urmare (fiind vorba de lână, păr, stofe) „cenuşiu“. Înţelesul de „alb-gălbuiu“ pe care vrea să-l stabilească I. D. Ţicĕloiu (*Zeitschrift f. rom. Phil.* XXXVIII (1914) 485—490)

[1] El e dat, fără traducere însă, de Anonimul Caransebeşan.

BDD-A14730 © 1924-1926 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul“
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 18.97.14.90 (2026-09-16 06:22:45 UTC)

nu există şi se întemeiază pe o presupunere greşită. Comparând adecă cunoscutele versuri de la începutul baladei Mioriţa:

Mioriţă *laie*
Laie bucălaie

cu cele ce urmează:

Dar cea mioriţă
Cu lână *plăviţă*

el scoate ecuaţia *laiu* = *plăviţ*. De fapt faimoasa mioriţă era „plăviţă" şi „bucălaie" în acelaşi timp, adecă cu lâna gălbuie pe corp şi cu o pată neagră pe faţă. Cuvântul *laie* care precede de două ori pe *bucălaie* n'are o valoare semantică, ci numai metrică. Mecanismul ritmului şi rimei dă libertate poetului popular de a anticipà sau repetà partea finală a unui cuvânt, ca bunăoară în versurile:

Soarele veste prinsu-şi-a
După ei *trimisu-şi-a*
Mis-a zori căutători
Luceferi ispititori
(Teodorescu, *Poezii pop.* 20)

sau, în altă formă *feţi-logofeţi*, *stele-logostele* etc.

Sensul de „(gelb)weiss" fiind dar neexistent, se zdruncină şi etimologia şi de altfel problematică a lui I. D. Ţicăloiu, care compară pe *laiu* cu un cuvânt medio-latin *laius* „incertae originis et significationis". Pentru această numire de coloare — cuvântul apare în legătură cu *lactinus* şi în opoziţie cu *niger* — care e, după toate probabilitatea, o formă „latinizată", ca atâtea alte cuvinte ale latinităţii medii — Ţicăloiu presupune înţelesul de „hellgrau". In tot cazul apropierea făcută de el, chiar dacă ar fi cea adevărată, nu e o explicare etimologică a cuvântului românesc, ci numai o amânare a acestei explicări până când se va găsì explicarea lui *laius* însuşi [1].

Revenind la sensurile şi întrebuinţările cuvântului românesc, îl găsim mai întâiu ca nume de oi: *Laia* e o oaie de tot neagră la lână (Liuba-Iana, *Măidan* 112). La Mărgineni şi Pădureni de asemenea e foarte răspândit numele de oaie *Laia*, *Laie*. Popovici (*Die Dialekte der Munteni u. Pădureni* 57) care îl înregistrează, omite a ne da explicarea lui. Constatăm însă că numirea aceasta

[1] Acum în urmă, în acest volum p. 440—441, C. Diculescu admite că *laius* e greciul λάγειος „iepuresc".

BDD-A14730 © 1924-1926 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 18.97.14.90 (2026-09-16 06:22:45 UTC)

nu există pentru capre sau alte animale și nu apare, în forma masculină, pentru berbeci [1].

Ca atribut al cuvântului „oaie" găsim în literatura populară: Dragu-mi-i *oița laie* (Șezătoarea I 213). Are tata o *oaie laie* (ibid. 296). O *oaie laie* în deal zbiară (Pamfile, *Boli* 51). *Oaie laie bălaie* (Păsculescu, *Lit. pop.*) explicat prin „cu lâna cenușie". Și picior de *oaie laie* (Teodorescu, Poezii pop. 510) cu nota: „neagră". Ca atribut al cuvântului „lână": C'un dup di *lânî laĭ* [rostire dialectală pentru laie > laĭi > laĭ] nispalatî (Șezătoarea III 139/21). Între răspunsurile date la Chestionarul lui Hasdeu se dă din Braniștea în Covurlui: *oaie laie* = oaie neagră după ce a însurit. In Glosarul la operele lui I. Creangă se dă: *lână laie* = lână neagră amestecată cu puține fire albe, deci cenușie; *oaie laie* = oaia cu lână laie. Înțelesul „sur, cenușiu" îl are cuvântul și în cele două exemple citate de Tiktin din Drăghici și Sperantia, în care *lâna laie* stă în opoziție cu cea *neagră*, iar *oaia laie* cu *băbana neagră*.

Înțelesul de „negru" sau cel puțin de o coloare întunecată trebue să-l aibă cuvântul când e pus în opoziție cu cuvântul de rimă *bălaiu* „blond" în locuțiunile *că e laie că-i bălaie*, *ori (e) laie ori bălaie*, *ba (e) laie*, *ba(-i) bălaie*, care arată o șovăire, o lipsă de decizie, deci contrariul de la ceea ce numește Germanul „Farbe bekennen" (Exemple în Dicț. Acad. s. v. *bălaiu*).

In sfârșit același înțeles îl regăsim în compusul *bucălaie*, ca nume de oaie (I. Popovici, op. cit. 56) sau ca specie sau atribut pentru oi (mai rar pentru capre și cățele): cu botul negru (după Marian „sur") sau cu lâna pe fălci de altă coloare decât pe bot (cf. Dicț. Acad. s. v.). In Rășinar (V. Păcală, *Monografia com. Rășinar* 137 și 203) „oile cu lâna albă dar cu fața și picioarele negre" se numesc *bucălăi corb*, iar *bucălăi de câmp* sânt „oile cele mai frumoase". In Marginea (Bucovina) cuvântul se întrebuințează numai în expresia oáĭi láĭi bukalaĭi, pe care Herzog și Gherasim (Glosarul dial. Mărginean, 43) o traduc prin „grau (von einen Schaf)".

La masculin cuvântul e puțin întrebuințat și de aceea formele variază. Pentru simțul meu și al celor mai mulți Români,

[1] Numele de bărbați *Laie*, sau *Laiu* (ibid. 39) e o scurtare din *Nicolai(e)*; de la această formă masculină s'a format femininul *Lăia* (ibid. 48) ca nume de femeie.

BDD-A14730 © 1924-1926 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 18.97.14.90 (2026-09-16 06:22:45 UTC)

masculinul e *laiu*. Forma aceasta se găseşte şi în *mălaiu*, dacă e justă presupunerea lui Weigand (*Jahresbericht* XVI 78 şi XVII 386) că acest cuvânt ar fi compus din *mel'u laiu*, adecă „meiu negru". In Moldova însă găsim mai ales forma *lău* — pe care Tiktin o dă în titlu — şi *lăiu*, cu pluralul *lăi*: Un suman de miţe, ca să-l aibă de sărbători, şi unul *lăi*, să-l aibă de purtat (Marian, *Nunta* 142). Tot Marian are: *berbece lăiu, sumane lăi*, pe care le traduce prin „cenuşiu". In Glosarul operelor lui I. Creangă se dă: *sumani lăi, cioarecl lăi, om lăiu* = cărunt. Tot astfel: Cu amândoi *orbaji lăi* = cenuşii (ibid II 151/8). *Caier lăi* sau sur (Revista Ion Creangă III 114). Ca la Tiktin: *cioban lău bucălău* (Şez. III 140/3).

Aceaşi nesiguranţă există cu privire la forma masculină a lui *bucălaie*. In Dicţ. Acad. se atestă formele *bucălău* şi *bucălau* şi pluralul masculin *bucălăi* (berbeci). Raritatea cuvântului *laiu* a făcut de altfel ca în (oaie) *bucălaie* să nu se mai distingă elementele compoziţiei şi deci ca finalul *-aie* să se considere ca un sufix, care a putut fi înlocuit prin alte sufixe (*bucăloaie, bucăliţă*), iar masculinul, orientându-se după *bălaiu* = *bălan*, să devină *bucălan* (pentru toate aceste forme v. Dicţ. Acad.). Cuvântul a mai fost apropiat şi de *bucălat* (simţit ca *bucă*+*lat*), încât găsim, la Goga, pe *bucălaiu* şi cu sensul acestui cuvânt („plin la faţă, durduliu"): De sub ţol ridică fruntea Două *feţe bucălaie* (*Poezii* 84).

Mai curioasă e însă forma *bucălaie* întrebuinţată la masculin

La uşă ce-mi pune?
Pe cel *berbec* laie
Laie *bucălaie*
Cu corniţe 'nvoalte.

(Pasculescu, *Lit. pop.* 65).

Faptul că forma aceasta s'a păstrat într'un colind (din Ţăndărei, în Ialomiţa) e un indiciu că avem a face cu o urmă veche.

Am ilustrat cu altă ocazie (DR. I 412—413), cu un exemplu românesc, cât de necesar este, pentru documentarea unei etimologii, ca pe lângă concordanţa sunetelor şi a sensului să se ţină seama şi de a treia condiţie cerută de A. Meillet (*Linguistique historique et linguistique générale* 32) şi adecă de concordanţa gramaticală. Aceasta de multe ori se mai păstrează în relicte, cum e acea formă de conjunctiv vechiu *plăseţi* < *plausetis* citată în articolul menţionat.

BDD-A14730 © 1924-1926 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 18.97.14.90 (2026-09-16 06:22:45 UTC)

Tot o astfel de formă veche, păstrată în poezia populară, este acest *berbece bucălaie*. Ea ne arată că la origine *bucălaie* nu era adjectiv, ci substantiv, și anume unul dintre acele compuse (*bucă* + *laie*) cu care obicinuește Românul să poreclească pe semenii săi, să-și boteze vitele sau să numească animalele (cf. *Cudalbu*, *botgros*, *codroș* etc.). *Bucălaie* era deci numele unei oi cu o pată neagră pe bucă. Tot astfel *Bălaia* era la început numele unei vite albe, căci acest cuvânt e derivat din *băl* cu sufixul *-aie*, care servește tocmai spre a formă nume de femei și de animale de sex feminin (*Vlădaia*, *Stănaia*, *Bărătaia*, *mândraie*, *marțaie* „vacă născută marți", *cheșaie*, *roșcaie*, *rujaie*, *suraie* etc. cf. ale mele *Contribuții la Gramatica istorică* p. 10). Că de fapt avem a face în amândouă cazurile cu substantive feminine dovedește pluralul, care e: (oi) *bucălăi* și (oi) *bălăi*, cu prefacerea lui *a* din radical în *ă* înaintea dezinenței *i*, care la noi, Dacoromânii, se întâlnește numai la substantive (nu și la adjective) feminine. Că din *Bălaie* „vacă albă" a putut rezultă un *vacă bălaie*, ca *vacă bălană* (de la adjectivul *bălan*), iar după aceste și un *bou bălaiu* este explicabil. Tot astfel din *Bucălaie* s'a format *oaie bucălaie*; dar când era vorba de berbece, nu s'a mai zis *berbece *bucălaiu*, ci sau *berbece bucălaie*, neacordat, sau — simțul gramatical învingând totuși — s'a zis *berbece bucălău*, care, evident, este un singular nou din pluralul *berbeci bucălăi*, după modèle ca *flăcăi-flăcău*. De ce însă, cu toate că analogia cuvântului de rimă, atât de indicat prin sensul și întrebuințarea lui să producă o asociație de idei, *bălaiu*, n'a produs oare o formă *bucălaiu*? Pentrucă însuși cuvântul simplu are — astăzi încă în Moldova — această formă *lău*, refăcută și ea din pluralul *lăi* (*cioareci lăi* etc.).

Faptul acesta ne face să ne punem întrebarea dacă, la cuvântul simplu, nu avem oare de asemenea a face, la origine, cu un substantiv feminin, precum ne indică însuși pluralul său *lăi*? Cu alte cuvinte, dacă numele de oaie, *Laia*, atestat în părțile bănățene, nu trebue pus în aceeași categorie cu *Aluna*, *Balț(a)*, *Cărbuna*, *Corbu*, *Furnica*, *Ghioc*, *Ghioacă*, *Graur*, *Iepura*, *Nuca*, etc. dat animalelor domestice și mai ales oilor, după coloarea sau forma lor exterioară?

In acest caz putem păși mai ușor pe drumul indicat de Bugge și, fără să presupunem un **labeus*, care din punct de

BDD-A14730 © 1924-1926 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 18.97.14.90 (2026-09-16 06:22:45 UTC)

vedere formal nu se potriveşte nici cu cuvântul românesc (căci ar fi dat **laib*) nici cu cel albanezesc (cf. mai sus observările lui Wędkiewicz), să pornim de-adreptul de la lat. *labes* „pată neagră". Acesta, din punct de vedere formal, a trebuit să dea în româneşte *laie*, întocmai după cum *clavis* a dat *cl'aie* (> *cheie*). La Albanezi *b* intervocalic dispare de asemenea în cuvintele de origine latină (cf. Meyer-Lübke, în Gröbers *Grundriss* I² 1053), încât şi la ei *labem* ar fi putut da *l'aɛ* şi apoi *l'ajɛ*[1]. Cât despre raportul între cuvântul românesc şi cel albanez, după etimologia pe care o propun, nu mai e nevoie să admitem că românescul *laiu* — atât de uzual mai ales la Aromâni şi transmis de noi şi Slavilor învecinaţi — a fost împrumutat de la Albanezi, unde are o întrebuinţare restrânsă, termenul obicinuit pentru „negru" şi „nenorocit" fiind *zi*, *zizɛ*. Forma aromânească dovedeşte că *laiu* nu poate fi un împrumut din limba albaneză în acest dialect, căci după cele arătate de Capidan (DR. II 495) albanezul *laj* ar fi fost reflectat prin *leaĭ*. Din cauza frecvenţei mai mari a cuvântului la Români decât la Albanezi, Miklosich, G. Meyer şi O. Densusianu (*Hist. d. l. langue roum.* I 353) admiteau că Albanezii l-au împrumutat de la noi. Mai probabil e însă că avem a face cu unul din numeroasele cuvinte pe care le avem, noi şi Albanezii, din acelaşi izvor latin.

La Albanezi *l'ajɛ* va fi fost, ca la noi, la început substantiv, apoi se va fi zis *del'e* (*del'mɛ*) sau *eńɛ l'ajɛ* „oaie laie" şi în sfârşit *k'enk' l'aj* „miel laiu". La Aromâni, unde cuvântul a ieşit din sfera termenilor pastorali şi a înlocuit a d j e c t i v u l „negru", s'a plăzmuit, din *laie*, forma masculină „regulată" *laĭ*, pe când la noi, rămânând un termen păstoresc, cuvântul, rar întrebuinţat, are, ca adjectiv, la masculin, formele şovăitoare *laiu*, *lău* şi *lăiu*.

După ce văzurăm că atât din punct de vedere al înţelesului, cât şi al sunetelor şi al formelor morfologice, etimologia *labes* > *laie* este potrivită, rămâne să încheiem cu câteva consideraţii de natură sintactică şi stilistică.

Iată câteva exemple româneşti de asemenea substantive întrebuinţate în funcţiune adjectivală (acolo unde nu se dau citaţiuni, cetitorul le găseşte în Dicţionarul Academiei): vin *armaş*

[1] Analogia cu *trabem* > alb. *tra* nu e perfectă, fiindcă la acest cuvânt forma acuzativului albanez în *-m* a produs formele articulate tosc. *tra-ri*, gegh. *trą*, *trą-ni*, cf. N. Jokl, *Ind. Forsch.* XXXVI, 100 ş. u., 105.

BDD-A14730 © 1924-1926 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 18.97.14.90 (2026-09-16 06:22:45 UTC)

„tare, întătărit", propriu „nemilos" ca un a r m a ș („prévôt, exécuteur des peines ou punitions d'Etat, bourreau, tortureur"); — Țigan, negru ca fundul ceaunului, cu ochi *aspizi* (= veninoși ca de a s p i d ă „specie de viperă") de vijlă șireată (Mera, Lumea basmelor, 108); — Cu coada *bârzoiu* „ridicată ca la o vită înțepată de *b â r z o i u (la origine substantiv, înrudit cu *bâză* și *bârzăun* cf. Dicț. Acad.); avem deci a face cu o construcție analogă cu: cu părul *vâlvoiu* „zbârlit ca la un v â l v o i u" (masculinul lui *vâlvă*); — Coarne *boure* „cu vârfurile aduse unul spre altul, ca la *bour*"; țâțe *boure* „ascuțite"; — Tutun *cataif* (Tiktin Dicț.); — Cai cu capetele *coardă* (V. Cioflec, Robu) „întinse ca o c o a r d ă"; — Frumos se mlădie pe calul său *graur* (Eminescu, Viziunea lui Don Quixotte), „cenușiu, ca g r a u r u l" (alte exemple în Dicț. Acad.); — In grădina cu florile *maldăr* (G. Vineș, Sămănătorul III 107) „multe și dese, formând ca un m a l d ă r"; — Când trecea vreunul cu punga groasă, cu burta *roată* . . . (I. Agârbiceanu, Luceafărul III 176) „rotundă ca o r o a t ă"; — Purceluși cu coada *sfredel* (= răsucită ca un s f r e d e l) și cu bețe 'n loc de labe (Eminescu, Călin)[1].

Caracterul adjectival al acestor substantive se recunoaște și din faptul că ele pot fi gradate: oaste *mai gloată* „mai nume-

[1] Avem, bine înțeles, și alte cazuri de substantive devenite adjective. Astfel dacă Românii zic pe lângă *birbec areati* „berbec bun de prăsilă" și *cal areati* „armăsar", e, pentrucă *arete* „berbece nebătut" putea fi, la o populație păstorească, privit ca masculul tip. Tot astfel se explică de obiceiu și *mare* din lat. *mas, marem*, ca desfăcut din *vulpes mas* etc. Asemenea juxtapuneri (cf. franc. „café nature") nu sânt tocmai rare: In cartea ce mi-ai dat-o e o *pagină lipsă* „lipsește o pagină". Tot astfel s'a zis *oaie capie* = oaie care sufere de boala *capie* < slav. kapl'a „picătură"; mai în urmă s'a zis și *berbece capiu* „căpiat". — Un adjectiv postsubstantival e și **feminus*, plăznuit din *femina*, după analogia lui *vicinus, vicina* etc. La Megleniți se mai zice *ńel feamin* „miel de sex masculin"; la noi, din *homo* **feminus* s'a extras *famăn* „eunuh". — Alte ori adjectivarea se explică din funcțiunea predicativă a unor substantive. Astfel *hâd* „urît" pare a fi, la origine, rutenescul *hyd* „scârbă" fiind extras din construcții ca *ești un hâd* „ești o scârbă" = ești un om scârbos. — In exemple ca: Capu-i bate'n *aurel*, Ciocu-i bate'n *arginței*, analiza gramaticală e grea, căci nu prea știm dacă avem să le punem în categoria lui „bate'n bronz" sau „bate'n verde". Fapt e că *aurel* (diminutivul desmierdător al lui *aur*) e întrebuințat în poezia populară, uneori ca adjectiv, având și o formă feminină *auricâ*: *fir aurel, păr aurel, copilă auricâ* (exemple în Dicț. Acad.). — Dacă avem *varză az(i)mă* sau *porc mascur* alături de *azimă* „pâne nefermentată" și *mascur* „porc nejugănit", raportul e tocmai invers: adjectivul e mai vechiu și substantivul ulterior.

BDD-A14730 © 1924-1926 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 18.97.14.90 (2026-09-16 06:22:45 UTC)

roasă" (g l o a t ă = mulţime mare); copilaşi *cam gloată* (exemplu în Dicţ. Acad.). Un exemplu instructiv prin faptul că cuprinde două comparaţii, una completă (cu „ca" şi alta scurtată, e următorul: Dacă Voicu erà bălan, cu părul şi mustaţa *ca spicul de grâu copt*, apoi Dinu erà oacheş, cu părul şi mustaţa *pană de corb* (I. Ciocârlan, Sămănătorul II 116).

Intrebuinţarea aceasta a substantivelor spre a determină, prin juxtapunere directă, alte substantive, a primit în limba română o extensiune mare după verbe ca „a face" sau „a pune", construite cu acuzativ dublu, în care de asemenea avem adesea a face tot cu o comparaţie eliptică. In Dicţionarul Academiei (vol. II p. 14—15) se dau multe exemple de felul acesta, precum: *a face pe cineva bucăţi (bucăţele, dăraburi), câlţi, ciopârţi, (mii şi) fărâme, grămadă, pământ, praf, pulbere, scrum, ţăndări* = a-l bate, a-l tăià, a-l destrămà, a-l zdrobì, a-l omorî, a-l nimicì, a-l distruge (cf. span. hazer pedazos sau piezos); *a face pe cineva cuc* s *tun* = a-l îmbătà; apoi, nefiind vorba de persoane: *a face noaptea zi* = a veghià, *a face o afacere muşamà* = a o acoperì, muşamalizà, *a face burta tobă, capul calendar, chica topor, gura pungă* s. *leicuţă, mâna puică* s. *otoboc, pielea cojoc* s. *piftii, spinarea tobă, urechea toacă* etc. După „a se face": Se răstì la el din nou: Vin'aici! Cânele se făcù *mârcă* (D. Zamfirescu, Conv. lit. XXVIII 652). Băietanii s'au făcut *roată* în jurul unui mese (I.Ciocârlan, Sămănătorul II 98). Duduia se face *ghem* de frică (I. Adam, Rătăcire 235). S'a făcut *foc şi pară* = s'a mâniat grozav. Alte exemple: Piatra tot a făcut *palanca* = der Hagel hat alles kurz und klein gehagelt (Jahresbericht IX, 228). Fac doi paşi *întinsătură*, Sânt la tine'n bătătură (Jahresbericht VIII, 307). Un exemplu ca: Adă mâna *găvan*, că-l prinzi ca 'n plasă (Adam, Sybaris 189), poate fi o prescurtare din *mâna făcută găvan*. Tot astfel: Pune o mână [făcând-o] *streaşină ochiului*, iar cu cealaltă bâjbâe la rădăcina popuşoiului (I. Ciocârlan, Pe Plaiu 70). Aprodul Purice se pusese (= punându-se se făcuse) *piuă* ca Ştefan cel Mare să încalece calul (Delavrancea, Hagi-Tudose 91). Gura mare a cucoanei Vesticăi se întinde până la urechi într'un râs mut, apoi se strânge [făcându-se] *pungă* (N. Beldiceanu, Săm. III 169). L-a dumicat [făcându-l] *bucăţele*. (Delavrancea, Hagi Tud. 105).

In construcţii cu acuzativ dublu, al doilea acuzativ fiind predicativul propoziţiei, intră în mod firesc în categoria adver-

BDD-A14730 © 1924-1926 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 18.97.14.90 (2026-09-16 06:22:45 UTC)

belor. In „a făcut florile grămadă“, *grămadă* nu mai răspunde la întrebarea „ce le-a făcut?“ ci „cum le-a făcut?“ Existând, pe de altă parte, în limbă, simțul pentru comparațiile eliptice (*grămadă* = ca o grămadă, în formă de grămadă), s'au întrebuințat, și după verbe intransitive, substantive predicative în funcție adverbială, ca o determinare a subiectului: florile au căzut *grămadă* = au căzut una peste alta, formând o grămadă.

Acest uz e foarte răspândit în românește: Copiii... se joacă prin șanțuri și, din când în când, câte unul stă *băț* în mijlocul drumului (R. Cioflec, Săm. IV 171). Mistreții..., pufnind fioros, dau *buluc* la vale (I. Adam, Rătăcire, 265). Se prind de mâni și se desprind, S'adună *cerc* și iar se'ntind (Coșbuc, Bal. și Id. 21). Se ridicau în picioare sfioși, stau câteva clipe *copăcel* și râdeau mulțumiți de ei înșiși (C. Sandu, Săm. IV 86). A strâns-o *ghem* (Agârbiceanu, Luceafărul IV 111). Se înroșise *gotcă* (I. Adam, Nenoroc). Impiedecându-se d'un bostan... cade *mal* peste... copilași (Vlahuță, Săm. I 387). Stau gunoaiele *morman* în bătătura pustie (Vlahuță, Săm. I 81). Umblă *prâsnel* în toate părțile (N. Beldiceanu, Săm. III 169). Vine peștele *puzderie* (Crăsescu, Spirca 45). Il vedem cum aleargă *săgeată* în partea aceea (Agârbiceanu, Luc. III 104). *Șuvoaie* curg grăunțele în saci (C Sandu, Săm. II 680). — Unele din aceste substantive nu se mai întrebuințează decât în funcțiune adverbială sau sânt aproape necunoscute în altă funcțiune, de ex.: *bocnă* (numele unui mineral) se aude mai ales în locuțiunile: *a fi, a se face, a îngheța bocnă* = tare, ca osul (exemple în Dicț. Acad.); *busna* numai în expresia: *a da busna* = a intrà, a se repezì năvălind pe neașteptate (ibid.)[1]; *ciotcă* numai în expresia: *a se așezà, a se trânge ciotcă* = în număr mare, mulțime; *lipcă* (bulg. *lĕpka* e planta lipicioasă Galium

[1] Cuvântul acesta pare a fi fost adjectiv, derivând din ung. *buszma* „bădăran, prost“: *a intrà busna în casă* ar însemnà deci la origine: „a intrà în casă ca un bădăran“. O altă explicare etimologică ar rezultà din următorul exemplu: Am scos de la brâu măciucile ghintuite și ne-am repezit *buziș* în ei. Pârâiau măciucile în lăncile lor și dăm *buzna* printre ele (Cosmovici, Săm. I, 37). *Busna* ar puteà fi o contaminare între *buziș* și *rasna*. Cum însă există și varianta *busta* (cf. Dicț. Acad.), etimologiile aceste devin îndoielnice și ne-am putea gândi la lat. *busta*, pluralul lui *bustum* (de la *buro = uro). In acest caz expresia originală ar fi putut fi: *a lăsà un loc busta* „ars, făcut morminte“, mai apoi *a da busta* „a năvăli pârjolind și pustiind“. In forma *busna* a putut să se amestece *rasna* sau alt cuvânt.

BDD-A14730 © 1924-1926 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul“
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 18.97.14.90 (2026-09-16 06:22:45 UTC)

aparine) numai în construcţii ca *a se ţinea, a rămânea lipcă* = a se ţinea lipit, scaiu, *a şedea lipcă* = a se lipi la cineva pe care-l vizitezi etc. (cf. Tiktin, Dicţ. rom.-germ.); *pop* (= stâlp), cunoscut în unele regiuni numai în expresia: *a sta pop* s. *popuşor* = drept: [lepurele] se ţine pe şezut aşa *popuşor*, prinzându-şi botul între labele dinainte (I. Adam, Rătăcire 281). — Adesea aceste substantive se desfac de legătura lor cu predicatul şi apar independente, ca adverbele modale, une-ori chiar cu o funcţiune interjecţională: A pus să-i puie şaua pe cal şi a plecat turbat la Obaia, *brânci* (= direct) la Doca acasă (C. Sandu, Săm. IV 13). Apoi se grămădesc, *broască* (= à plat ventre) la pământ (Delavrancea. Intre vis şi viaţă 10). Robu ca după o cale fără popasuri, *grămadă*, se trânteşte cu brâncile pe iarbă (V. Cioflec, Robu)[1]. De unde vin atâţia [mistreţi]... Dumnezeu ştie!... Prin prejur, pe lanuri, *pârjol!* (Sadoveanu, Săm. II 603). S'a dus să 'ncarce nişte ciocani la târlele Măgurenilor. *Vânt* (= repede, furtunos ca vântul) spre târle! (C. Sandu, Săm. IV 13). De oftat ce oftaiu *joc* Stătù soare'le pe loc (Popular). Luate de mânia de apă a Trotuşului, care venea *prăpădul pământului* (Săm. I 325). Tot astfel compuse ca *claie peste grămadă* „unul peste altul", *val-vârtej* „rostogolindu-se", şi mai ales repeţiri ca *bucăţi-bucăţi* (cf. sic. lu tagghia *pezza-pezza*), *cete-cete, felii-felii* (cf. Meyer-Lübke, *Rom. Gramm.* III § 133).

Existând expresia *a legà burduf* (= strâns ca un burduf) s'a putut zice şi *legat burduf*. Tot astfel: Mânile îmi erau îngheţate *bocnă* (Vlahuţă, Clipe 40). Oamenii strânşi *ciotcă* (C. Sandu, Drum şi popas 39). Cu mânile făcute *lingură* (Delavrancea, Intre vis şi viaţă 193). Un coperiş nou de trestie, cu străşinile retezate *linie* (Agârbiceanu, Luc. III 175). Domnul Nae, bătut *măr*, scăpă din mânile lui (N. Beldiceanu, Săm. III 266). Cu părul revărsat *potop* pe umerii ei albi (C. Sandu, Drum şi popas 53), Te-or aflà înţepenit *stan* (Agârbiceanu, Luc. III 102). Cu coama ridicată *ţepi* (Sadoveanu, Săm. II 793). In poezia populară avem chiar: La coşarul dărâmat Stă boierul răzimat, Numai *aur* îmbrăcat (Teodorescu, Poezii pop. 326)[2]. Astfel a crescut numărul acelor

[1] Cf. Iar printre crângi albele neguri dormeau, *grămezi de somn învinse* Ca nişte păsări uriaşe ce dorm cu aripile'ntinse (D. Anghel, Amintire).

[2] In *spălat fulg* poate s'a păstrat vechiul adjectiv **fulgus, -a, um* (cf. Dicţ. Acad. s. v.),

BDD-A14730 © 1924-1926 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 18.97.14.90 (2026-09-16 06:22:45 UTC)

comparații eliptice care se exprimau prin juxtapunerea unui substantiv pe lângă un adjectiv spre a-l preciză și în același timp spre a exprimă o gradație a lui: Un drăguț de armăsar gras *pepene* (I. Ciocârlan, Săm. II 585). Erà roșu *sfeclă* (Agârbiceanu, Luc. III 103). Galben *grăngurel* (Dicț. Acad.). Singur *cuc* etc. Interesant e exemplul: Trei mii de pogoane de pământ gras c a u n t u l, negru-*păcură* (C. Sandu, Săm. IV 5), în care comparația eliptică urmează imediat după comparația cu particula „ca". Instructiv pentru *tun* = „tare beat" e exemplul următor: Erau trei lipoveni pescari: doi nu așa de beți, dar al treilea *tun* (Crăsescu, Spirca 36). Și între aceste exemple găsim substantive care de altfel s'au pierdut sau nu prea sânt cunoscute în limbă, de ex. alb-*colilie* (planta „Stipa pennata"), alb-*helge* (= nevăstuică, din ung. *hölgy* „damă"), negru-*pece* (expresie în care s'a mai păstrat lat. *pix, picem*), frumoasă-*coz* (< turc. *koz* „atout"), ud-*leoarcă*, din care s'a desfăcut un adjectiv *leoarcă* „ud de tot": Pe copil l-au ridicat mort, cu capul zdrobit și *leoarcă* de sânge (Delavrancea, Hagi-Tud. 104). După construcții ca „grozav de bătrân" etc. avem și: Avea cămașă lungă, totdeauna *pământ* de neagră (Cercel, Săm. III 457). Cucoana Vastica e *Dunăre* de mânioasă (N. Beldiceanu, Săm. III 167). Am mâncat pe fugă, în bocetele sparte ale unei cântărețe, *spaimă* de sulemenită (Vlahuță, Săm. I 24).

In sfârșit, după *a bate pe cineva* [făcându-l] *lat* s'a putut zice și: Il aflaiu dimineața bătut *lat* (Agârbiceanu, Luc. III 176). Astfel de construcții au mărit numărul comparațiilor eliptice născute prin juxtapunerea a două adjective, frecvente și în celelalte limbi romanice, precum: beat *mort* (franc. ivre-mort) = mort de beat, plin *ras* (ital. riempir raso), dator-*vândut* etc.

Am împărțit, în cele precedente, exemplele după categorii gramaticale, deși această împărțire e mai mult exterioară decât de fond. Une-ori nici nu se poate face. Astfel într'un exemplu ca: Motocul s'așează *covrig* cu spatele la vreascul care licărește (I. Ciocârlan, Pe Plaiu 29), deși *covrig* e legat de verbul „se așează", el determină de fapt substantivul „spatele". Și mai evident apare acest lucru în e emplul: Suspinând spre el s'apleacă, boabe mari din ochi curg *rouă* (A. Mândru, Săm. IV 173), în care *rouă* se rapoartă la „boabe", iar nu la „curge". Cât de greu și chiar nefiresc e uneori să faci distincția după categorii gramaticale se vede din alăturarea următoarelor două exemple: Cade *mototol* pe

BDD-A14730 © 1924-1926 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 18.97.14.90 (2026-09-16 06:22:45 UTC)

scândurile reci ale bisericii (Săm. I 327), dar: S'a pălit codru pe poală, Cade frunza *mototoală* (Jahresber. VIII 289).

In definitiv, în toate aceste cazuri avem a face cu acelaşi fenomen sintactic de juxtapunere, care este în prumul rând de natură stilistisă: voind să fie evocativ, vorbitorul nu întrebuinţează o construcţie completă, ci una eliptică. El nu se adresează la raţiunea ascultătorului, ci face apel la puterea lui de imaginaţie. *Negru ca un corb* e atât de banal, încât nu mai e evocativ; *negru corb* devine plastic prin scurţimea construcţiei şi prin neobicinuitul ei. Tot aşà: *s'a dus aţă* e mai expresiv decât „s'a dus drept ca o aţă întinsă" şi decât construcţiile cu prepoziţii cum le avem bunăoară în franc. „il a dormi plusieures heures *de fil* sau *à la filée*" [1]. Când zic: *Călăreţul trece iute ca glonţul împuşcat*, am netezit atât de mult drumul pe care are să mă urmărească cetitorul, încât el va lunecà cu gândul prea repede şi aproape neatent pe acest drum; când însă poetul zice: Prin albe neguri trece *glonţ*, el sileşte pe cetitor să întregească singur fraza prin acel „iute ca un..." care îl sileşte să se oprească o clipă la imagine. In sfârşit, când în loc de a zice *se duse glonţ*, Delavrancea (Hagi Tudose 153) întrebuinţează *se duse puşcă la gard*, întregirea pe care trebue s'o facem acestei imagini e şi mai amplă: „iute ca glonţul din...".

Limba română face mare uz de această libertate a comparaţiei eliptice, îmbogăţindu-se neîncetat cu expresii nouă şi plastice. Posibilităţile de comparaţie fiind aproape nelimitate vedem adesea cum acelaşi verb poate avea ca adverb mai multe substantive şi cum acelaşi substantiv poate să determine mai multe verbe sau adjective. Astfel, spre a exprimà ideea de „strâns" în legătură cu verbul „a legà" se poate zice, cu diferite nuanţe de înţeles: Puseră mâna pe Iancu şi pe alţii şi-i legară *burduf* (C. Sandu, Săm. IV 10), sau: Haiducii au tăbărît pe mine şi m'au legat *fedeleş* (id. ib. IV 13), sau: L-au legat *cobză* şi l-au trântit în fundul trăsurii (I. Adam, Rătăcire 201). Invers, substantivele *buştean*, *glonţ*, *ţintă* sau *tun* pot evocà o mulţime de idei, care se reflectează în construcţii adverbiale ca următoarele: Baba adurmea *buştean* (Agârbiceanu, Luc. III 177). Când ni-am

[1] Intocmai ca la noi, la Albanezi: kətsén djali *fit* ndə haziné (Pedersen, 125) „sare băiatul *aţă* (cf. germ. schnurrgrad) în vistierie".

BDD-A14730 © 1924-1926 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 18.97.14.90 (2026-09-16 06:22:45 UTC)

descleștat degetele de pe grumazii hoțului, acesta a c ă z u t *buștean* la pământ (C. Sandu, Săm. II 649). Dar un glonte l-a t r â n t i t *buștean* la pământ (id. Drum și popus 50). De-i mai zăbovi un an Mă găsești n e a g r ă *buștean* (Popular din Vâlcea). Prin albe neguri t r e c e *glonț* (I. Bârseanul, Mirele mort). Târziu o zăresc cum c a d e *glonț*, ca fulgeretă (C. Sandu, Drum și popas 45). S e î n t o a r c e *glonț* la stână (St. O. Iosif, Pintea). Lumea îi ținea calea..., dar el... t r a s e *țintă* în casă (I. Ciocârlan, Săm. III 140). Se oprì și s e u i t ă *ț i n t ă* la țigan (Sadoveanu, Săm. II 620). Ficiorul p r i v e a din ce în ce *mai țintă* la cadra atârnată de părete (Conv. lit. XXXVII 590). Dunărea amorțise, î n g h e ț a ș e *tun* (C. Sandu, Săm. III 762). E s ă n ă t o a s ă *tun* (V. Pop, Săm. III 310). B e a t *tun*.

Completarea comparației eliptice poate fi cu mult mai complicată decât în cele mai multe din exemplele citate, în care ne putem mai totdeauna ajută cu un „ca". Sufletul nostru e capabil să se transpună în cele mai subtile și nelogice asociații de idei ale celui ce ne vorbește, când acesta face apel la puterea noastră de intuiție, și a face cu el cele mai bizare sărituri. Astfel Delavrancea (Intre vis și viață 178) întrebuințează: *înghețat vargă*, expresie care nu mai poate fi tălmăcită printr'un simplu „ca", ci trebue explicată prin „îngheţat atât de mult, încât t r e m u r ă ca varga". Tot astfel: Il leagă *nod* (= înnodând funia), îl vârâ supt pat (Adam, Rătăcire 281). Cu ciomege se duceau *năvală* (= dând năvală) spre pădure (Delavrancea, Intre vis și viață 220). Il lăsă *pomușor* (= stând drept ca un pom mic) în picioare (I. Adam, Sybaris 123). Acum treaba mergea *strună* (= mergea într'una, propriu: întins ca o strună) (Crăsescu, Spirca 45). Ploaia curgea *pânză* (= deasă ca o pânză) (V. Florescu)[1]. Uneori, ne mai fiind evident tertium comparationis, analiza acestor construcții moștenite nu mai e clară pentru noi: Copilul *gol pușcă* (Delavrancea, Hagi Tudose 251). Cana *plină ochiu* (G. Stoica, Luc. III 80)[2]. Ascultară *teacă* de pământ migala de șuerături (Dela-

[1] Se zice și *venea pânză* = întins. Instructiv e exemplul următor, în care în loc de un substantiv întrebuințat adverbial, avem două, formând o gradație: Cine-a murit în templu-acesta sfânt De cade *pânză* ceața — un *lințoliu*? (Nanu, Toamnă).

[2] Se zice și *plin până'n ochi*, Pentru o expresie analogă la Francezi cf. DR. III, 825.

BDD-A14730 © 1924-1926 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 18.97.14.90 (2026-09-16 06:22:45 UTC)

vrancea, Intre vis şi viaţă 220). Alteori metafora care e la baza astorfel de expresii o întrezărim prin comparaţii cu alte limbi, cum e de exemplu sensul de „stagnare“ (lat. stagnum) a expresiei „lucrul a rămas *baltă*“.

Din punct de vedere linguistic ar fi interesant de urmărit în ce măsură aceste inovaţii individuale de natură stilistică devin bun comun. Această chestiune ne-ar duce însă prea departe, pentrucă ar trebui s'o urmărim şi în textele noastre vechi, unde ele, deşi mai rare, se găsesc totuşi, de ex.: Vădzuiu pre spurcatul suindu-se *bour* (Dosofteiu, Psalt. 125). Scopul mi-a fost numai să arăt că întrebuinţarea substantivului *labes* în funcţiune adjectivală este în spiritul limbei române, în care există o tendinţă foarte pronunţată de a face uz cât mai amplu de comparaţiile eliptice. Ca să ilustrez aceasta, am scos din rafturi fişe vechi, culese acum douăzeci şi mai bine de ani, când problemele stilistice mă preocupau cu deosebire. Materialul ce-l dau nu are pretenţia de a pune chestiunea într'o lumină nouă[1]; el are însă meritul de a fi omogen, fiind cules aproape tot tocmai în epoca când limba noastră literară se premenea printr'o apropiere voită de graiul popular: din anii când Delavrancea îşi publică într'o ediţie revăzută proza sa, când Vlahuţă se îndrepta spre subiecte scoase din viaţa de la ţară, urmat de tinerii prozatori talentaţi grupaţi în jurul „Sămănătorului“ şi „Luceafărului“. Caracterul popular al acestor expresii reiese şi din faptul că unele din aceste substantive adverbiale, nefiind recunoscute etimologiceşte, sânt introduse de scriitori cu rostirea dialectală; Domnul Nae tace *chitic* (N. Beldiceanu, Săm. III, 199). Au stat acolo *chitic*, ascultând cum trosnea stufuł (Aldea, Săm. II 284).

licărì, licuriciu.

Pentru simţul limbei române, *licărì* stă în legătură etimologică cu *lucì*. Aceasta cu atât mai mult, cu cât există în românește o seamă de verbe în *-ărì*, ca bălăcărì, blotocărì, clătărì, ciupărì, frunzărì, gustărì, lingărì, slugărì, văicărì, cu o nuanţă de sens iterativă, încât *licărì* a putut fi interpretat ca „a lucì din când

[1] In notele mele bibliografice găsesc: „Urban—Jarník, *Sprachliches aus rum. Volksmärchen* p. 21 ş. u.“ Regret că nu mi-a fost posibil să-mi procur această scriere, care de sigur mi-ar fi dat posibilitatea să-mi completez materialul cu exemple scoase din poveşti populare. Cf. şi L. Spitzer, DR. IV, 660.

BDD-A14730 © 1924-1926 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul“
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 18.97.14.90 (2026-09-16 06:22:45 UTC)

în când". Din această cauză Meyer-Lübke REW. No. 5144 îl consideră ca un derivat din *lucoare* < *lucor, -orem. Prefacerea lui *u* în *i* este însă atât de neaşteptată în poziţia aceasta, încât Tiktin DRG. îl crede „wahrscheinlich urverwandt mit lat. *lucere*, gr. λευκός, deutsch *Licht*", iar Giuglea DR. III 1090 îl desparte cu totul de lat. *lucere* şi-l apropie de germ. *lenk-*.

Cred că legătura etimologică cu *lucì* s'a ivit în simţul limbei printr'o apropiere ulterioară. La origine *licărì* nici nu pare a fi avut înţelesul pe care îl dăm astăzi cuvântului. Astfel în „Revista critică-literară" III, 159 verbul e explicat: „mă mişc iute" şi se adaugă că se zice „despre peştişorii cei mici ce se ţes încoace şi încolo în apă", iar în revista „Ion Creangă" II 219 cetim: *ălui copil începù să-i licăre inima în piept de frică*, deci *licărì* e întrebuinţat cu înţelesul de „a palpità". Se pare deci că în expresia curentă *flacăra licăreşte* (sau *licăre*) înţelesul original al verbului era „se mişcă încoace şi încolo"; numai prin faptul că acest verb s'a întrebuinţat mai adesea în legătură cu substantive ca „flacără, lumină, foc", el a fost contagiat, din punct de vedere semantic, de acestea, încât a început să aibă sensul germanului „flimmern", care cuprinde cele două idei, de „lucire" şi de „mişcare" sau de „sclipire intermitentă" [1]. S'a întâmplat deci acelaşi caz ca la al nostru *aprinde*, care la început exprimà numai o nuanţă a lui „prinde" şi numai în urma faptului că verbul s'a întrebuinţat mai ales în legătură cu substantivele „foc" sau „flacără" *(flăcările au aprins casa* = au ajuns casa şi au luat în stăpânire partea ei cea mai apropiată) a ajuns să însemneze „începutul arderii" (cf. Din perspectiva Dicţionarului, Cluj 1922, p. 14—15, unde se dau şi alte exemple de asemenea „contagiuni"). De sigur că apropierea, prin etimologie populară, de *lucì*, a grăbit fixarea verbului în această direcţie semantică, încât s'a putut vorbì mai târziu şi de *licărirea* (= lumina fosforescentă a) *putregaiului* (Slavici, Nuvele II 190).

Dacă găsim pentru *licărì* sensul mai vechiu de „a se mişcà repede" (ca peştişorii în apă, ca inima care palpită de frică), atunci nu e greu să admitem ca sens original pe cel de „a face o mişcare curgătoare" şi chiar „a curge, a fi fluid". Acest sens

[1] Aceste două idei apar împreună şi în alte limbi, cf. grec. *αἰόλος* „sich leicht drehend" şi „schillernd, blinkend", lat. *micare* „zittern" şi „funkeln schimmern, blinken, blitzen". Asupra acestor analogii mi-au atras atenţia d-nii N. Drăganu şi C. Diculescu.

BDD-A14730 © 1924-1926 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 18.97.14.90 (2026-09-16 06:22:45 UTC)

ne duce la lat. *liquere* „a fi fluid“, din care e derivat abstractul *liquor* „fluviditate“, de la care s'a putut derivà un **liquorare* „a se scurge ca o fluiditate“. Forma *licurà*, care corespunde celei latine, o întrebuinţează la noi Odobescu (*Licurà un foc de paie*, Op. compl. I 144/29) şi Coşbuc (*Licurà'n* candeli uleiul. Aeneida 111/1) şi o găsim, ca *alicurà* şi în poezia populară (*ved'-on foc al'icurând* Alexics, Lit. pop. I 40/13). Prin apropiere de *flăcărà* (cf. şi cele arătate în DR. III 671 despre schimbul între *-ur-* şi *-ăr-*) s'a putut naşte forma *licărà* şi apoi, cu cunoscutul schimb între conj. I şi IV (DR. I 221, III 676), *licărì*.

Trecerea de sens de la „a curge“ la „a străluci“ o găsim la verbul *liquere* şi în latineşte, unde verbul acesta se întrebuinţà, mai des chiar decât cu înţelesul de „flüssig sein“, în accepţiunea figurată de „hell, klar, einleuchtend sein“ ; de asemenea *liquor* e tradus de Georges prin „Flüssigkeit“ şi prin „Klarheit“. Imaginea care stă la baza acestei desvoltări de sens este cea a apei cu reflexe în curgerea ei: însuşi cuvântul *apă* are la noi înţelesul de „reflex, sclipire, luciu ce se arată în lumină pe un obiect neted“: *mătasea, tăiuşul unei arme, părul face ape* = sclipeşte (exemple în Dicţ. Acad.). *Ochii licăritori* (Sadoveanu, Povestiri 17) sânt deci „ochii cu reflexe de lumină“, întocmai ca *diamantul cu ape*.

Faptul că familia verbului *liquere* s'a păstrat în româneşte cu acest înţeles ce s'a desvoltat încă pe teren latin, pe când în celelalte limbi romanice — unde cuvântul e destul de rar — din sensul de „lichid“ s'a născut cel de „a topì“ şi, ca substantiv, „untură“, nu trebue să ne înstreineze. In romania de est, ajunsă de timpuriu în altă sferă culturală decât cea de vest, sensurile cuvintelor latine au evoluat adesea în direcţii cu totul diferite de cele pe care le întâlnim în apusul romaniei. Exemple am dat în *Locul limbei române între limbile romanice* p. 30 ş. u. şi, acum în urmă, în *Studii istroromâne* II §§ 299—300[1].

Cuvântul *licuriciu*, care se găseşte şi la Aromâni (*licurič*) şi este termenul cel mai general pentru insectul numit în unele părţi şi „viermuşor“, „gândac scânteios“ sau „vierme lucitor“, e, pentru simţul etimologic al fiecărui Român, un derivat deverbal (de felul lui *fluiericiu*, *păcăliciu*, *pogoniciu*) din *licărì*. Aşa-l con-

[1] Dacă etimologia propusă aici este justă, atunci încercarea lui E. Herzog, de a derivà pe *lepădà* din *liquidare* DR. I, 220 ş. u. devine mai puţin verosimilă.

BDD-A14730 © 1924-1926 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul“
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 18.97.14.90 (2026-09-16 06:22:45 UTC)

sideră şi Tiktin DRG. s. v. şi n'am avea nici un motiv să ne îndoim de această etimologie, dacă izvoarele din care limba noastră s'a îmbogăţit nu ne-ar indică şi alte posibilităţi de a explică acest cuvânt.

Licuriciul, pentru care popoarele romanice au derivate de la cuvinte ca *lucere, lucerna, lux, candela, luna* (REW. 1578, 2384, 5136, 5137, 5190), se numeşte, în Italia meridională, cu un compus din *culus* şi *lucere* (REW. 2384), probabil ca un decalc linguistic după grec. κωλοφωτιά (cf. Rohlfs, *Griechen und Romanen in Unteritalien* 47 n. 2). Un astfel de compus (cf. calabr. *culilúccia*) a putut există şi în limba română, asemănătoare în atâtea privinţe cu dialectele italiene de sud; n'ar fi exclus ca dintr'un **curiluciu* să se fi născut, printr'o metateză provocată de o apropiere ulterioară de *licări*, actualul *licuriciu*. Această explicare mi-a *licărit* în minte studiind cazurile de metateză silabică în româneşte (cf. DR. III 380); dar nu e oare cazul a spune despre ea: *non liquet*?

Mai ademenitoare e apropierea etimologică făcută de Cihac II 669, cu alb. *l'akurik'* „liliac". Din punct de vedere formal e ştiut că unui *k'* albanez îi corespunde, în elementele vechi, un *č* (cf. *ceafă* şi chiar *ariciu*, alb. *irik'* < ericius), iar un *lăcuriciu* putea uşor devenì *licuriciu* supt influenţa lui *licurì*. Cuvântul albanez îl aduce G. Meyer AW. 236 în legătură cu *l'akur* „gol", citând, pentru sens, analogia franc. *chauve*-souris. N. Jokl îmi scrie că deşi pentru alb. *l'akur* are altă explicaţie etimologică — îl aduce în legătură cu lat. *lacer* „zdrenţuit", gr. λαχίς „zdreanţa" etc. — crede totuşi cu G. Meyer, că *l'akurik'* e derivat din acesta, cu sufixul productiv *-ik'*, şi mai găseşte o analogie semantică şi în ceh. (dealectal) *holý pták* „liliac" (propriu zis „pasăre *goală*"). Trecerea de înţeles de la „liliac" la „licuriciu" nu e grea de explicat, dacă ne gândim la speciile de licurici zburători („Johanniskäfer") şi mai ales dacă ţinem seama că la Aromâni însuşi corespondentul lui „liliac" al nostru, *l'ul'ac*, e sinonim cu *licurič*[1].

Sextil Puşcariu.

[1] Cuvântul *liliac* stă în legătură cu slav. *lelělją*: rut *lel'ijaty* „schaukeln, wiegen", bulg. *lél'am* „wiege", sârb. *lelijȁm* „wiege", n.-slov. *lelejanie* „fluctus" (cf. *fluctulare > rom. flutură!), rut. *lel'itka* „Rauschgold" (= rom. fluturi), *tétyk* „Schmetterling" (fluture), *tel'ák* „Fledermaus" (= liliac), bulg. *lilikána*, id., sârb. *ljiljak*, id. Berneker, SEW. 699. — O încercare de a explică cuvântul *licurici* din greceasca veche face acum Diculescu în acest volum p. 489—49.

BDD-A14730 © 1924-1926 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 18.97.14.90 (2026-09-16 06:22:45 UTC)